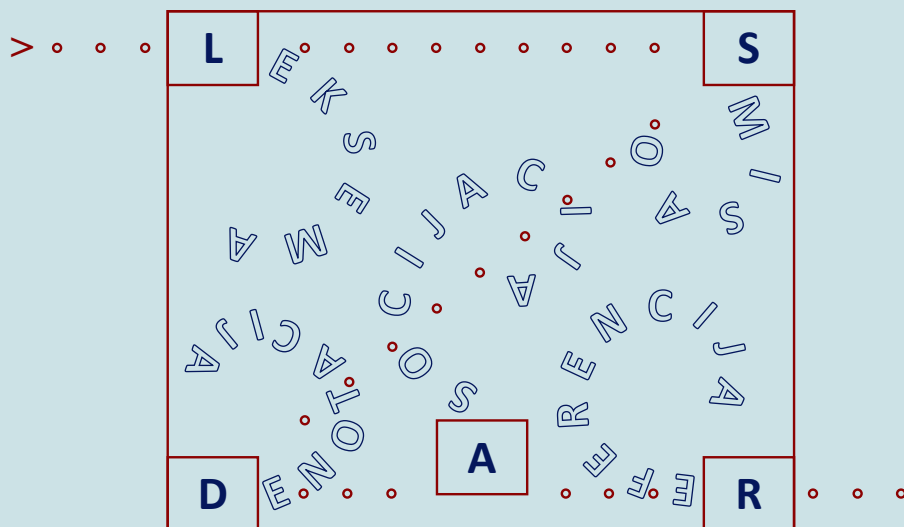

Tvrtko Prčić

SEMANTIKA I PRAGMATIKA REČI

Treće e-izdanje

Tvrtko Prčić

SEMANTIKA I PRAGMATIKA REČI

Treće, elektronsko, izdanje

Semantika i pragmatika reči, treće, elektronsko, izdanje,
objavljeno i dostupno u Digitalnoj biblioteci Filozofskog fakulteta,
predstavlja digitalnu verziju štampane knjige
Semantika i pragmatika reči, drugo, dopunjeno izdanje
(Zmaj, Novi Sad, 2008).

Saglasnost za objavljivanje monografije dalo je
Nastavno-naučno veće Filozofskog fakulteta,
na sednici održanoj 18. marta 2016. godine.

NAPOMENA O AUTORSKOM PRAVU:

Nijedan deo ove publikacije
ne može se preštampati, reprodukovati ili upotrebiti
u bilo kom obliku bez pisanog odobrenja autora,
kao nosioca autorskog prava.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication
may be reprinted, reproduced or utilized
in any form without permission in writing from the author,
as the holder of the copyright.

Tipografske konvencije

polucerno:

- uvođenje stručnog termina

kurzivno:

- oblik navođenja leksičke jedinice
- naslov knjige ili časopisa
- isticanje

[VERZALOM U ČETVRTASTIM ZAGRADAMA]:

- deskriptivno obeležje leksičke jedinice

[u četvrtastim zagrada]:

- asocijativno obeležje leksičke jedinice

‘u jednostrukim navodnicima’:

- spominjanje stručnog termina
- parafraza
- glosa

„u dvostrukim navodnicima”:

- naslov članka
- citat

MALIM VERZALOM:

- prevod primera, parafraze, glose ili obeležja

/u kosim zagrada/:

- izgovor leksičke jedinice

<u uglastim zagrada>:

- preporučena transkripcija stranih prezimena

Sadržaj

Napomene uz Drugo izdanje	7
Predgovor	9
1. Uvod	11
1.1. Mesto semantike i pragmatike u opisu jezika	12
1.2. Morfološka struktura lekseme	21
2. Vrste i osnovne karakteristike značenja	24
2.1. Leksičko i rečeničko značenje	25
2.2. Deskriptivno i asocijativno značenje	26
2.3. Doslovno i preneseno značenje	30
2.4. Sistemsko i tekstualno značenje	33
2.5. Nameravano i protumačeno značenje	36
3. Leksičko značenje: tradicionalni pristupi	42
3.1. Konceptualizam	43
4. Leksičko značenje: savremeni pristup	47
4.1. Smisao	50
4.2. Denotacija	68
4.3. Referencija	73
4.4. Asocijacija	79
5. Specifičnosti značenja polimorfemskih leksema	88
5.1. Kompozitivnost i idiomatizacija	91
5.2. Polimorfemske lekseme u rečniku	103
6. Od nameravanog do protumačenog značenja	108
6.1. Leksikološki model mikrokomunikacije	109
6.2. Leksička semantika i leksička pragmatika	117
7. Paradigmatski leksički odnosi	120
7.1. Uključenost smisla: hiponimija	121
7.2. Istovetnost smisla: sinonimija	124
7.3. Suprotnost smisla: antonimija	130
7.4. Leksička polja i leksički skupovi	138

8. Sintagmatski leksički odnosi	146
8.1. Leksički spojevi	147
8.2. Kolokacije	149
8.3. Idiomi	158
Literatura	170
Rečnici	178
<i>Summary</i>	181
Srpsko-engleski registar termina / <i>Serbian-English Index of Terms</i>	185

Dijagrami

1: Nivoi jezičke analize: morfocentrični pristup	17
2: Semiotički trougao	44
3: Leksikološki kvadrat	49
4: Kategorizacija prema prototipu: ptice	59
5: Skala prozirnosti polimorfemskih leksema	100
6: Leksikološki model mikrokomunikacije	109
7: Tipologija leksičkih polja	143
8: Kontinuum leksičkih spojeva: strukturno-funkcijska tipologija	149

Napomene uz Drugo izdanje

Prvo izdanje *Semantike i pragmatike reči* pojavilo se pre nešto više od jedne decenije – 1997. godine, s ciljem da, tada prvi put u našoj sredini, ponudi jedno savremeno, sažeto i celovito viđenje oblasti značenja i upotrebe reči. Na kraju te decenije ukazala se potreba za inoviranim i unekoliko osavremenjenim tekstom, koji se sada stavlja na uvid zainteresovanim čitaocima. Drugo, dopunjeno izdanje donosi prvobitan tekst u novoj grafičkoj opremi, ali s nekim nužnim ispravkama i manjim ili većim izmenama u pojedinim odeljcima, s osveženim i dopunjenim spiskom literature, kao i s osveženim i proširenim popisom preporučenih štampanih i elektronskih rečnika.

* * *

Ovom prilikom autor izražava najiskreniju zahvalnost recenzentima, prof. dr Ranku Bugarskom i prof. dr Miloradu Radovanoviću, dopisnom članu SANU, na vrlo korisnim primedbama, predlozima i rečima podrške, koje su umnogome podstakle pripremu ovog novog izdanja. Zahvalnost pripada i svima onima – u prvom redu, studentima – koji su čitali ili pročitali prvo izdanje i razmišljali o onom što su pročitali; još ako im je pročitano pomoglo da prodube ili obogate svoja saznanja o semantici i pragmatiki reči, drugo izdanje *Semantike i pragmatike reči* utoliko je opravdanije.

No, za preostale propuste u knjizi odgovornim se i dalje može smatrati jedino autor.

U Subotici, u leto 2008.

T. P.

Predgovor

Od najdavnijih vremena, čovekova razmišljanja o jeziku bila su usmerena prema rečima – šta one znače, po čemu su slične, po čemu različite, kako se međusobno udružuju, na koji način se valjano i svrsishodno mogu upotrebiti. Ta razmišljanja i istraživanja traju i danas, fascinirajući i zaokupljajući ne samo stručnjake iz brojnih humanističkih nauka nego i mnoge druge.

Ova knjiga pokušaće, iz perspektive moderne lingvistike i sa što manje formalizacija, da ponudi odgovore na najčešće postavljana pitanja vezana za značenje i upotrebu reči. Njen naslov, *Semantika i pragmatika reči*, u pisanju ponešto dvoznačan, sadrži u sebi najavu razmatranja dveju disciplina koje se najviše bave problemima značenja i upotrebe reči (i kao jednine i kao množine). Glavnina teksta, čije uspešno praćenje pretpostavlja poznavanje osnovnih lingvističkih pojmova, zasnovana je na skraćenoj i prilagođenoj verziji doktorske disertacije *Agentivni sufiksi u savremenom engleskom jeziku. Morfosintaktički i semantički aspekti* (Prčić 1995). Poslednja dva poglavlja, pri tom, posebno su pripremljena za ovu priliku.

Po svom obuhvatu i načinu obrade, knjiga je, u prvom redu, namenjena studentima jezika i lingvistike, ali i svima onima koji se na bilo koji način zanimaju za ovu tematiku. S obzirom na prvobitnu ograničenost rasprave na engleski jezik i jasan priklon pretežno anglofonoj literaturi, razmatrani primeri takođe su uzimani iz engleskog. To, međutim, nikako ne bi trebalo da predstavlja prepreku, jer svaku njegovu upotrebu redovno sledi prevod na srpski jezik (pri čemu je težište na funkcijsko-komunikativnoj ekvivalentnosti, koja neće uvek od-

govarati doslovnom prevodu). Štaviše, ovakav metod, u neku ruku kontrastivne prirode, mogao bi da posluži i kao podstrek čitaocima da, rukovođeni ponuđenim objašnjenjima i njihovim pojedinačnim ilustracijama, iznalaze sopstvene primere u drugim jezicima – stranim i maternjem.

Da bi se, nadalje, podstaklo i olakšalo služenje izvornim delima, prezimena stranih autora u tekstu se navode u originalu; njihova preporučena transkripcija daje se u popisu literature. Na kraju knjige, u vidu podsetnika, nalazi se Srpsko-engleski registar definisanih stručnih termina.

* * *

Za višegodišnju dragocenu stručnu pomoć i podršku pri realizaciji ova dva projekta, autor i ovim putem izražava najiskreniju zahvalnost svom mentoru, prof. dr Ranku Bugarskom. Takođe, zahvalnost pripada i svima onima koji su svojim znalačkim savetima i izuzetno korisnim primedbama doprineli poboljšanju prvobitnih zamisli, kao i njihovom konačnom objavljivanju u ovom obliku: prof. dr Draginji Pervaz, prof. dr Miloradu Radovanoviću, članovima Komisije prof. dr Ljubomiru Mihailoviću i prof. dr Borisu Hlebecu, te uredniku Zoranu Stojanoviću.

Naravno, kao da treba posebno isticati, za sve eventualne manjkavosti forme ili nedorečenosti sadržine, odgovornim se može smatrati jedino autor.

U Subotici, u zimu 1996/97.

T. P.

1. Uvod

Značenje predstavlja verovatno najsloženiji i najrazuđeniji predmet lingvističkih istraživanja, koja obuhvataju domen semantike i pragmatike. Pored njih, tim pitanjima bave se i filozofija, psihologija, logika, semiotika, antropologija i druge discipline, svaka iz sebi svojstvene perspektive. Da bi se iz tog izuzetno heterogenog kompleksa problema i njihovih rešenja – teorijski i metodološki neretko suprotstavljenih, a terminološki krajnje neujednačenih – mogao sintetizovati i predložiti jedan što adekvatniji model usredsređen posebno na značenje i upotrebu reči, i to iz perspektive savremenog jezika, ovde će biti izdvojeni oni delovi koji se smatraju relevantnim za odabrani pristup.

A odabrani pristup, teorijski proizašao iz dostignuća moderne lingvistike, eklektičke je prirode, budući da kombinuje gledišta različitih orijentacija, pri tom se eksplicitno ne vezujući ni za jednu od njih. Njegovu suštinu verovatno bi najbolje opisao naziv *(kon)tekstualistički utemeljen strukturalizam s primesima generativizma i kognitivizma*. Strukturalizmu ovaj model najviše duguje poimanje jezičkog znaka, pojam kontrasta u sprezi s paradigmatskim i sintagmatskim odnosima na planu forme i sadržine, te binarnost strukture polimorfemskih reči; od generativizma usvojeni su principi generativnosti, kao i regulisanosti sistemskih jezičkih pojava pravilima; iz kognitivizma preuzete su postavke teorije prototipa. Što se tiče ‘(kon)tekstualističke utemeljenosti’, ona vodi poreklo od uverenja da je adekvatna interpretacija reči presudno uslovljena jezičkim i vanjezičkim kontekstom, kao i međusobnom saradnjom komunikatora; a kontekst, opet, ne postoji bez teksta u kome se reči

po pravilu javljaju – otuda je u gornjoj determinanti ‘tekst’ uklopljen u ‘kontekst’.

Na samom početku ovog izlaganja, neophodno je postaviti globalnu scenu, tako što će se bliže odrediti domen semantike i pragmatike u sklopu šireg poimanja jezika i lingvistike.

Prethodno, treba još ukazati na to da su, u cilju pružanja sveobuhvatne i ujednačene slike kako britanske tako i američke varijante, podaci o značenju i upotrebi svih primera navedenih u predstojećem izlaganju zasnovani, u najvećoj meri, na materijalu iz četiri rečnika: dva britanska, *Collins COBUILD English Language Dictionary* (1987; nadalje: *COBUILD1*) te *Longman Dictionary of Contemporary English*. 2nd edition (1987; nadalje: *Longman2*), i dva američka, *The Heritage Illustrated Dictionary of the English Language* (1975; nadalje: *Heritage1*) te *Webster's New World Dictionary of American English*. 3rd college edition (1991; nadalje: *WebsterNW3*). Iscrpna i pouzdana, a efektno prikazana, obrada aspekata pisanja, izgovora, funkcija, značenja, upotrebe i porekla reči, uključujući i one najnovije, ponuđena je u rečniku *Oxford Dictionary of English*. 2nd edition (2005), čija je izrada sledila dostignuća savremene lingvistike, posebno kognitivne, i leksikografije – kako praktične, tako teorijske.¹

1.1. Mesto semantike i pragmatike u opisu jezika

Sažeto definisati jezik – specifično, prirodni ljudski jezik – kao pojavu nije ni najmanje lako. Štaviše, tačnije bi bilo reći da je veoma teško, budući da se svaka definicija nužno ograničava na pojedine aspekte jezika, čineći je u većoj ili manjoj, ali neizbežnoj, meri uslovnom i nepotpunom. Ni ovaj pokušaj u tom pogledu neće biti izuzetak, pa su iz raznolikog mnoštva određenja odabrana dva karakteristična, od kojih jedno uopšteno, a drugo nešto detaljnije. Tako, W. L. Chafe (1970: 15) konstatuje samo to da je jezik „sistem koji posre-

¹ Različite tipologije rečnika engleskog jezika daju Lipka 1992, Prčić 1996, Béjoint 2000, Hartmann 2001 i Jackson 2002.

duje, na izuzetno kompleksan način, između sveta značenja i sveta zvuka”,² mada ‘izuzetno kompleksan način’ ostaje neobjašnjen. Tu nedorečenost nastoji dopuniti preciznija i konkretnija definicija M. Radovanovića (1986: 44), po kojoj je jezik „sistemski organizovan skup jedinica, i pravila za njihov kreativan i prikladan izbor, kombinovanje i upotrebu, prvenstveno sa funkcijom sporazumevanja”.

Pa ipak, čini se da bi koliko-toliko celovito viđenje jezika, u datim okolnostima, moglo nastati modifikacijom i ekspanzijom ova dva, u suštini komplementarna, prilaza. U tom smislu, **jezik** bi bio sistemski organizovan skup jedinica i pravila za njihov kreativan i prikladan izbor, kombinovanje i upotrebu, prvenstveno s funkcijom sporazumevanja, koji na taj način posreduje između dva aspekta spoljašnje stvarnosti, oličena u supstanci sadržaja i supstanci izražaja. Pod ‘supstancom sadržaja’ treba razumeti, u duhu Hjelmslevljevog poimanja, beskonačan svet stvari o kojima jezik govori, a pod ‘supstancom izražaja’ beskonačnu fizičku materiju, glasovnu ili slovnu, u kojoj se jezik ostvaruje (Bugarski 1989a: 68).

Posrednička uloga jezika sastoji se, pri tome, u organizovanju i povezivanju ta dva sveta, tako što se i supstanci sadržaja i supstanci izražaja daje konvencionalizovana forma. To se postiže kombinovanjem konačnog skupa jezičkih jedinica koje, u krajnjem izvodu, čine odraz, ili mentalnu predstavu, obe supstance (Bugarski 1989a: 69). Iz ovako postavljenog određenja proizlaze, što neposredno što posredno, ključna svojstva jezika, o kojima raspravljaju J. Lyons (1968: 59–66, 1977: 70–85, 1981: 18–23) i R. Bugarski (1989a: 12–14, 67–75). Među tim svojstvima najistaknutija su sledeća:

- jezik nije supstanca, nego forma, koja ima svoju funkciju, sadržinu i upotrebu;
- to je sistemski uređena celina, čiji delovi obrazuju strukturu s izuzetno kompleksnom mrežom međudnosa;

² “... a system which mediates, in a highly complex way, between the universe of meaning and the universe of sound”.

- zasnovan je na principu simbolizacije, po kome neki jezički entitet reprezentuje izvesni vanjezički entitet, pojavu ili odnos, podrazumevajući njihovu prostornu i vremensku dislokabilnost;
- ustrojen je kao dinamičan, produktivan i kreativan sistem, koji omogućava da pravilima regulisanim kombinovanjem ograničenog broja nižih jedinica nastane gotovo neograničen broj viših;
- jezik je osnovno sredstvo sporazumevanja među ljudima, njegovim korisnicima, pa je zbog toga uslovljen konkretnom upotrebom u opštim i posebnim društveno-kulturnim prilikama.

Pomenuti princip simbolizacije, nesumnjivo najjače svojstvo jezika u celini, svrstava ga u red znakovnih (semiotičkih) sistema, kome sva ostala svojstva obezbeđuju visoko razvijenu strukturu i ogroman komunikativni potencijal. Kako je malo pre nagovešteno, simbolizacija se svodi na određeni **jezički znak**, ili preciznije, simbol (prema klasifikaciji Ch. S. Peircea <Pers> (Lyons 1977: 100–102; Radovanović 1986: 93)), koji zastupa, i time zamenjuje, nešto što se nalazi van njega samog. Strukturu svakog jezičkog znaka čini konvencijom utvrđen, i utoliko arbitraran, spoj forme izražaja i forme sadržaja, kao odraza odgovarajuće supstance izražaja i supstance sadržaja (Bugarski 1989a: 68–69).

Po terminologiji F. de Saussurea (1916), začetnika moderne lingvistike, jezički znak sačinjava veza između **označitelja**, predstave o nekom glasovnom i/ili slovnom nizu, i **označenika**, predstave o nekom segmentu spoljašnje stvarnosti, na koji se označiteljem upućuje (Radovanović 1986: 87–88). Jezički znak je, dakle, apstrakcija, i to apstrakcija diferencijalne (kontrastne) prirode, koja se po svom mestu u datom sistemu razlikuje od svih ostalih znakova (Bugarski 1989a: 69; Radovanović 1986: 95).

S uskog stanovišta jezičkog sistema, opisana struktura uočava se kod osnovne jedinice sadržaja, **morfeme**, koja ima formu, funkciju i sadržinu, te se zbog toga smatra jezičkim

znakom. Morfema se po pravilu javlja u sastavu **lekseme**, osnovne jedinice leksikona (vokabulara) nekog jezika, koja objedinjuje formu, funkciju, sadržinu, ali i samostalnu upotrebu, što joj osigurava status prototipa jezičkog znaka. Na ovom mestu, treba posebno ukazati na alternativnu mogućnost da se osnovna jedinica leksikona naziva i ‘reč’; međutim, kao što će se videti u Odeljku 1.2, ta tradicionalna upotreba, usled svoje nedovoljne preciznosti, najčešće je predteorijska i nema terminološku vrednost. Zbog toga, uprkos naslovu same knjige, u nastavku ovog izlaganja, u navedenom smislu redovno će se koristiti isključivo stručni termin ‘leksema’, zajedno s paralelnim terminima ‘morfema’ i ‘fonema’.

Morfema, dakle, kao osnovna jedinica sadržaja, nastupa ili samostalno, kada čini **monomorfemsku**, prostu, leksemu (npr. *drive*, VOZITI), ili u sprezi s drugim samostalnim i/ili nesamostalnim morfemama, kada nastaju **polimorfemske** lekseme: one mogu biti **izvedene**, ukoliko su sastavljene od osnove i afiksa (*driver*, VOZAČ), i **složene**, ako su sastavljene od najmanje dve osnove (*busdriver*, VOZAČ AUTOBUSA). Ovde još treba spomenuti i **frazne** lekseme, poput *drive away*, OTERATI, hibridne leksičke jedinice, koje su po svojoj formi realizovane kao sintagme, ali po funkciji, sadržini i upotrebi predstavljaju lekseme (o ovom dvojstvu biće više govora u Odeljku 8.1). Navedeni primeri su jasan pokazatelj da jezički znak nikako ne mora uvek biti prost, što onda podrazumeva njegovu **motivisanost**, tj. raščlanjivost forme i prozirnost sadržine.

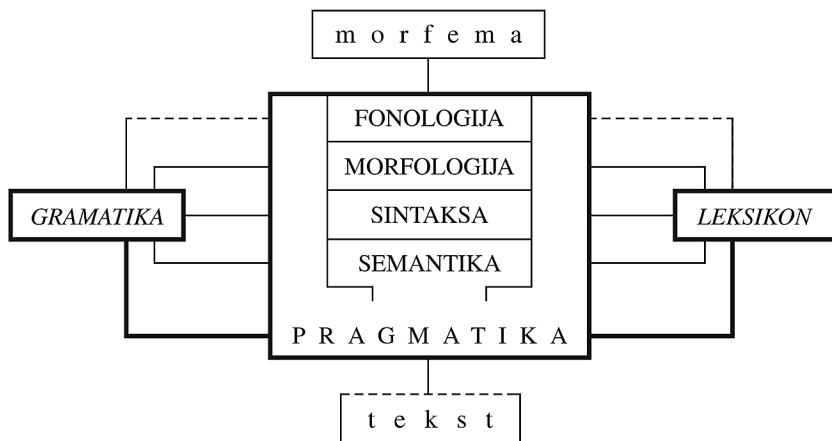
No, morfema nije i najmanja jezička jedinica, budući da se još može razložiti na niže jedinice, koje imaju samo formu i funkciju, mada ne i sadržinu, pa stoga nisu jezički znakovi. Radi se o osnovnim jedinicama izražaja, **fonemama**, čija se glavna funkcija ogleda u uspostavljanju distinkcija između viših jedinica – od morfema nadalje. Ovakva interakcija između jedinica izražaja (fonema) i jedinica sadržaja (morfema) predstavlja suštinu dualnosti, ili dvojne artikulisanosti, strukture jezika (Lyons 1977: 71–72; Bugarski 1989a: 12–13). Upravo ta okolnost potonjim i ostalim višim jedinicama daje pominjanu kontrastnu prirodu.

Nadalje, izvesnu razradu zahteva posredovanje jezika između sveta spoljašnje stvarnosti i sveta glasovne ili slovne materije, tokom koga supstanca dobija konvencionalizovanu formu. Taj proces odvija se preko nekoliko međusobno povezanih podsistema, koji čine dimenzije strukturne organizacije jezika, razdvojene u **jezičke nivoe** (Bugarski 1993: 15–16; Radovanović 1986: 95). Treba imati na umu da jezički nivoi nisu imanentan deo strukture jezika, nego se uvode prvenstveno iz metodoloških razloga, kako bi se, izdvajanjem pojedinih njenih aspekata i privremenim potiskivanjem ostalih, ostvarila lakša analiza i prezentacija ukupne strukture jezika.

Izučavanje bilo kog pojedinačnog nivoa moguće je samo ukoliko se postulira udeo drugih nivoa, pogotovo onih narednih (Crystal 1987: 83; Bugarski 1989b: 42–43). U literaturi se susreću različite podele, s manjim ili većim obimom detalja, u rasponu od dva do šest nivoa, čiji pregled daje D. Crystal (1987: 82–83); ovome se još može dodati i viđenje M. Radovanovića (1986: 96–97), s čak osam dopunjivih nivoa, od kojih neki nadilaze uobičajenu strukturu jezika, dok je poslednji (imenovani) sam jezik.

Sa svim tim na umu, model koji se ovde predlaže sagledava strukturu jezika kroz četiri, čini se, opšteprihvaćena i relativno jasno definisana nivoa – fonologiju, morfologiju, sintaksu i semantiku. Pri tome, poimanje prirode njihovih međusobnih odnosa unekoliko odstupa od dosadašnjih, a inspirisano je najviše nekim pogledima R. Bugarskog (1993: 15–17, 1989a: 70–73, 1989b: 40–43, 1983: pogl. 11). U jezički sistem, kako primećuje Crystal (1987: 82), moguće je ući na bilo kom nivou, uz neposredan pristup svima ostalima. S obzirom da će dalje izlaganje biti temeljeno na morfemi kao osnovnoj jedinici sadržaja na više nivoa, ovaj pristup može se nazvati morfocentričnim. Struktura jezika, iz te perspektive, prikazana je na Dijagramu 1.

Dijagram odslikava nekoliko važnih karakteristika ovog modela, koje je potrebno i šire obrazložiti. Pre svega, morfeма predstavlja početnu (ishodišnu) jezičku jedinicu, čije višestruko i kompleksno ulančavanje – preko lekseme, sintagme,

Dijagram 1: nivoi jezičke analize: morfocentrični pristup

klauze i rečenice – proizvodi tekst, kao krajnju (odredišnu) jezičku tvorevinu promenljive dužine; suštinska razlika između jedinice i tvorevine jasno je grafički istaknuta. Drugo, tokom navedenog postupka, formu, funkciju i sadržinu morfeme utvrđuju, simultano, nivoi fonologije, morfologije, sintakse i semantike; nivo pisanog izražaja analogan fonologiji, grafologiji, podrazmeva se i bez posebnog isticanja. Fonetika i grafetika ovde se ne smatraju delom jezika, budući da zahvataju domen supstance izražaja; no, pošto se svaka forma, iz tehničkih razloga, mora prikazivati kao realizacija u pisanom medijumu, ovo očito ograničenje, te neizbežno dodirivanje forme izražaja i supstance izražaja, biće implicitno pri daljem spominjanju fonologije i grafologije.

Treće, pragmatika se nastavlja na semantiku, okružujući sve ostale nivoe, mada sama nije jezički nivo, nego svojevrsni kontekstualni omotač u kome dolazi do konkretne upotrebe jezika. Ovde treba naročito naglasiti okolnost da bi svako zanemarivanje dimenzije jezičkog i vanjezičkog konteksta u analizi jezika bilo ravno ispitivanju života u bezvazdušnom prostoru – rasprava bi se odvijala *in vacuo*. Konačno, i najbitnije, sva četiri nivoa, zajedno s kontekstualnim omotačem, objedinjena su u dva komplementarna **supranivoa**, koji ih, u suštini, natkro-

vljuju – to su gramatika, s jedne strane, i leksikon, s druge. Njihov međudnos zavređuje i nešto bliže tumačenje.

Oba supranivoa slična su, naime, po tome što sadrže iste jezičke nivoe, ali s odgovarajuće usmerenim i omeđenim pojedinačnim delokrugom. Pri tome, morfologija, sintaksa i semantika smatraju se centralnim nivoima (puna linija na Dijagramu), fonologija perifernim (isprekidana linija), dok pragmatika oboma pruža obaveznu kontekstualnu potporu (debela linija) i prostor u kome međuuslovljenost gramatike i leksikona postaje najočiglednija. Ponekad izrazito preplitanje susednih nivoe, kada je razgraničenje teško ostvarivo, iziskuje uključivanje i morfofonoloških ili morfosintaktičkih aspekata neke pojave, mada ne i takvih nivoe.

Međutim, gramatika i leksikon značajno se razlikuju po vrsti pripadajućih jedinica i relevantnih pravila za njihovo kombinovanje, u čemu se upravo i očituje njihova komplementarnost. Tako, u domen gramatike spadaju **sintaktičke jedinice** – tipično rečenice, ali i klauze i sintagme, koje nastaju delovanjem **gramatičkih pravila** nad oblicima leksema; nasuprot i komplementarno ovome, leksikon obuhvata **leksičke jedinice** – tipično lekseme, ali i idiome, koje su posledica primene leksičkih – obično, **tvorbenih pravila**. U krajnjem izvodu, u osnovi jedinica i jedne i druge vrste nalaze se morfeme, a opšti principi koji regulišu njihovo ulančavanje oličavaju funkcionisanje jezika u celini.

Važno je na ovom mestu napomenuti da je sve morfeme, sa stanovišta značenja, moguće podeliti na one u kojima dominira leksičko značenje i na one u kojima dominira gramatičko značenje. Globalno gledano, prvi tip po pravilu obrazuje **semantičke jedinice** – imenice, leksičke glagole, prideve, priloge i leksičke afikse, dok se drugi tip vezuje za **funkcijske jedinice**, koje mogu biti ili semantizovane (modalni glagoli, predlozi, zamenice, uzvici, brojevi) ili desemantizovane (primarni glagoli, determinatori, veznici, rečce, gramatički afiksi). Funkcijske jedinice pripadaju zatvorenim morfosintaktičkim klasama, čiji je broj konačan, i predmet su proučavanja gramatike; semantičke jedinice čine otvorene morfosintaktičke klase,

čiji broj nije konačan, i nalaze se većim delom u domenu leksikona, uz izuzetak njihovih gramatičkih oblika (fektivnih realizacija).

Zaključujući ovo viđenje posredničke uloge jezika između spoljašnje stvarnosti i glasovne ili slovne materije, može se reći da je taj proces zasnovan na višeslojnoj interakciji gramatike i leksikona, dva supranivoa koja natkriljuju, međusobno intenzivno prožeta, četiri nivoa (fonologija, morfologija, sintaksa i semantika) i jedan kontekstualni omotač (pragmatika). Inače, kao što se moglo primetiti, izloženi model, za razliku od većine uobičajenih, sužava obuhvat gramatike. Eksplicitno pridruživanje leksičkih jedinica i tvorbenih pravila leksikonu učinjeno je s ciljem da se postigne jasnija, a možda i adekvatnija, preraspodela strukture jezika. Na taj način, leksikon prosleđuje gramatici sve one podatke o leksičkim jedinicama koji su neophodni za primenjivanje gramatičkih pravila (Lyons 1981: 145) i stvaranje sintaktičkih jedinica. Zbog toga, ujedno, prestaje i potreba za uvođenjem posebnog leksičkog nivoa (unutar široko shvaćene gramatike), na koji se nailazi u nekim drugim pristupima.

Predstojeće izlaganje biće, naravno, usmereno ka leksikonu i njegovim semantičkim jedinicama. Lingvistička disciplina koja se bavi izučavanjem svih pojava vezanih za leksikon, jedan od dva supranivoa jezičke strukture, jeste **leksikologija**; sekundarno, leksikologija je i knjiga u kojoj se takve pojave opisuju. Nasuprot tome, termin **gramatika**, zajedno s ostalima pomenutim u sklopu Dijagrama 1, dvoznačan je pošto se podjednako primenjuje u sva tri smisla – nivoa, discipline i knjige (Bugarski 1989a: 95). S tačke gledišta ovde predloženog modela, leksikologija predstavlja multidisciplinarno proučavanje leksikona, koje dodiruje nekoliko jezičkih disciplina. Da bi se istakla njihova usredsređenost na leksikon, sve discipline moguće je kvalifikovati pridevom ‘leksička’ (nasuprot ‘rečeničkim’, koje su vezane za gramatiku).

Kada je reč o samom opsegu leksikologije, u literaturi su primetna različita i još uvek mahom fluidna tumačenja, mada

su svima njima, globalno, zajedničke sledeće pojave – prve tri tiču se formalne analize, a preostale dve sadržinske:

- unutrašnje ustrojstvo postojećih i novih leksema, te principi njihove tvorbe – morfologija, s morfosintaktičkim aspektima;
- distribucija segmentnih i suprasegmentnih elemenata u sastavu leksema – fonologija i grafologija, s morfofonološkim aspektima;
- distribucija i funkcija leksema u gramatičkom sistemu – sintaksa;
- značenje leksema, te njihovi paradigmatiski i sintagmatiski međuodnosi – semantika;
- upotreba leksema u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu – pragmatika.

Osim toga, u jednom makrolingvističkom okviru, leksikologija treba da sarađuje bar još i sa: (a) stilistikom, koja čini nadgradnju semantike, zbog komunikativnih efekata koji se postižu, ili mogu postići, pažljivim odabirom leksema, (b) sociolingvistikom, zbog društvenih, ali i kulturnih i situacionih, okolnosti vezanih za upotrebu leksema, i (c) psiholingvistikom, zbog ustrojstva mentalnog leksikona, te enkodiranja i dekodiranja poruka. Ovu sinhronu perspektivu moguće je, po potrebi, proširiti ili upotpuniti dijahronim pregledom porekla i razvoja leksema, služeći se saznanjima etimologije.

Bilo kako da je postavljena, leksikologija, kao teorijska disciplina, mnogo duguje jednoj vremenski znatno starijoj primenjenoj disciplini, koja se bavi sastavljanjem rečnika – **leksikografiji**. U novije vreme, međutim, dometi leksikologije sve više se primenjuju u leksikografiji, pa je zbog toga D. Crystal (1991: 201) vidi kao ogranak „primenjene leksikologije”.

Posle ovog teorijskog uvoda, a pre samog prelaska na raspravu o sadržini leksema, potrebno je ukratko osvrnuti se i na njihovu formu – tačnije, unutrašnje ustrojstvo, kojim se bavi morfologija.

1.2. Morfološka struktura leksema

Sledeći argumentaciju J. Lyonsa (1968, 1977), L. Bauera (1983, 1988) i P. H. Matthews (1991), terminom **leksema** (ili potpunije, **reč-leksema**) označava se apstraktna jedinica leksikona, utvrđene forme (fonologija, ortografija), funkcije (morfologija, sintaksa), sadržine (semantika) i upotrebe (pragmatika), koju na planu izražaja, u različitim okruženjima, realizuju različiti **oblici** (ili potpunije, **reči-oblici**) – fonološki, u govoru, i ortografski, u pisanju, svaki s ponešto modifikovanom formom, funkcijom, sadržinom i upotrebom.

Uređeni skup oblika neke leksema čini njenu gramatičku (fektivnu) paradigmu, a jedan od tih oblika, **oblik navođenja**, javlja se kao konvencijom odabrani predstavnik paradigme u rečniku, kao rečnička odrednica. Tako, leksema *driver*, VOZAČ, ima sledeća četiri oblika u svojoj paradigmi – *driver*, *driver's*, *drivers*, *drivers'* i oblik navođenja *driver*. Oblici u paradigmi zapravo su morfosintaktičke (gramatičke) reči, po redosledu navođenja, jednina, jednina/genitiv, množina, množina/genitiv. Prvi oblik je, sticajem okolnosti, istovremeno i oblik navođenja, što pokazuje da je u engleskom jeziku razlika između leksema i oblika navođenja očito samo teorijske prirode. Sve ovo navodi na zaključak da leksema, kao jedinica leksikona, ima dvojnu realizaciju: prvo, na morfosintaktičkom nivou, u paradigmatskim oblicima, a zatim na fonološko-grafološkom nivou, u fonološkim i ortografskim oblicima.³

Ovde je naročito zanimljivo to što u popularnoj, ali i (namerno ?) nedovoljno određenoj stručnoj upotrebi, svi nabrojani pojmovi mogu biti podvedeni pod termin **reč**. No, u cilju postizanja veće terminološke preciznosti i doslednosti, čini se da je leksikologiji, u kojoj su paradigmatski oblici irelevantni, primereniji ustaljeni termin 'leksema', dok bi termine 'oblik' ili 'reč', uz nužne kvalifikacije, trebalo ostaviti za pojedine re-

³ Terminološka distinkcija između 'grafološki' i 'ortografski' odražava suštinsku razliku: ortografija obuhvata normirano, standardizovano, grafemsko i interpunkcijsko prikazivanje jezičkih jedinica, od nivoa morfeme naviše, pa bi se stoga mogla smatrati primenjenom grafologijom.

alizacije na ostalim nivoima. Kao što je ranije napomenuto, termin 'leksema' ovde je ograničen samo na temeljni element leksikona, a širim terminom 'leksička jedinica' obuhvaćene su kako lekseme, tako i afiksi i idiomi – za razliku od pristupa gore navedenih autora, koji pod terminom 'leksema' podrazumevaju ne samo opisane lekseme, nego i idiome.

U svetlu ovoga, ne treba posebno ni isticati da se bilo kojim postupkom **tvorbe reči** ne proizvode nove reči (ili oblici), već nove lekseme, pa je zato potpuno umesna opaska L. Bauera (1983: 13) da bi ovaj nivo jezičkog istraživanja i opisa trebalo nazivati 'tvorba leksema', pre nego 'tvorba reči'. Potonji, odavno ustaljeni termin, posledica je tradicionalnog, predteorijskog i nedovoljno iznijansirano poimanja ove jedinice. Zbog tog raskoraka, u nastavku će se pribeci svesnoj, iako neželjenoj, terminološkoj nedoslednosti: termin 'tvorba reči' biće upotrebljavan, kao i do sada, u smislu tvorbe leksema, a nasuprot njemu nalaziće se termin 'leksema' u smislu elementa leksikona, koji je u rečniku realizovan oblikom navođenja.

Opis morfološke strukture lekseme, koja podrazumeva njeuno unutrašnje ustrojstvo, treba da sadrži tipologiju i distribuciju njenih sastavnih delova, tj. elemenata koji je sačinjavaju. Unutrašnje ustrojstvo lekseme može se posmatrati 'nadole', s naglaskom na razlaganju na elemente, ali i 'nagore', s naglaskom na slaganju elemenata. U oba slučaja, ključni element strukture čini morfema, apstraktna jedinica, koju na planu izražaja, u govoru ili pisanju, realizuje **morf**; različite poziciono uslovljene realizacije morfeme nazivaju se **alomorfi**. Morfema je glavni predmet morfoloških istraživanja (mada ne isključivo njih) i, kako je već rečeno, predstavlja najmanju jezičku jedinicu s utvrđenom formom, funkcijom i sadržinom, čije bi eventualno dalje razlaganje na manje jedinice uzrokovalo narušavanje njenog identiteta. Ta manja jedinica, inače, jeste fonema, najmanja jezička jedinica s utvrđenom formom i funkcijom, ali bez sadržine, i uglavnom je predmet fonoloških istraživanja.

Međusobni odnos lekseme i morfeme kao dve hijerarhijski postavljene jedinice, te distribucija morfema unutar lekse-

me, zavise od načina na koji je morfema realizovana, tj. da li se javlja kao slobodni ili kao vezani morf. Naime, **slobodni morf** po pravilu se može javiti samostalno, i to kao realizacija neke lekseme ili kao osnova nove lekseme, dok se **vezani morf**, najčešće kao afiks, po pravilu mora javiti s najmanje jednim slobodnim morfom. Termini ‘osnova’ i ‘afiks’ opšti su nazivi za dva tipa morfa, prema njihovoj morfološkoj funkciji.

Gledajući ‘nagore’, **osnova** označava tip slobodnog morfa koji može biti podvrgnut nekom postupku tvorbe reči, a **afiks** označava tip vezanog morfa koji se na određen način može kombinovati s osnovom. Ako afiks prethodi osnovi, radi se o **prefiksu**, a ukoliko je sledi, u pitanju je **sufiks**. Gledajući ‘nadole’, osnova je onaj segment lekseme koji ostaje nakon što se uklone afiksi u njenom sastavu. U malopredašnjem primeru, prema tome, leksemu *driver*, VOZAČ, čine dve morfeme, a realizuju ih slobodni morf *drive*, VOZITI (osnova) i vezani morf *-er*, VRŠILAC RADNJE (sufiks), ali zato leksemu *drive* čini samo jedna morfema, koju realizuje slobodni morf *drive*. (O osnovama, afiksima i još jednom tipu vezanog morfa biće još govora u Poglavlju 5.)

Iz svega što je do sada rečeno proizlazi, dakle, da leksema u engleskom jeziku, po svojoj morfološkoj strukturi, može biti: ili monomorfemska (prosta), sastavljena od jedne morfeme, gde se morfema poklapa s leksemom, ili polimorfemska (izvedena ili složena), sastavljena od više morfema, gde se morfema ne poklapa s leksemom; takođe, leksema može biti i frazna, kada je formalno realizuje sintagma. Pri tome, svaka leksema – prosta, izvedena, složena i frazna, u isto vreme predstavlja i **potencijalnu osnovu** – prostu, izvedenu, složenu i fraznu, pošto može poslužiti za stvaranje novih leksema.⁴

Nakon ovih opštih uvodnih razmatranja, sada postaje moguće da se otpočne s izlaganjem neposrednije vezanim za značenje.

⁴ Detaljnije o morfološkoj strukturi leksema u engleskom jeziku raspravljaju Hansen i dr. 1982, Bauer 1983, 1988, Matthews 1991 i Lipka 1992.

2. Vrste i osnovne karakteristike značenja

Kao uvod u ovu raspravu o značenju neka posluži jedno zanimljivo opažanje (Palmer 1981: 28–29), podstaknuto uvreženim popularnim mišljenjem da lekseme *imaju značenje*. Ova kolokacija s glagolom *imati* mogla bi da navede na zaključak da je posredi neki entitet koji leksema poseduje kao svoje inherentno svojstvo, otprilike kao što drveće *ima lišće* ili ljudi *imaju noge*. No, u potonja dva slučaja radi se o konkretnim i vidljivim osobinama, o otuđivom ili neotuđivom posedovanju nečega što čini sastavni deo određene strukture. Nasuprot tome, sasvim je izvesno da se ne bi moglo reći kako značenje predstavlja sastavni deo strukture lekseme, koji postoji nezavisno od nje, te zbog toga ovde ne može biti reči o bilo kakvoj uporedivosti kvaliteta. Razlog za ovu prividnu sličnost nalazi se zapravo u polisemiji samog glagola *imati*: prvi tip upotrebe treba tumačiti u doslovnom značenju posedovanja, a drugi u prenesenom (metaforičkom, i idiomatizovanom) značenju karakterizacije, gde bi najviše nalikovao unekoliko analognim kolokacijama *imati dužinu* ili *imati visinu*.

Svaki celovit pokušaj obrade značenja i upotrebe leksema trebalo bi, najmanje, da prikaže ustrojstvo dve vrste sadržinskih odnosa: prvo, to su različite vanjezičke pojave s kojima se leksema direktno ili indirektno dovodi u vezu, čiji opis treba da obuhvati sistematizaciju prirode odnosa između lekseme i segmenata stvarnosti, kao i okolnosti koje određuju primenu lekseme u komunikaciji; i drugo, to su različite unutarjezičke pojave vezane za leksemu, čiji opis treba da sadrži tipologiju odnosa između pojedinih (skupina) leksema, te odnosa između

njenih sastavnih delova, u slučaju da se radi o polimorfemskoj leksemi.

Ovde ponuđeni pristup oslanja se, u osnovi, na zamisli i argumentaciju Lyonsa (1968, 1977, 1981) i Palmera (1981), mada su njegovom konačnom obliku poslužili i stavovi nekolicine drugih autora. Među njima najbitniji su (alfabetski): Brekle (1974), Cruse (1986), Hurford i Heasley (1983), Leech (1981), Lipka (1992), Nida (1975a, 1975b), Taylor (1989a) i Zgusta (1971). Na samom početku, u cilju sveobuhvatnijeg sagledavanja povezanosti leksema, kao jezičke pojave, sa širokim spektrom vanjezičkih pojava, potrebno je razmotriti nekoliko vrsta značenja, uspostaviti određene paralele među njima, a suštinske razlike istaknuti odabirom odgovarajuće terminologije, putem distinktivnih kvalifikacija nedovoljno određenog termina 'značenje', koji će za sada biti korišćen bez eksplicitnog objašnjenja, u svom popularnom smislu. Biće obrađeni sledeći parovi značenja: leksičko i rečeničko, deskriptivno i asocijativno, doslovno i preneseno, sistemsko i tekstualno, te nameravano i protumačeno – svaki u posebnom odeljku.

2.1. Leksičko i rečeničko značenje

Prva distinkcija tiče se jezičkih jedinica. Značenje leksičkih jedinica, prvenstveno leksema ali i leksičkih afiksa i idioma, naziva se terminom **leksičko značenje**, dok se značenje sintaktičkih jedinica, prvenstveno rečenica, naziva terminom **rečeničko značenje**.⁵ Ova dva tipa značenja tesno su povezana i u velikoj meri međusobno uslovljena. Naime, uopšteno posmatrano, rečeničko značenje po pravilu je određeno ukupnošću značenja pojedinačnih leksema u njenom sastavu, u obaveznoj sprezi s gramatičkim (strukturnim) odnosima među njima, dok leksičko značenje najčešće zavisi od ukupnog značenja rečenice, pa i teksta u celini. Budući da je ovaj model usredsređen na sadržinsku analizu leksema, u nastavku izlaga-

⁵ Prema terminima 'lexical meaning' i 'sentence-meaning' (Lyons 1981, 1968).

nja naglasak će, razumljivo, biti stavljen na leksičko značenje, dok će se o rečeničkom značenju govoriti po potrebi.

Pored leksičkog i rečeničkog značenja, može se spomenuti i **gramatičko značenje**⁶ oba tipa jezičkih jedinica. Ono je svojstveno naročito funkcijskim jedinicama, ali i semantičkim, a ogleda se u njihovoj funkciji u gramatičkom sistemu jezika. Takva funkcija uslovljena je prvenstveno primarnim i sekundarnim gramatičkim kategorijama, pri čemu primarnu kategoriju predstavlja morfosintaktička klasa date jezičke jedinice (imenica, glagol, pridev, itd.), iz koje zatim proizlaze sekundarne kategorije, kao što su broj, rod i padež, u sklopu klase imenica (Lyons 1968: 274, 435; Leech 1981: 208).

2.2. Deskriptivno i asocijativno značenje

Ova značenjska distinkcija tiče se dveju osnovnih funkcija jezika. Prema mišljenju M. A. K. Hallidaya (1970: 143), jezik pre svega služi za izražavanje nekog sadržaja, tj. načina na koji neko prima i poima svet oko sebe, uključujući tu i unutrašnji svet sopstvene svesti. Iz ovoga se može izvesti zaključak da se prva, i ujedno najvažnija, funkcija jezika sastoji u odslikavanju spoljašnje stvarnosti, nekog stanja stvari koje ne zavisi neposredno od onih što ga odslikavaju. Značenje vezano za ovu funkciju jezika naziva se terminom **deskriptivno značenje**,⁷ i ima sledeće opšte karakteristike:

- objektivne je prirode, pošto prenosi izvesno čulima drugih dostupno stanje stvari i stoga se najčešće može neposredno proveriti u pogledu istinitosti;
- globalno se može odrediti binarnim kontrastom tipa da/ne;

⁶ Prema terminu 'grammatical meaning' (Lyons 1981, 1968).

⁷ Prema terminu 'descriptive meaning' (Lyons 1977, 1981); kod drugih autora, u približno istom smislu javljaju se još i termini 'denotativno', 'referencijalno', 'kognitivno' i 'konceptualno' značenje.

- stilistički je neobeleženo i relativno postojano, a time manje podložno reinterpretacijama i promenama unutar određene jezičke zajednice;⁸
- nije uslovljeno komunikacionom situacijom⁹ i pojedinačnim osobinama komunikatora;¹⁰
- predstavlja obaveznu, a istovremeno i centralnu komponentu leksičkog i rečeničkog značenja – kao takvo, čini suštinu sadržinske analize leksema (zbog čega će, u kasnijim poglavljima, posebna pažnja biti posvećena detaljnom razmatranju njegove prirode).

Unekoliko komplementarna prethodnoj, druga osnovna funkcija jezika sastoji se u odslikavanju unutrašnje stvarnosti, nekog stanja stvari koje zavisi od onih što ga odslikavaju i koje posredno, preko njihovog ponašanja, može dobiti i neku spoljnu manifestaciju. Značenje vezano za ovu funkciju naziva se terminom **asocijativno značenje**,¹¹ i ima sledeće opšte karakteristike:

- subjektivne je prirode, pošto prenosi izvesno čulima drugih teško dostupno stanje stvari i stoga se najčešće ne može neposredno proveriti u pogledu istinitosti;
- globalno se može odrediti skalarnim kontrastom tipa više/manje;
- stilistički je obeleženo i relativno manje postojano, a time podložnije reinterpretacijama i promenama unutar određene jezičke zajednice;

⁸ Pod **jezičkom zajednicom** podrazumeva se kolektivitet ljudi koji se služi jednim jezikom, najčešće u okviru sličnih ili istih društveno-kulturnih prilika.

⁹ Pod **komunikacionom situacijom** podrazumeva se interakcija specifičnih činilaca – vanjezičkog i jezičkog konteksta – koji kvalitativno uslovljavaju odvijanje konkretne komunikacije u određenom prostoru i vremenu.

¹⁰ Pod **komunikatorom** se podrazumeva osoba koja se, u svojstvu pošiljaoca ili primaoca poruke, sporazumeva u govorenoj ili pisanoj formi s drugim osobama.

¹¹ Prema terminu ‘associative meaning’ (Leech 1981); kod drugih autora, u približno istom smislu javljaju se još i termini ‘konotativno’, ‘emotivno’, ‘afektivno’ i ‘ekspresivno’ značenje.

- uslovljeno je komunikacionom situacijom i pojedinačnim osobinama komunikatora, ali i zajedničkim osobinama manjeg ili većeg dela jezičke zajednice;
- predstavlja fakultativnu, a istovremeno i perifernu komponentu leksičkog i rečeničkog značenja (otuda i termin ‘asocijativno značenje’, odabran zato da bi se istakla ne samo njegova mehanička, već i mentalna povezanost s deskriptivnim značenjem).

Asocijativno značenje obuhvata nekoliko srodnih i međusobno prožetih podvrsta značenja, od kojih su dominantna tri – stilsko, ekspresivno i konotativno, ovde navedeni prema opadajuće jednoobraznoj rasprostranjenosti unutar neke jezičke zajednice.

Stilsko značenje¹² proističe iz spleta različitih okolnosti, kojima je svojstveno da – odražavajući datom funkcijom jezika uzrokovanu raslojenost jezičkog sistema u celini – često (mogu da) utiču na nastanak određenih varijacija, očitovanih u prilagođenom oblikovanju, odabiru i organizaciji jezičkih jedinica na skoro svim nivoima. Po uzoru na jedan uticajan predlog (Halliday i dr. 1964: 77), te varijacije moguće je podeliti u dve osnovne grupe.

U prvoj su one neposrednije vezane za komunikatora, pošto otkrivaju njegovo geografsko poreklo (dijalekt), društveni status (sociolekt) i vremensku aktuelnost (hronolekt); u drugoj grupi nalaze se varijacije neposrednije vezane za samu komunikacionu situaciju, pošto otkrivaju tematiku komunikacije u okviru sfere aktivnosti ili interesovanja (predmetni registar), odnos između komunikatora (interpersonalni registar), te medijum u kome se ona obavlja (medijumski registar).¹³ Prva grupa okolnosti i varijacija ima presudan uticaj na formiranje **idiolekta**, u smislu potpunog skupa jedinica i pravila u sastavu jezičkog sistema pojedinca, dok druga grupa ima presudan uti-

¹² Prema ‘stylistic meaning’ (Leech 1981).

¹³ Podela vrlo sličnog sadržaja, ali različite organizacije, ponuđena je i u Crystal i Davy 1969, Nida 1975b, Lyons 1977, Hansen i dr. 1982, Radovanović 1986, Hatim i Mason 1990 i Lipka 1992.

caj na ispoljavanje idiolekta i određuje **registar**, u smislu odabranog podskupa jedinica i pravila u sastavu jezičkog sistema pojedinca. (Opširnije o tome govoriće se na kraju ovog poglavlja, nakon pregleda ostalih vrsta značenja.)

Polazeći od upravo iznetih pretpostavki, svaka takva, karakteristična varijacija u upotrebi jezika, kako od strane celokupne jezičke zajednice tako i pojedinca, proizašla iz navedenih okolnosti, mogla bi se definisati kao **stil** u širem smislu (Crystal 1987: 66). Iako stilske varijacije, kako je malopre pomenuto, zahvataju skoro sve jezičke nivoe, ovde će biti govora samo o sadržinskim aspektima, gde osnovnu manifestaciju stila predstavlja stilsko značenje. Određeno je stilskim asocijativnim obeležjima, koja pružaju niz uzgrednih, mada nikako nebitnih, informacija o komunikatorima i/ili komunikacionoj situaciji (Crystal i Davy 1969: 81–82). No, o ovim i ostalim vrstama asocijativnih obeležja biće detaljno govora u Odeljku 4.4.

Kao sledeće, **ekspresivno značenje**¹⁴ proističe iz spleta različitih osobina komunikatora, kao i njihovih stavova i raspoloženja prema ostalim komunikatorima ili prema predmetu komunikacije. Određeno je ekspresivnim asocijativnim obeležjima, koja svojim intenzitetom doprinose izražavanju nekog pozitivno ili negativno intoniranog vrednosnog suda – estetskog, moralnog, etičkog ili nekog drugog (Leech 1969: 84).

I na kraju, **konotativno značenje**¹⁵ proističe iz spleta različitih subjektivnih reagovanja na objektivnu stvarnost, uslovljenih najčešće ranijim individualnim ili kolektivnim iskustvom komunikatora, ali i vremenom razvijenom trajnijom povezanošću neke lekseme s izvesnim pojavama ili pojmovima. Određeno je konotativnim asocijativnim obeležjima, koja su često emotivno obojena.

Završavajući ovaj opšti prikaz asocijativnog značenja, treba još istaknuti da se stilsko, ekspresivno i konotativno značenje ponekad mogu različito kombinovati u ne uvek lako raz-

¹⁴ Prema terminu 'expressive meaning' (Lyons 1977, 1981).

¹⁵ Prema terminu 'connotative meaning' (Leech 1981).

dvojivu celinu. Pored toga, neophodno je ukazati još i na jedno zajedničko svojstvo ključne distinkcije između deskriptivnog i asocijativnog značenja, koje je značajno za ustrojstvo ne samo leksičkog, već i rečeničkog značenja. Naime, deskriptivno i asocijativno značenje nalaze se u strogo hijerarhijskom odnosu, pri čemu se ovo drugo, podređeno i periferno, može javiti samo kao nadgradnja ili priraštaj deskriptivnom značenju, nadređenom i centralnom. Asocijativno značenje, međutim, ponekad može biti naglašenije od deskriptivnog, što je naročito upadljivo kod psovki (zbog svoje forme, u engleskoj popularnoj upotrebi eufemistički nazvanih *four-letter words*, ČETVOROSLOVNE REČI) ili kod usklika poput *Wow!*, *A-U!*, *Ouch!*, *JAQ!*, gde dominira ekspresivno značenje.

2.3. Doslovno i preneseno značenje

Treća značenjska distinkcija tiče se dvoznačnosti – specifično, **leksičke dvoznačnosti**,¹⁶ pojave vrlo zastupljene u leksikonu svakog jezika, koja se ogleda u postojanju više od jedne interpretacije forme, funkcije i sadržine pojedinih leksičkih jedinica, a u kontrastu prema **gramatičkoj dvoznačnosti**, koja nastaje usled različitih strukturnih odnosa istih leksičkih (semantičkih i/ili funkcijskih) jedinica unutar neke sintaktičke jedinice. Dva su glavna činioca koja uzrokuju leksičku, a posredno i rečeničku, dvoznačnost: prvi čine potpuna i delimična homonimija, dok je drugi polisemija (Lyons 1977: 550).

Homonimija dovodi u vezu istovetne forme, a vrlo često i morfosintaktičke funkcije, najmanje dve lekseme i njima pridružena različita i nesrodna značenja. Potpuna homonimija ukazuje na istovetnost i fonoloških i grafoloških oblika, poput *bank*₁, BANKA, i *bank*₂, REČNA OBALA, dok delimična homonimija podrazumeva istovetnost oblika u samo jednom mediju-

¹⁶ Stvarnu pojavu vernije bi odslikavao termin ‘višeznačnost’, ali je izbor termina ‘dvoznačan’, koga pravilno treba tumačiti u smislu ‘više od jednog’, a ne čisto ‘dva’, bio opredeljen najviše mogućnošću kasnijeg lakog izvođenja novog termina ‘razdvoznačavanje’.

mu, pri čemu se u slučaju fonološke istovetnosti radi o **homofoniji**, poput *pear*, KRUŠKA, *pair*, PAR, i *pare*, ODSEĆI, a u slučaju grafološke istovetnosti o **homografiji**, poput *bow*₁ /bəu/, GUDALO, i *bow*₂ /bau/, NAKLON. Homonimne lekseme se, upravo zbog nesrodnosti značenja, u rečnik obično unose kao posebne odrednice.¹⁷ S obzirom da je prvenstveno zasnovana na dvoznačnosti forme, što pokazuju i gornje ilustracije, homonimija ne spada direktno u predviđeni domen rasprave o značenju.

Nasuprot tome, **polisemija** predstavlja dvoznačnost sadržine, pošto se odnosi na međusobnu vezu više značenja jedne iste lekseme, po pravilu navedenih u okviru jedne odrednice u rečniku. Kao veoma frekventna pojava u jeziku, polisemija odražava istovremeno i jezičku ekonomiju i semantičko-pragmatičku kreativnost. Najvećim delom temelji se na prenosu značenja, na postojanju jednog osnovnog, dominantnog značenja, iz koga je posredno ili neposredno izvedeno više različitih, ali srodnih, značenja. Da bi ovaj važan sadržinski aspekt bio i terminološki istaknut, pojedinačna značenja jedne iste lekseme, kao forme, biće nazivana, kada to bude potrebno, njenim **sememama**, sledeći gledište L. Lipke (1992: 76). Gore pomenuta okolnost otvara mogućnost uspostavljanja razlike između **doslovnog značenja**, onog koje se smatra osnovnim za određenu leksemu, i **prenesenog značenja**,¹⁸ onog koje je proisteklo iz doslovnog, putem metaforičkog ili metonimijskog prenosa.

Kod **metafore** (ili potpunije, **pojmovne metafore**), preneseno značenje izvodi se na osnovu **sličnosti**, stvarne ili pretpostavljene, između dva različita i nepovezana entiteta, u pogledu oblika, pozicije, funkcije, namene, osobine, ponašanja, de-

¹⁷ Međutim, potencijalno značajan leksikografski zaokret učinjen je u rečniku *COBUILD*, i kasnijim izdanjima, u kome je, u skladu sa savremenim saznanjima o organizaciji mentalnog leksikona, prvi put primenjen nov metod organizacije leksema u rečničke odrednice, koji se oslanja isključivo na grafološku formu, tako da se i homonimija obrađuje u sklopu jedne odrednice.

¹⁸ Prema terminima 'literal meaning' i 'transferred meaning' (Palmer 1981).

lovanja, sposobnosti, itd. Jedno značenje čini **izvorni domen**, koji je obično konkretniji i služi da se pomoću njega objasni, protumači ili shvati drugo značenje, koje čini, obično apstraktniji, **ciljni domen** (Kövecses 2002: 3–9); npr. u *a warm coffee*, TOPLA KAFA, prema *a warm welcome*, TOPLA DOBRODOŠLICA, (stvarna) fizička toplota, kao izvorni domen, preslikava se na emocionalnu toplinu, kao ciljni domen, u *How time flies!*, KAKO VREME LETI!, (stvarna) brzina letenja ptice, kao izvorni domen, preslikava se na brzinu proticanja vremena, kao ciljni domen, a u *He's an old fox*, ON JE MATORI LISAC, (pretpostavljena) lukavost lisice, kao izvorni domen, preslikava se na lukavost čoveka, kao ciljni domen. Na ovaj način, metafora omogućava da se, prenošenjem značenja na osnovu sličnosti, ciljni domen izrazi kroz izvorni domen.

Kod **metonimije** (ili potpunije, **pojmovne metonimije**), preneseno značenje izvodi se na osnovu **bliskosti** dvaju različitih ali međusobno prostorno, vremenski ili drukčije povezanih entiteta, unutar jednog istog domena. Jedno značenje odnosi se na **izvorni entitet**, koji je obično konkretniji ili istaknutiji i služi da se pomoću njega uputi na drugo značenje, koje se odnosi na, obično apstraktniji ili manje istaknut, **ciljni entitet** (Kövecses 2002: 143–149); npr. u *a warm day*, TOPAO DAN, prema *a warm coat*, TOPAO KAPUT, toplota, kao izvorni entitet, projektuje se na stvoreni osećaj toplote, kao ciljni entitet, u *He ate two plates*, POJEO JE DVA TANJIRA, tanjiri, kao izvorni entitet, projektuju se na ono što se u njima nalazi(lo), kao ciljni entitet, a u *America is an interesting country*, AMERIKA JE ZANIMLJIVA ZEMLJA, naziv kontinenta, kao izvorni entitet, projektuje se na jednu od zemalja na njemu, kao ciljni entitet. Na ovaj način, metonimija omogućava da se, prenošenjem značenja na osnovu bliskosti, na ciljni entitet upućuje preko izvornog entiteta.¹⁹

¹⁹ Polisemiju, metaforu i metonimiju razmatraju Apresjan 1974, Aitchison 1987: pogl. 13, Lipka 1992: 122–129, 135–139 i Gortan-Premk 2004. Pojmovna metafora i metonimija, utemeljene na postavkama kognitivne lingvistike, prvi put su predstavljene u Lakoff i Johnson 1980, dok su njihovi teorijski i primenjeni aspekti istraženi i opisani u Taylor 1989a: pogl. 6–7,

Posebnu vrstu leksičke dvoznačnosti čine slučajevi nesistemskog, nepredvidljivog i u osnovi dijahrono uslovljenog prenosa značenja, kada postaje teško ustanoviti nedvosmislenu sinhronu granicu između homonimije i polisemije. Budući da se ovde najviše radi o manjim ili većim promenama značenja, one potpadaju pod etimološka istraživanja, u sklopu istorijske semantike (Palmer 1981: 9).

Treba ukazati još i na to da jasnu sinhronu liniju razgraničenja između homonimije i polisemije nije uvek lako povući. Otuda bi ove dve pojave bilo najbolje posmatrati kao dva kraja jednog kontinuuma, pri čemu njihovom preciznijem razlikovanju mogu doprineti tri kriterijuma: etimologija, istovetnost ili različitost forme, te srodnost sadržine (Lipka 1992: 135–139).

Iako preneseno značenje predstavlja bitnu komponentu leksičkog značenja – naročito u interpretaciji nekih idioma, gde je gotovo nezaobilazno, ono će u nastavku biti spominjano samo izuzetno, u sklopu analize pojedinačnih leksema, dok će se doslovno značenje podrazumevati i bez posebnog isticanja.

2.4. Sistemsko i tekstualno značenje

Ova značenjska distinkcija tiče se okruženja u kome se leksema javlja. To okruženje predstavlja **jezički kontekst**, opredeljen interakcijom najmanje dvaju činilaca: odabirom pojedinih leksičkih jedinica (semantičkih i/ili funkcijskih), na paradigmatскоj ravni, te njihovim sekvencijalnim redosledom, na sintagmatskoj ravni, uključujući i gramatičke (strukturne) odnose među njima. Jezički kontekst nastaje u globalnom okviru **vanjezičkog konteksta**, koji je, najšire uzev, moguće definisati kao splet opštih i posebnih prostornih, vremenskih, društvenih, individualnih, ali i opštekulturnih, činilaca, koji doprinose uspostavljanju, odvijanju i ostvarenju neke komunikacije, uključujući i pominjane okolnosti vezane za stilske varijacije u je-

Ungerer i Schmid 1996: pogl. 3, Kövecses 2002, Klikovac 2004, Rasulić 2004 i Prodanović-Stankić 2008.

ziku.²⁰ Strogo posmatrano, leksema van konteksta – jezičkog i vanjezičkog, podjednako – gotovo je uvek polisemna, karakteriše je opšte, nedovoljno određeno i jasno značenje (Zgusta 1971: 47), a time i mogućnost njene višestruke interpretacije.

Zbog toga je određenije i preciznije značenje moguće utvrditi tek na osnovu njene upotrebe, tj. stavljanjem u jezički kontekst, kada dolazi do konkretizacije značenja i razrešavanja većine slučajeva ne samo polisemije, već i homonimije (Zgusta 1971: 47–48). Ova uloga **razdvoznačavanja**, koja je istovremeno i najbitnija uloga jezičkog i vanjezičkog konteksta u sadržinskoj analizi, ogleda se u pridavanju izvesnog stepena verovatnoće svakom od mogućih značenja, pri čemu potpuno isključivanje nekog od njih predstavlja verovatnoću nula (Leech 1981: 67). (O pomenutoj ulozi i značaju jezičkog i vanjezičkog konteksta biće posebno govora u Poglavlju 6.)

Iz ovoga proizlazi i neophodnost uspostavljanja razlike između **sistemskog značenja**, vezanog za leksemu u (apstraktnom) semantičkom sistemu jezika, u najvećoj mogućoj meri lišenom konteksta (Lyons 1977: 591), i **tekstualnog značenja**,²¹ vezanog za leksemu upotrebljenu u (konkretnom) kontekstu. Tako bi sistemsko značenje lekseme *make up* bilo ‘bring something into a previous, new or better condition’, DOVESTI NEŠTO U PRETHODNO, NOVO ILI BOLJE STANJE, dok bi tekstualna značenja, prema definicijama u rečniku *COBUILD1*, uz ostalo, bila ‘put make-up (on), prepare food or medicine, form the whole of, invent, complete, become friends again, compensate’, STAVITI ŠMINKU, PRIPREMITI HRANU ILI LEK, ČINITI CELINU, IZMISLITI, UPOTPUNITI, POMIRITI SE, NADOKNADITI.

Složena međuzavisnost sistemskog i tekstualnog značenja dolazi do posebnog izražaja u oblasti tvorbe reči, a možda najviše u analizi polimorfemskih leksema, kod kojih se ove dve

²⁰ Brojne komponente jezičkog i vanjezičkog konteksta objašnjava Radovanović 1986: 56–57, 67–69.

²¹ Po uzoru na termine ‘system-sentence’ i ‘text-sentence’ (Lyons 1977). Ovakvo gledište delimično se poklapa s distinkcijom R. Jakobsona <Jakobson> između opšteg značenja (nem. Gesamtbedeutung) i posebnih značenja (nem. Sonderbedeutungen) (navedeno prema Taylor 1989a: 143).

vrste značenja unekoliko razlikuju od ovde opisanog značenja monomorfemskih leksema. Zbog toga će pomenuta distinkcija biti bliže objašnjena u Poglavlju 5, dok će u Poglavlju 6 poslužiti kao jedan od kriterijuma za razgraničavanje domena leksičke semantike i leksičke pragmatike.

Jezički kontekst u kome se lekseme i idiomi po pravilu javljaju, nalazi se pre svega u sklopu **teksta**, koji se može definisati kao kraći ili duži niz izgovorenih ili napisanih rečenica, povezanih u koherentnu i zaokruženu celinu. Ovakvom, maksimalističkom, poimanju konteksta moguće je suprotstaviti minimalističko, prema kome kontekst čine samo dve leksičke jedinice (semantičke i/ili funkcijske), međusobno tako uslovljene da je jedna (prateća) podređena drugoj (glavnoj), u sklopu imeničke, glagolske ili neke druge sintagme; npr. *sour cream, to listen, succeed in, with her*, KISELA PAVLAKA, (PRE-DINFINITIVNA REČCA) SLUŠATI, USPETI U, S NJOM. Pomenuti pristupi predstavljaju dve krajnosti, od kojih nijedna nije savršena, uglavnom zbog toga što kod prvog pristupa postoji previše (ponekad i nepotrebnih) podataka za adekvatnu sadržinsku analizu, dok ih kod drugog često ima premalo. **Optimalni kontekst**, onaj koji obično pruža realno dovoljno potrebnih podataka, nalazi se, očito, između ove dve krajnosti – to je najčešće, iako ne uvek, rečenica, kao deo teksta, što ukazuje na izvesnu prednost maksimalističkog pristupa, ali njegove fleksibilno i osmišljeno redukovane varijacije. Stoga će se u nastavku, terminom ‘jezički kontekst’ označavati upravo definisani optimalni kontekst.

Ovde treba napomenuti da su u savremenim rečnicima po pravilu obrađena i ponuđena potencijalna tekstualna značenja leksema, do kojih se došlo uopštavanjem mnoštva uzoraka njihove upotrebe u odabranim izvorima. Iz tako određenog globalnog opsega primene, stvarno tekstualno značenje utvrđuje se, naravno, na osnovu jezičkog i vanjezičkog konteksta. Tek višim stepenom generalizacije i apstrakcije moguće je izdvojiti i sistemsko značenje. Prema tome, u leksikografskom pristupu polazi se od tekstualnog značenja ka sistemskom, za razliku od opisanog leksikološkog pristupa, gde je smer obrnut.

2.5. Nameravano i protumačeno značenje

Peta, i poslednja, značenjska distinkcija tiče se činjenice da pojedine vrste značenja mogu izazvati određene emocionalne reakcije kod onoga kome je poruka namenjena ili onoga ko je prima (Nida 1975b: 18). Ovo se naročito odnosi na asocijativno značenje, koje svojim stilskim, ekspresivnim ili konotativnim nabojem dopunjava deskriptivno značenje, ali i na preneseno značenje, te sve ostale vrste leksičke i gramatičke dvoznačnosti. Štaviše, kreativnom primenom ovog svojstva, putem svesnog i pažljivog odabira leksema, **enkoderu**, pošiljaocu poruke, stoje na raspolaganju sredstva kojima se kod **dekodera**, primaoca poruke, mogu postići raznovrsni komunikativni efekti, uključujući tu stilske, ironične i humorističke.

Proučavanje komunikativnih efekata spada u domen **stilistike**, makrolingvističke discipline koja se, potpomognuta dostignućima sociolingvističkih i psiholingvističkih istraživanja, „usredsređuje na varijacije u upotrebi jezika, često, iako ne isključivo, s posebnim naglaskom na najpromišljenijim i najsloženijim načinima upotrebe jezika u književnosti”²² (Turner 1973: 7). Kako se u stilistici susreću gotovo isti nivoi analize kao u lingvistici – fonološki, grafološki, morfološki, sintaktički i semantički – moglo bi se reći da, za razliku od lingvistike, koja opisuje celokupni repertoar datog jezičkog sistema, stilistika sistematizuje svesnu, ali i nesvesnu, primenu tog repertoara, usredsređenu na postizanje određenih efekata. Otuda bi asocijativno značenje većim delom pripadalo domenu stilistike, a deskriptivno značenje domenu lingvistike – specifično, leksičke semantike s leksičkom pragmatikom.

U tom smislu, moguće je razdvojiti **nameravano značenje**, ono koje enkoder pri uobličavanju poruke ima nameru da prenese, uz eventualni komunikativni efekat, i **protumačeno značenje**,²³ ono koje dekodeer pri interpretiranju poruke uspe

²² “... concentrates on variation in the use of language, often, but not exclusively, with special attention to the most conscious and complex uses of language in literature”.

²³ Prema terminima ‘intended meaning’ i ‘interpreted meaning’ (Leech 1981).

da protumači, verovatno, mada ne obavezno, uz željeni komunikativni efekat. Proučavanje karakteristika ova dva tipa značenja, uglavnom vezanih za stvarne ili prividne razlike među njima, izlazi iz ovde predviđenog okvira, pa će se zbog toga nadalje podrazumevati idealizovano stanje u kome su nameravano i protumačeno značenje izjednačeni. (Kako se izjednačenost nameravanog i protumačenog značenja, bar približno, može postići, pokušaće da objasni jedan model u Poglavlju 6.)

Na završetku prikaza svih pet ponuđenih značenjskih distinkcija, iz načina njihove prezentacije kao relativno odelitih pojava, mogao bi se izvesti olak zaključak da je reč o potpuno nezavisnim vrstama značenja. Međutim, radi se upravo o suprotnom: opisane distinkcije nalaze se u tesnoj međuzavisnosti, koja se očituje u tome što se gotovo sva pomenuta značenja vrlo često, ako ne i stalno, stiču i poklapaju u okviru iste lekseme. Stoga je ovakva prezentacija odabrana iz metodoloških razloga, kako bi se, u jednoj obuhvatnoj uvodnoj raspravi, omogućio lakši i pregledniji prikaz pojedinih aspekata značenja. Trenutno bavljenje jednim od njih, privremeno osvetljava samo taj odabrani aspekt, nikako ne isključujući ili umanjujući važnost bilo kog drugog, za uspešno odvijanje komunikacije podjednako bitnog aspekta. No, kao što je ranije rečeno, za sadržinsku analizu leksema od suštinske važnosti je leksičko značenje, pa se o prirodi ostalih vrsta u nastavku neće detaljnije govoriti – uz ostalo i zato što bi to ponekad iziskivalo uvid u discipline koje se bave pojavama čiji su osnovni uzroci, za razliku od njihovih manifestacija i posledica, uglavnom nedostupni objektivnom istraživanju.

Polazeći od već spominjanog određenja lekseme kao temeljnog elementa leksikona s utvrđenom formom, funkcijom, sadržinom i upotrebom, ranije opisani hijerarhijski odnos između deskriptivnog i asocijativnog značenja navodi na zaključak da nijedna leksema, pa ni leksička jedinica, ne može postojati ako joj nije pridruženo bar deskriptivno značenje, a zatim eventualno i asocijativno. Isto tako, mada u manjoj meri, o prenesenom značenju može se govoriti mahom kao o proširenju doslovnog, iz koga je po pravilu izvedeno. Obe pojave

dolaze do izražaja pre svega u komunikativnoj funkciji jezika, u pominjanom smislu odslikavanja spoljašnje i unutrašnje stvarnosti.

U domenu leksičkog značenja, tu funkciju oličavaju dva bitna činioca: prvi je komunikativni potencijal lekseme, koji doprinosi preciznijem, suptilnijem ili živopisnijem opisivanju stvarnosti, te jasnijem i ubedljivijem uobličavanju misli. Drugi činilac predstavljaju ograničenja u pogledu leksičke selekcije – u paradigmatskoj ravni, vezanoj za hiponimiju, sinonimiju i antonimiju, te u sintagmatskoj ravni, vezanoj za kolokabilnost. Ta selekcija može biti uslovljena ili deskriptivnim značenjem (semantičko-pragmatički), ili asocijativnim značenjem (stilistički), a neretko i jednim i drugim istovremeno. Pomenuta dva činioca, u odnosu obrnute srazmere, na specifičan način utiču na **opseg primene**²⁴ lekseme, njenu globalnu primenljivost u pojedinim komunikacionim situacijama, iz koje proizlazi i njena frekventnost. Krajnja posledica ove vrlo kompleksne uzročno-posledične veze između komunikativnog potencijala i leksičke selekcije, s jedne strane, i opsega primene lekseme, s druge, jeste **stratifikacija leksikona**, pojava koja se ogleda u postojanju dva kontrastna tipa leksema – opštih i specijalizovanih. Pri tome, linija razgraničenja među njima nije uvek i neizostavno oštra, već bi se pre mogla smatrati blagom i nekoliko pokretljivom.

Konkretnije, opšte lekseme, asocijativno neobeležene, koje su znatno brojnije, globalno gledano, obično su primerene velikom broju komunikacionih situacija, a pošto prenose izvesno uopšteno značenje imaju manju izražajnost, ali širi opseg primene i višu frekvenciju. Nasuprot njima, specijalizovane lekseme, asocijativno obeležene (stilski, ekspresivno ili konotativno), koje su ponešto manje brojne, obično su primerene samo ograničenom broju komunikacionih situacija, a pošto prenose izvesno specijalizovano značenje imaju veću izražajnost, ali užu opseg primene i nižu frekvenciju. Ovakve lekseme često mogu postati i deo stručne terminologije jedne ili

²⁴ Prema terminu 'range of application' (Zgusta 1971).

više oblasti, iako nisu retki ni slučajevi prelaska u obrnutom smeru, kada stručni termin postaje deo opšteg leksikona – naravno, s nešto drukčijim sadržajem.

Tako se, recimo, leksema *good*, DOBAR, može smatrati opštom i frekventnom, za razliku od leksema s kojima je međuzamenljiva (u datim kontekstima), pošto imaju vrlo sličan distribucioni i kolokacioni potencijal, ali su specijalizovane i manje frekventne, kao u primerima iz rečnika *Heritage1: a sound tooth, discriminating taste, a beneficial rest, a competent machinist, a safe investment, a valid reason, a genuine dollar bill, a substantial income, an enjoyable time, a well-behaved child*, ZDRAV ZUB, ISTANČAN UKUS, BLAGOTVORAN ODMOR, SPOSOBAN MAŠINISTA, SIGURNA INVESTICIJA, VALJAN RAZLOG, ORIGINALNA DOLARSKA NOVČANICA, ZNATAN PRIHOD, PRIJATAN PROVOD, PRISTOJNO DETE.

Glavna prednost stratifikacije leksikona nalazi se u tome što je enkoderu ponuđena mogućnost da, između više kontrastnih iako deskriptivno gotovo identičnih leksema, odabere (svesno ili nesvesno) onu koja je najprimerenija specifičnoj komunikacionoj situaciji i eventualno nameravanim komunikativnim efektima, pri čemu na ishod tog postupka neretko utiču verovatnoća i predvidljivost javljanja određene lekseme u datoj komunikacionoj situaciji.²⁵

Poznavanje, prepoznavanje i sposobnost uspešnog korišćenja komunikativnog potencijala lekseme – s jedne strane, u okviru interaktivne sprege između deskriptivnog i asocijativnog značenja, te doslovnog i prenesenog, a s druge strane, komunikacione situacije, proizašle iz vanjezičkog konteksta u kome se komunikacija odvija, te jezičkog konteksta – predstavlja deo znanja o jeziku nekog komunikatora. Polazeći od određenja M. Radovanovića (1986: 47–48), znanje o jeziku čine bar dva sastavna dela: **kodna kompetencija**, koja obuhvata poznavanje jezičkih jedinica i pravila za njihovo međusobno

²⁵ Do sada implicitna terminološka distinkcija između ‘komunikacioni’ (događaj, situacija i sl.) i ‘komunikativni’ (efekat, potencijal i sl.) odražava suštinsku razliku: u prvoj grupi težište je na komunikaciji kao formi, a u drugoj na komunikaciji kao sadržini.

kombinovanje, i **komunikativna kompetencija**, koja obuhvata pravila odabiranja i upotrebe jezičkih jedinica.

Sa stanovišta leksikologije, kodna kompetencija bi, idealno, podrazumevala sposobnost adekvatnog baratanja leksičkim jedinicama – morfemama, te leksemama i idiomima u sastavu leksikona jednog jezika (po definicijama u prethodnom poglavlju). Komunikativna kompetencija bi podrazumevala, prvo, sposobnost adekvatnog odabiranja leksičkih jedinica, koje se prema eksplicitnim ili implicitnim konvencijama jezičke zajednice smatraju primerenim određenoj komunikacionoj situaciji, i drugo, sposobnost adekvatnog prilagođavanja različitim komunikacionim situacijama putem ‘promene koda’. Ako se kodna i komunikativna kompetencija shvate kao apstraktno (teorijsko) znanje o jeziku, njegovu konkretnu (praktičnu) primenu u govoru ili pisanju, tj. pojavni oblik tog znanja, predstavlja **performansa**. (O ulozi ovih pojava biće detaljnije reći nešto kasnije.)

U svetlu svega do sada iznesenoga, sada postaje moguće da se zaokruži ranije započet opis idiolekta, tj. raspoloživog jezičkog repertoara pojedinca u određenom trenutku, na kome se, bar u teorijskom smislu, zasniva celokupni repertoar određene jezičke zajednice. Ponešto pojednostavljeno, sistemskom oblikovanju idiolekta, kao trajne osobine pojedinca, doprinose najmanje tri konstante koje presudno određuju kodnu kompetenciju – dijalekt, sociolekt i hronolekt. S druge strane, ispoljavanju idiolekta, kao privremene manifestacije osobina pojedinca, doprinose najmanje tri varijable koje određuju komunikativnu kompetenciju i performansu, a to su komunikaciona situacija s odgovarajućim registrima, raspoloženje komunikatora i njegovo ranije iskustvo.

Sa stanovišta kompetencije i performanse, dijalekt, sociolekt i hronolekt čine, uslovno govoreći, pojedine idiolekte unekoliko različitim, dok ih registri čine unekoliko sličnim (Turner 1973: 165). Jedan idiolekt moguće je zamisliti kao utvrđenu tačku na preseku tri dimenzije jedne četvorostrane prizme (čiji bi tipičan uzorak bila kutija šibica), dok bi raznorodne okolnosti koje utiču na njegovo ispoljavanje bile prikazane

kao snop zrakova promenljivog kvaliteta i kvantiteta, usmeren kroz tu tačku.

Bliža analiza svih pomenutih okolnosti, konstantnih i varijabilnih, dovodi na kraju do zaključka, inspirisanog jednom ranijom postavkom (Halliday i dr. 1964: 94–98), da interaktivni odnos uspostavljen između oblikovanog i ispoljenog idiolekta, zajedno s psihofizičkim crtama ličnosti i njegovim obrazovanjem, određuje **individualni stil** komunikatora (ili, stil u užem smislu), koji nam omogućava, rečima D. Crystala (1987: 66), da „umnogome *odaberemo* jezičku ‘odoru’ u kojoj želimo da se pojavimo”,²⁶ odajući na taj način svoj identitet, drukčiji od ostalih komunikatora.

Pored pomenutih relativno predvidljivih, sistemskih, pojava, u okviru individualnog stila ponekad se može naići i na nepredvidljive, nesistemske, pojave, kojima bi odgovarao naziv idiosinkratičke pojave. Njima se pribegava radi postizanja jedinstvenih komunikativnih efekata, svojstvenih specifičnom pojedincu, a koje se prepoznaju uglavnom po originalnim i inovativnim varijacijama – bez obzira da li se radi o stvaranju potpuno novih leksema, koje nastaju kao ‘jednokratne tvorevine’, da bi se njima imenovao neki vanjezički entitet u datoj prilici; ili o eksploataciji komunikativnog potencijala leksema, pridavanjem novog, neočekivanog ili prenesenog značenja postojećima; ili o korišćenju leksema svojstvenih drugim dijalektima, sociolektima, hronolektima, registrima, pa i stranim jezicima.

Nakon uspostavljanja paralela između opisanih pet vrsta značenja i njihovih implikacija, preostali deo ovog izlaganja baviće se različitim aspektima leksičkog značenja.

²⁶ “... to a large extent *choose* the linguistic ‘guise’ in which we wish to appear”.

3. Leksičko značenje: tradicionalni pristupi

Do sada je nekoliko puta isticano, mada samo u naznakama, kako deskriptivno značenje, uprkos čestim preklapanjima s drugim vrstama, čini centralnu, obaveznu i objektivnu komponentu leksičkog značenja, a time i sadržinske analize u celini. Zbog toga će, u nastavku, težište biti stavljeno na razradu tih naznaka, kao i na prikaz prirode deskriptivnog značenja i njegove uloge u procesu komunikacije. No, pre toga, da bi se uvedena terminologija, vezana za brojne vrste značenja mogla svesti na jednostavniji i prihvatljiviji obim, neophodno je obaviti izvesno sažimanje termina. Tako će od sada pa nadalje nekvalifikovani termin ‘značenje’ biti primenjivan samo u smislu deskriptivnog i doslovnog značenja leksema. Njime će, dakle, biti objedinjeni termini ‘leksičko značenje’, ‘deskriptivno značenje’ i ‘doslovno značenje’. Svi ostali, kvalifikovani, termini biće upotrebljavani bez promene, onako kako su bili i objašnjeni.

Prelazeći sada na razmatranje ustrojstva samog značenja, može se govoriti o postojanju dva globalna pristupa ovom problemu – tradicionalnom i savremenom. Radi potpunijeg sagledavanja njihovog međusobnog odnosa, prvo će ukratko biti prikazani tradicionalni pristupi, da bi zatim, u narednom poglavlju, bio ponuđen model zasnovan na izvesnim modifikacijama savremenog pristupa, kojim je i inspirisan.

Tradicionalni pristupi značenju u suštini proističu iz racionalističkog filozofskog usmerenja i mentalističkog gledanja na stvarnost. Prema starijem tradicionalnom shvatanju, postavljenom u okviru antičke grčke filozofije, leksema služi da bi se imenovao neki predmet u svetu oko nas. Ovo shvatanje

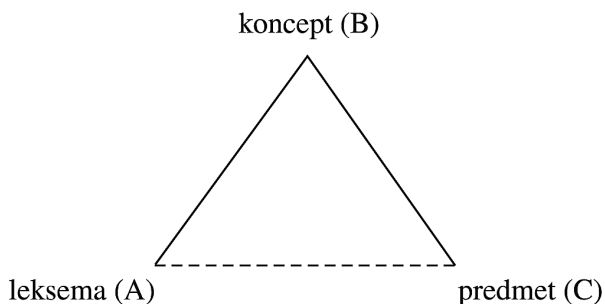
moglo bi se zato nazvati **teorijom imenovanja**, po kojoj je značenje svedeno samo na utvrđivanje prirode odnosa između imena i predmeta. U tom postupku razdvojila su se dva suprotstavljena prilaza: naturalisti, u okrilju Platonovog učenja, zastupali su stav da je ime proizvod njegove prirodne i nužne povezanosti s predmetom, dok su konvencionalisti, u okrilju Aristotelovog učenja, tvrdili da je ime rezultat dogovora unutar neke zajednice. Danas se ovaj dugotrajni spor čini razrešenim, prilično ubedljivo, u korist konvencionalista, s izuzetkom onomatopejskih leksema, nastalih oponašanjem zvukova u prirodi, koje time pripadaju naturalistima.

3.1. Konceptualizam

U novijem tradicionalnom shvatanju, ponuđenom od strane F. de Saussurea (1916), te C. K. Ogdena i I. A. Richardsa (1923) u okviru semiotike, a u sličnom obliku uočenom još kod srednjovekovnih skolastičara (modista), proširuju se prvobitno izgrađeni temelji, pa se leksema smatra jezičkim znakom, koji predstavlja, ili označava, neki predmet u svetu oko nas. Zbog toga bi se ovo shvatanje moglo nazvati **teorijom označavanja**, gde je značenje mentalni sadržaj, oličen u određenom konceptu (pojmu), koji se može preneti od uma enkodera do uma dekodera, uobličavanjem u jezičke jedinice. Snažna oslonjenost na koncept podstakla je i upotrebu termina **konceptualizam** u svojstvu opšteg funkcionalnog naziva za novije shvatanje (Lyons 1977: 109), ujedno prihvaćeno kao standardni model tradicionalnog pristupa značenju.

Onako kako je zamišljena i prikazana semiotičkim troglom (Ogden i Richards 1923: 11), teorija označavanja u svom osnovnom obliku obuhvata jedan složen, trodelan odnos, koji je predstavljen na Dijagramu 2.

Kao što se jasno može videti, radi se o sledećem: izvesna leksema A, kao jezički entitet, označava izvesni predmet C, kao vanjezički entitet, putem izvesnog koncepta B, kao mentalnog entiteta, pri čemu između tačaka AB i BC postoji direktna veza (puna linija na Dijagramu), dok je između tačaka

Dijagram 2: semiotički trougao

AC veza indirektna (isprekidana linija). Konkretno ilustrirano, engleska leksema (ili tačnije, njena fonološka i/ili ortografska realizacija) *chair*, STOLICA, označava stvaran i opipljiv predmet, posredstvom odgovarajućeg koncepta, koji je direktno vezan i za leksemu i za predmet, ali su leksema i predmet povezani samo indirektno, preko relevantnog koncepta.²⁷

Budući da jezički i vanjezički entiteti u pomenutoj trijadi predstavljaju datost, jer su poznate i relativno jasno definisane pojave, ostaje da se pobliže analizira priroda mentalnog entiteta, tj. samog koncepta. Prema određenju J. Lyonsa (1977: 110), koncept čini ideja, misao ili mentalni konstrukt putem koga um saznaje i poima stvarnost. Moglo bi se, dakle, reći da koncept odražava predstavu, ili mentalnu sliku, o nekom predmetu, indukovanu pri susretu s leksemom koja ga označava. Interpretirano ponešto pojednostavljeno i idealizovano – po svojoj suštini iako ne i po postanku, iz pretežno biheviorističkog ugla – to bi podrazumevalo da leksema izaziva koncept kod dekodera, a koncept prethodno izaziva leksemu kod enkodera.

Uprkos svojoj jednostavnosti, a možda i privlačnosti, tradicionalni pristupi značenju imaju nekoliko krupnih nedostataka. Činjenica da konceptualizam ne dovode u pitanje samo

²⁷ Interesantno je, uzgred, spomenuti i jedno unekoliko drukčije tumačenje, koje uspostavlja dvostruki odnos označavanja, pa tako leksema označava koncept, a koncept označava predmet. No, zbog preteranog nijansiranja, ono se ovde neće uzimati u obzir.

protivnici isključivo mentalističkog tumačenja značenja, empiristi Lyons (1977: 113–114, 1981: 137) i Palmer (1981: 25–28), već i njegove pristalice, Leech (1981: 70–73), pokazuje da se ne osporava toliko mentalistički pristup, čiji se udeo u analizi značenja i ne bi mogao poricati, koliko subjektivnost samog mentalnog entiteta, tj. nedovoljna obrazloženost, objektivna neproverljivost, a time i celokupna utemeljenost statusa koncepta, kao ključnog člana trijade leksema – koncept – predmet.

Od više kritičkih opaski pomenutih autora moguće je izdvojiti nekoliko najvažnijih. Pre svega, kada je reč o teoriji označavanja, koncept predstavlja nešto vrlo nestalno i nepostojano, pošto je obično uslovljen raznovrsnim objektivnim i subjektivnim okolnostima. Njegov približan sadržaj, u koji se može proniknuti jedino putem ne uvek verodostojnog i pouzdanog postupka introspekcije, varira od pojedinca do pojedinca, pri čemu se razlike produbljuju kako se udaljava od konkretnih predmeta i približava apstraktnim pojavama.

Drugo, izvesna mentalna predstava predmeta može se po potrebi prizvati u svest, i to češće kao reakcija na metajezičko ‘spominjanje’ leksema, ali se nikako ne može tvrditi da se to događa i prilikom svakog ‘primenjivanja’ određene lekseme u komunikaciji, tim pre što se za dobar deo leksikona (većina funkcijskih jedinica, ali i nemali broj semantičkih) uopšte ne može postulirati bilo kakav koncept.

Treća, i najbitnija primedba jeste odsustvo eksplanatorne i prediktivne dimenzije ove teorije, jer se pribegavanjem konceptu zapravo ne rešava problem, već se uzrokuje kružna definicija značenja, u čijem se središtu nalazi koncept. To je navelo Lyonsa (1981: 137) da zaključi kako „ne postoje dokazi koji upućuju na to da su koncepti, u bilo kom jasno definisanom smislu termina ‘koncept’, relevantni za postavljanje jedne empirijski opravdane teorije lingvističke semantike”.²⁸

Povrh toga, kada je reč o teoriji imenovanja, Palmerove najveće zamerke (1981: 18–23) odnose se na njenu ograniče-

²⁸ “... there is no evidence to suggest that concepts, in any clearly defined sense of the term ‘concept’, are relevant to the construction of an empirically justifiable theory of linguistic semantics”.

nost samo na domen imenovanja konkretnih, postojećih, predmeta, koji se lako daju identifikovati prostim pokazivanjem, tj. putem **pokazne definicije**. Teškoće zbog toga nastaju s čitavim nizom ostalih leksema: počev od imenica koje upućuju na fiktivna bića (npr. *unicorn*, *werewolf*, JEDNOROG, VUKODLAK), preko apstraktnih pojava (*love*, *ambition*, *warmth*, LJUBAV, AMBICIJA, TOPLOTA), sve do glagola vezanih za radnje i stanja, te prideva i priloga koji iskazuju osobine. Ako se svemu ovome dodaju i gotovo nepremostivi problemi oko utvrđivanja entiteta koji su predstavljeni funkcijskim jedinicama, ova teorija, u opisanom obliku, postaje praktički neprimenljiva.

Većinu pobrojanih manjkavosti tradicionalnih pristupa značenju, a naročito konceptualizma, pokušaće da otkloni, ili bar ublaži, savremeni pristup, tako što će ponuditi metode kojima bi značenje bilo objašnjeno s tačke gledišta jezičke zajednice u celini, a ne samo pojedinca. Time će se, veoma detaljno, baviti sledeće poglavlje.

4. Leksičko značenje: savremeni pristup

U nastojanju da se ponudi jedno celovitije i čvršće utemeljeno viđenje prirode značenja, ovde se tom problemu prilazi s opredeljenjem za savremeni pristup, i to njegovu unekoliko adaptiranu i modifikovanu verziju, koja u suštini proističe iz empiricističkog filozofskog usmerenja i mehanicističkog gledanja na stvarnost, ali je dopunjena izvesnim nesporno pozitivnim idejama racionalističkog usmerenja, te postavljena u perspektivu moderne lingvistike. Glavno polazište ovog modela čine tri premise:

- značenje – leksičko, rečeničko, ali i gramatičko – pretpostavlja postojanje kontrasta i mogućnost izbora, jer, kako slikovito primećuje E. A. Nida (1975a: 32), „kada bi sve oko nas bilo plavo, ne bi bilo plavetnila, pošto ne bi postojalo ništa što bi kontrastiralo s plavim”, a „bez mogućnosti izbora nema značenja”²⁹ (Nida 1975a: 203);
- značenje se posmatra kao desubjektivizirana, ili, po uzoru na G. Leecha (1981: 71), *intersubjektivizirana* pojava, koja se spoznaje i obrađuje mentalno, a nastoji utvrditi i proveriti empirijski;
- uzima se u obzir distinkcija između apstraktnog, dekontekstualizovanog semantičkog sistema, s jedne strane, i konkretne, kontekstualizovane upotrebe tog sistema, s druge.

²⁹ “If all the universe were blue, there would be no blueness, since there would be nothing to contrast with blue.”; “...without choice there is no meaning”.

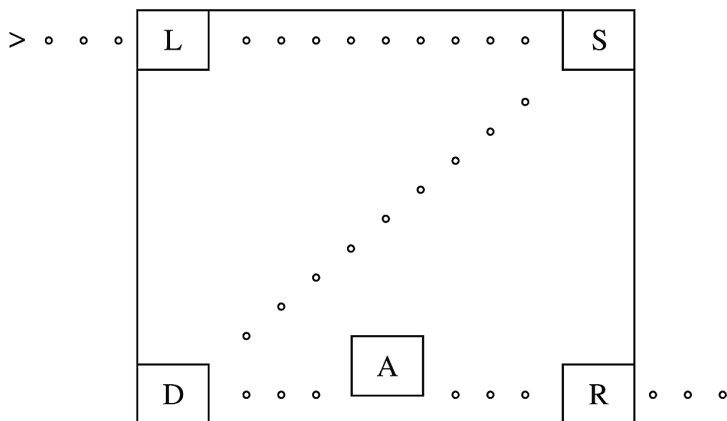
Sledeći pomenute početne principe i pod pretpostavkom prethodno razrešenih eventualnih slučajeva leksičke i gramatičke dvoznačnosti, čime je postignut idealan odnos *jedna leksema kao jedna semema u jednom trenutku*, model sadržinske analize leksema koji se ovde predlaže obuhvata pet razdvojitivih i relativno nezavisnih, ali hijerarhijski i uzročno tesno povezanih, elemenata. U najkraćem, (sistemska) deskriptivno značenje lekseme sačinjavaju dve komplementarne komponente – smisao i denotacija, koje u sprezi s asocijacijom, tj. asocijativnim značenjem, određuju (tekstualnu) referenciju lekseme.

Navedene elemente bilo bi moguće provizorno odrediti na sledeći način: smisao lekseme čini skup obeležja kojima se definiše izvesna klasa vanjezičkih entiteta; denotaciju predstavlja odnos između lekseme i odgovarajuće klase vanjezičkih entiteta; referencija podrazumeva identifikaciju jednog ili više entiteta iz te klase u konkretnoj komunikacionoj situaciji; pri tome, asocijacija čini skup dodatnih obeležja, koja ograničavaju referenciju. Ovakva tripartitna podela na smisao, denotaciju i referenciju³⁰ – u ovom modelu dopunjena još i asocijacijom – vodi poreklo od J. Lyonsa (1977), koji razrađuje i proširuje dualističko posmatranje deskriptivnog značenja, prvobitno ponuđeno u raspravama filozofâ i logičarâ, prvenstveno G. Fregea <Frege> i R. Carnapa <Karnap>. Međutim, suština pojmova ‘smisao’ i ‘denotacija’, onako kako je upravo opisana, najviše je inspirisana prikazom H. E. Breklea (1974).

Radi što jasnije ilustracije međusobne povezanosti ovih pet elemenata, njih je moguće shematski razmestiti unutar leksikološkog kvadrata, kao na Dijagramu 3 (gde simboli označavaju početno slovo odgovarajućeg termina).

Dijagram se može tumačiti na najmanje tri načina: prvo, kao prikaz elemenata sadržinske analize i njihovog različitog prioriteta, iz čega se može zaključiti da leksema, smisao, denotacija i referencija, zauzevši po jedan ugao kvadrata, predstavljaju osnovne elemente, dok asocijacija, s pozicijom između denotacije i referencije, čini dopunski element.

³⁰ Prema terminima ‘sense’, ‘denotation’, ‘reference’ (Lyons 1977, 1981).

Dijagram 3: leksikološki kvadrat

Drugo, Dijagramom se, uz pomoć vezivnih kružića, ukazuje i na hijerarhijski redosled ovih elemenata, počev od lekseme do referencije (o tome će uskoro biti još reči). Gornja strana kvadrata obuhvata pretežno jezičke entitete, dok se pretežno vanjezički entiteti nalaze na njegovoj donjoj strani. Na ovoj svojevrsnoj skali tipičnosti, leksema se može smatrati tipično jezičkim entitetom, a referencija tipično vanjezičkim, između kojih se – po redosledu navođenja i prikazivanja – kao gradijentno manje tipični entiteti, u zavisnosti od odabrane tačke gledišta, javljaju smisao, denotacija i asocijacija. Svi zajedno, pri tome, obrazuju kompaktnu celinu, unutar koje se uočava stalna i čvrsta povratna međuuslovljenost.

I treće, s jednog opštijeg stanovišta, leksikološki kvadrat ujedno ilustruje i opseg leksikologije koji se ovde zastupa. Naime, prema morfocentričnom opisu predstavljenom u Poglavlju 1, leksikologija je shvaćena i definisana kao multidisciplinarno proučavanje leksikona, pošto dodiruje više jezičkih disciplina: (a) leksema, kao forma, tiče se morfologije i fonologije/grafologije, a kao funkcija tiče se sintakse, (b) smisao i denotacija, kao sadržina, tiču se semantike, (c) asocijacija, kao nadgradnja sadržine, tiče se stilistike, i (d) referencija, kao upotreba, tiče se pragmatike.

Ovim uvodnim pregledom nagovešteni su samo obrisi predloženog modela sadržinske analize leksema. Zbog toga će u nastavku biti ponuđen potpuniji opis svih pet elemenata, da bi zatim mogao biti sagledan i njihov međusobni odnos.

Leksema predstavlja monomorfemsku ili polimorfemsku, semantičku ili funkcijsku, jedinicu, s utvrđenom fonološkom i ortografskom formom, te morfosintaktičkom funkcijom; time je zaokružena celina formalnih aspekata. Umesto opštije 'leksičke jedinice', koja pored leksema obuhvata afikse i idiome, ovaj prikaz biće usredsređen na leksemu, kao dominantnu leksičku jedinicu. U cilju lakšeg korišćenja, leksema će i dalje biti navođena u svom osnovnom rečničkom obliku, obliku navođenja, kao u primeru *chair*, STOLICA.

Ostali elementi leksikološkog kvadrata – smisao, denotacija, referencija i asocijacija biće obrađeni u pripadajućim odeljcima.

4.1. Smisao

Kao prva komponenta značenja, **smisao** predstavlja uređen skup dovoljnog broja deskriptivnih obeležja, kojima se definiše izvesna klasa vanjezičkih entiteta. Ključni segmenti ovog određenja su determinante 'uređen skup', 'dovoljan broj' i 'deskriptivno obeležje', pa ih zato sve treba bliže objasniti, polazeći od poslednje, kao osnovne i najznačajnije. Terminom **deskriptivno obeležje** označava se svako distinktivno svojstvo ili osobina vanjezičkog entiteta, koje može biti relevantno pri uspostavljanju nekog semantičkog kontrasta. Deskriptivna obeležja, kad god je to ostvarivo, trebalo bi da odslikavaju svojstva vezana ne samo za oblik i izgled vanjezičkog entiteta, nego i za njegovu funkciju, ponašanje ili manifestovanje, pošto oni čine temelj, a i proizlaze iz, kognitivnog procesa prepoznavanja egzemplara, tj. (uobičajenih) predstavnika, odgovarajuće klase entiteta (Aitchison 1987: 60).

U krajnjem izvodu, međutim, deskriptivna obeležja ne vezuju se toliko za sama svojstva vanjezičkog entiteta, koliko za

ulogu, ili uloge, dodeljene tom entitetu u datoj kulturi (Taylor 1989a: 41). U tom smislu, sledeći stavove G. Lakoffa (1987: 54), može se reći da deskriptivna obeležja nastaju kao rezultat interakcije čoveka sa svetom oko sebe, pa je stoga njihova suština prvenstveno interakcijska. Uz to, deskriptivna obeležja najbolje je posmatrati kao proistekla iz (sastavnih) delova jedne zaokružene celine, i to više iz perspektive celine koju čine delovi, nego iz perspektive delova koji čine celinu. Ovo zbog toga što se pomenuta čovekova interakcija s celinom obavlja upravo preko relevantnih delova, koji ujedno predstavljaju i pojedinačne polazne tačke za upoznavanje oblika i funkcije celine (Lakoff 1987: 47).

Primenjeno na raniji primer, sada već i ustaljen, u definisanju smisla lekseme *chair*, STOLICA, mogla bi da učestvuju (naravno, ne istovremeno i ne za istu stolicu) i sledeća deskriptivna obeležja: [A PIECE OF FURNITURE], KOMAD NAMEŠTAJA, [A HORIZONTAL SURFACE], VODORAVNA POVRŠINA, [ABOVE THE GROUND], IZNAD ZEMLJE, [SUPPORTED], PODUPRTA, [WITH A BACK], S NASLONOM, [FOR ONE PERSON], ZA JEDNU OSOBU, [FOR SITTING UPON], ZA SEDENJE, [FOR AN AVERAGE-SIZE PERSON], ZA OSOBU PROSEČNIH DIMENZIJA, [WITH FOUR LEGS], S ČETIRI NOGE, [WITH A HEAD SUPPORT], S NASLONOM ZA GLAVU, [WITH ADJUSTABLE HEIGHT], S PODESIVOM VISINOM, [CAN BE SWIVELLED ROUND], MOŽE SE OKRETATI, [CAN BE TILTED], MOŽE SE NAGINJATI, [CAN BE COLLAPSED], MOŽE SE SKLOPITI, [FOR EATING FROM], DA SE JEDE S NJE, [FOR HITTING WITH], DA SE UDARA NJOME, [SOLID], ČVRSTA, [SPRINGY], ELASTIČNA, [MADE OF WOOD], OD DRVETA, [MADE OF GLASS], OD STAKLA, [GREEN], ZELENA, [BLACK AND WHITE], CRNA I BELA, [TRANSPARENT], PROVIDNA, [UPHOLSTERED], TAPACIRANA, [COMFORTABLE], UDOBNA, te čitav niz drugih, kojima se takođe može opisati neka stolica.

No, sasvim je jasno da u tom postupku, sva navedena (i brojna nenavedena) obeležja nisu i podjednako semantički relevantna. Tako se obeležja [A PIECE OF FURNITURE],

KOMAD NAMEŠTAJA, [A HORIZONTAL SURFACE], VODORAVNA POVRŠINA, [ABOVE THE GROUND], IZNAD ZEMLJE, [SUPPORTED], PODUPRTA, [WITH A BACK], S NASLONOM, [FOR ONE PERSON], ZA JEDNU OSOBU, [FOR SITTING UPON], ZA SEDENJE, s velikom izvesnošću, mogu očekivati u specifikaciji smisla lekseme *chair*, STOLICA. Budući da odražavaju tipična, semantički relevantna, svojstva odgovarajućeg vanjezičkog entiteta, ovakva obeležja imaju dijagnostičku ulogu pri utvrđivanju smisla svake lekseme. Stoga će u nastavku ona biti označavana terminom **dijagnostička obeležja**³¹ (ili kraće, **DgO**). Nasuprot njima, preostala obeležja, s većom ili manjom verovatnoćom javljanja, imaju nižu semantičku relevantnost, jer izražavaju dodatna, redundantna, svojstva vanjezičkog entiteta, mahom enciklopedijske naravi. Otuda su ova obeležja uzgredna, pa će u nastavku biti označavana terminom **nedijagnostička obeležja** (ili kraće, **neDgO**).³²

Pomenuta tipična svojstva, formalizovana kroz uređen skup DgO, definišu (sačinjavaju, projektuju) **prototip**³³ izvesne klase vanjezičkih entiteta – ili tačnije, shematizovanu predstavu njenog tipičnog uzorka, kao jezgra celokupne kategorije (Taylor 1989a: 59). Naravno, na sličan način, ali uz neophodnu modifikaciju skupa DgO, moguće je definisati i netipične uzorke, koji odstupaju od prototipa, ali takođe pripadaju toj kategoriji. (Više o tome biće reči uskoro.)

Sa stanovišta upotrebe lekseme u konkretnoj komunikacionoj situaciji, može se, globalno, konstatovati da se DgO nalaze u prvom planu, dok su neDgO potisnuta u drugi plan, gde se još ubrajaju i obeležja koja se indirektno dotiču date lekseme, ali doprinose nesmetanom odvijanju komunikacije, dovodeći leksemu u vezu (a) s mrežom svih ostalih obeležja, (b) s ostalim (sličnim) leksemama, te (c) s okolnim svetom uopšte.

³¹ Po uzoru na termin ‘diagnostic component’ (Nida 1975a).

³² Razrađenu metodologiju za precizno utvrđivanje deskriptivnih obeležja daje Nida 1975a: 39–61, dok se njihovom tipologizacijom bave naročito Cruse 1986: 16–20 i Lipka 1992: 107–116.

³³ Prema terminu ‘prototype’ (Rosch 1977, Taylor 1989a).

Kao što se može zaključiti, između DgO i neDgO postoji utvrđena i uglavnom prepoznatljiva linija razgraničenja, mada se ona, bez obzira na to, mora posmatrati gradijentnom, blagom, stalno pokretljivom i nadasve proizvoljno postavljenom. Ovo tim pre što, uopšte uzev, DgO predstavljaju deo znanja o jeziku, tj. semantički relevantan podskup deskriptivnih obeležja, koja čine deo sveukupnog znanja o svetu. Suštinske razlike između ova dva osnovna tipa deskriptivnih obeležja nalazile bi se, dakle, u sledećem: DgO, idealno, odražavaju invarijantnost, i kao takva su neophodna u specifikaciji smisla, dok neDgO, idealno, odražavaju varijantnost, i kao takva su za to nebitna – ali, ukoliko postanu relevantna za neki semantički kontrast, mogu preći u DgO.

Pored toga što odražavaju invarijantnost, DgO, za razliku od neDgO, po pravilu nisu uslovljena dimenzijama vremena ili mesta. Drugim rečima, specifikacija smisla lekseme *chair*, STOLICA, iako nastaje u konkretnom vremenu, prostoru i kulturnom okruženju, odnosi se više-manje podjednako na celokupnu klasu odgovarajućih vanjezičkih entiteta, kako u sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, tako i u Evropi, Americi, Africi i drugde – naravno, uz uvažavanje određenih kulturnih posebnosti.

S druge strane, neDgO mahom pružaju podatke o pojavnim oblicima vanjezičkih entiteta, tj. o njihovim manifestacijama, koje se ne smatraju semantički relevantnim, pošto stolica, na primer, može biti napravljena od raznih materijala, može biti raznih boja, ne mora imati četiri noge, nego samo jednu koja se zvezdasto završava s pet točkića, a ne mora biti ni čvrsta, ni udobna. Ovakva obeležja se, stoga, ne mogu smatrati DgO. Štaviše, kako primećuje E. A. Nida (1975a: 35–36), neDgO ne predstavljaju deo strukture jezika, već deo strukture kulture.

NeDgO, međutim, mogu igrati posebno važnu ulogu u analizi prenesenog značenja, kao u primeru *He's a fox*, ON JE LISAC, gde se lukavost, pretpostavljena osobina lisice iz doslovnog značenja, prenosi na čoveka i tako povezuje ta dva

značenja. U ostalim slučajevima, veza prenesenog značenja s doslovnim uspostavlja se reinterpetacijom (centralnog) DgO, kao u primeru *The idea struck me*, TA ZAMISAO ME JE POGODILA, gde se fizički aspekt siline, koji podrazumeva glagol *strike*, UDARITI, objašnjava kao psihološki (Nida 1975a: 126–127). Uprkos svemu tome, neDgO neće dalje biti razrađivana, ali će, nakon objašnjenja preostale dve determinante ponudjenog određenja smisla, svestranije biti osvetljena DgO, kao semantički relevantna deskriptivna obeležja.

Prilikom određivanja smisla neke lekseme, samo jedno DgO dovoljno je u vrlo malom broju slučajeva. Znatno češće, gotovo uvek, potrebno je više njih, što, uostalom, pokazuje i malopredašnji primer. No, redosled pojedinih obeležja unutar tog skupa obično nije slučajan, već je uslovljen relativno čvrstom hijerarhijskom organizacijom, zasnovanoj na uvažavanju hronoloških i logičkih prioriteta (Nida 1975a: 34). Uopšte uzev, u takvom ‘uređenom skupu’ DgO, jedno obeležje u datom nizu prethodiće drugom bilo zbog nejednakog hronološkog ili logičkog sleda, uglavnom kontrasta ‘ranije i kasnije’ odn. ‘prosto i složeno’, bilo zbog oba ova razloga. Tako se, recimo, DgO [SUPPORTED], PODUPRTA, ne može javiti ispred DgO [A HORIZONTAL SURFACE], VODORAVNA POVRŠINA, jer bi time, izvesno, bila narušena i hronološka i logička ravnoteža. Postoje, međutim, i slučajevi kada je prioritet obeležja podjednak, pa tada njihov redosled nije ničim uslovljen.

I na kraju, pod ‘dovoljnim brojem’ DgO podrazumeva se onaj njihov broj koji celovito opisuje izvesni vanjezički entitet. To, svakako, može biti i manje i više od dovoljnog, ali se tada, usled manjka ili viška potrebnih obeležja, radi o neadekvatnoj specifikaciji. Na primer, DgO [A PIECE OF FURNITURE], KOMAD NAMEŠTAJA, [A HORIZONTAL SURFACE], VODORAVNA POVRŠINA, i [ABOVE THE GROUND], IZNAD ZEMLJE, nisu dovoljna za specifikaciju smisla lekseme *chair*, STOLICA, pošto im nedostaju DgO [SUPPORTED], PODUPRTA, [WITH A BACK], S NASLONOM, [FOR ONE PERSON], ZA

JEDNU OSOBU, i [FOR SITTING UPON], ZA SEDENJE, dok bi se, s druge strane, DgO [FOR AN AVERAGE-SIZE PERSON], ZA OSOBU PROSEČNIH DIMENZIJA, i [WITH FOUR LEGS], S ČETIRI NOGE, mogla smatrati prekobrojnim. Kvantitet, a donekle i kvalitet, DgO potrebnih za specifikaciju smisla, obavezno se mora naglasiti, zavisi prvenstveno od kvaliteta samog vanjezičkog entiteta. Broj potrebnih obeležja raste sa stepenom njegove složenosti, što verovatno najviše dolazi do izražaja kod apstraktnih pojmova i pojava.

Iz svega što je do sada rečeno proizlazi da adekvatna **specifikacija smisla** neke lekseme zahteva onoliko DgO koliko je potrebno da se kvalitativno potpuno opiše određeni vanjezički entitet. Od više mogućih obeležja, adekvatna specifikacija sadrži, prema tome, samo potrebna obeležja, pa bi zato još mogla biti nazvana i delimičnom specifikacijom. U takvoj specifikaciji, razumljivo, učestvuju najviše DgO, ali se, po potrebi, mogu uključiti i neDgO (koja će ovde biti odvajana stavljanjem u oble zagrade). Uzgred, treba napomenuti da prividni paradoks, uzrokovan tvrdnjom da delimična specifikacija potpuno opisuje dati vanjezički entitet, nestaje ako se ima na umu da se 'delimična' ovde izjednačava s 'kvalitativno dovoljna'.

Prelazeći sada na najavljene pojedinosti, prvo treba reći da deskriptivna obeležja, po svojoj prirodi, predstavljaju mentalne (apstraktne) konstrukte, izvedene uopštavanjem manifestovanih (konkretnih) zajedničkih svojstava i osobina posmatranih i/ili razmatranih vanjezičkih entiteta. Ti konstrukti (bi trebalo da) čine više-manje podjednak deo znanja o jeziku, specifično, kodne kompetencije, kojim nesvesno raspolazu ne samo pojedinac, već i pripadnici jezičke zajednice u celini. Pojavni oblik deskriptivnih obeležja (ovde prikazan verzalno u četvrtastim zagradama) vrlo često se poklapa s običnim leksičkim jedinicama, kao što se moglo uočiti u primerima poput [SUPPORTED], PODUPRT, prema *supported*, PODUPRT. Pa ipak, njihov teorijski status nije isti.

Kako ističe R. M. Kempson (1977: 87), obeležja nisu „deo jezika koji se opisuje, već čine deo metajezika, teorij-

skog vokabulara razvijenog u cilju opisivanja svih jezika”.³⁴ Da bi, pri tome, obeležja imala eksplanatornu moć, njihova karakterizacija treba da bude nezavisna od paralelne leksičke jedinice, i to takva da omogući postuliranje doslednog mehanizma kojim bi se apstraktna obeležja dovodila u vezu s odgosvarajućim vanjezičkim entitetima (Kempson 1977: 87–88), što, po svoj prilici, zadire u domen filozofije, logike i kognitivne psihologije.

Jedno alternativno i, sa stanovišta leksikografske i pedagoške prakse, možda prihvatljivije viđenje prirode leksičkog značenja ponudio je D. A. Cruse (1986: 16). Eksplicitno konstatujući intenzivnu semantičku i gramatičku međuuslovljenost leksičkih jedinica, on smatra da se značenje jedne lekseme sastoji, bar delimično, od značenja drugih leksema, što navodi na zaključak da se ovako shvaćena DgO, na posebno utvrđen način, mogu dovesti u vezu s leksemama u čijem se sastavu nalaze. Kao neizbežna posledica toga, javlja se izvesna refleksivnost u specifikacijama smisla i rečničkim definicijama, koja, naravno, pretpostavlja poznavanje smisla ostalih, u prvom redu sadržinski prostijih, leksema. Time se zapravo samo dokazuje isprepletenost ne samo jezika – specifično, leksikona – i sveta, nego i metajezika kao posrednika u poimanju i tumačenju ustrojstva oba.

Najvažnija uloga DgO ogleda se u više puta spominjanom semantičkom kontrastiranju. Najuže posmatrano, kontrastiranjem se, u prvom redu, utvrđuju obeležja smisla pojedinačnih leksema, o čemu je do sada bilo reči. Šire posmatrano, međutim, tim postupkom mogu se ustanoviti kompleksni smisaoni odnosi kod čitavog niza leksema, koje su na osnovu nekog kriterijuma semantički povezane. Pre svega, posmatrano paradigmatiski, to su tri osnovna smisaona odnosa između leksema: (a) uključenost smisla, hiponimija, kada najmanje dve lekseme dele sva zajednička DgO, ali se razlikuju po tome što jedna, podređena (hiponim), sadrži bar još jedno obeležje u odnosu

³⁴ “... part of the language being described, but are part of the meta-language, the theoretical vocabulary set up to describe all languages”.

na drugu, nadređenu (hiperonim); npr. *plant*, *flower*, *rose*, BILJKA, CVET, RUŽA, (b) istovetnost smisla, sinonimija, kada najmanje dve lekseme dele sva ista DgO; npr. *pavement* i *sidewalk*, TROTOAR, PLOČNIK, i (c) suprotnost smisla, antonimija, kada dve lekseme dele nekoliko DgO, ali se razlikuju po bar jednom obeležju suprotnosti; npr. *old* : *young*, STAR, MLAD (po skalarosti), *male* : *female*, MUŠKI, ŽENSKI (po komplementarnosti), *buy* : *sell*, KUPITI, PRODATI (po recipročnosti).

Drugo, takođe s paradigmatškog stanovišta, to je odnos između sličnih leksema unutar jednog leksičkog polja, koje dele bar jedno DgO; npr. *jump*, *skip*, *hop*..., SKAKATI, SKAKUTATI NA OBE NOGE NAIZMENIČNO, SKAK(UT)ATI NA JEDNOJ NOZI..., što uključuje i utvrđivanje 'leksičkih praznina', tj. nepostojanja lekseme na određenom mestu u strukturi leksičkog polja (Lyons 1977: 301), kako u jednom jeziku, tako i između više njih. I kao treće, posmatrano sintagmatski, to je kolokabilnost, kada dve lekseme dele bar jedno međusobno kompatibilno DgO, koje omogućava ulančavanje te dve lekseme – ili ga, u slučaju inkompatibilnosti obeležja, onemogućava; npr. sintagma *a yellow dream*, ŽUT SAN, smatra se, bar u uobičajenoj upotrebi jezika, neprihvatljivom, za razliku od sintagme *a yellow dress*, ŽUTA HALJINA, pošto se pridev *yellow*, ŽUT, može odnositi samo na nešto vidljivo, s DgO [VISIBLE], VIDLJIVO.

Svi navedeni odnosi, kako paradigmatški tako i sintagmatski, postoje i mogu se uočiti ne samo unutar jednog jezika, nego i između više njih, s većim ili manjim stepenom podudarnosti. Time se istovremeno otvara mogućnost utvrđivanja obeležja zajedničkih za nekoliko jezika. (Ovde ukratko opisani, i još neki, leksički odnosi detaljno će biti razmotreni kasnije – paradigmatški u Poglavlju 7, a sintagmatski u Poglavlju 8.)

Analitički prilaz problemu smisla predstavljen u protekloj raspravi ponešto je uprošćena i ublažena varijanta postupka obično nazivanog **komponentna analiza** i globalno se ugleda na postavke koje iznose Nida (1975a), Zgusta (1971) i Cruse (1986), te Hurford i Heasley (1983) i Hansen i dr. (1982). Za razliku od većine autora strogog univerzalističkog opredeljenja, pomenuti autori prihvataju uglavnom blaži, i možda real-

nosti bliži, stav. Naime, kako obrazlaže L. Zgusta (1971: 29), ne postoji univerzalni repertoar ili inventar DgO koji važi u svim jezicima. Čini se da su neka obeležja univerzalna, ali i da taj beskonačan broj varira od jezika do jezika; ono što je semantički irelevantno u jednom jeziku, može biti relevantno u nekom drugom – i obrnuto.

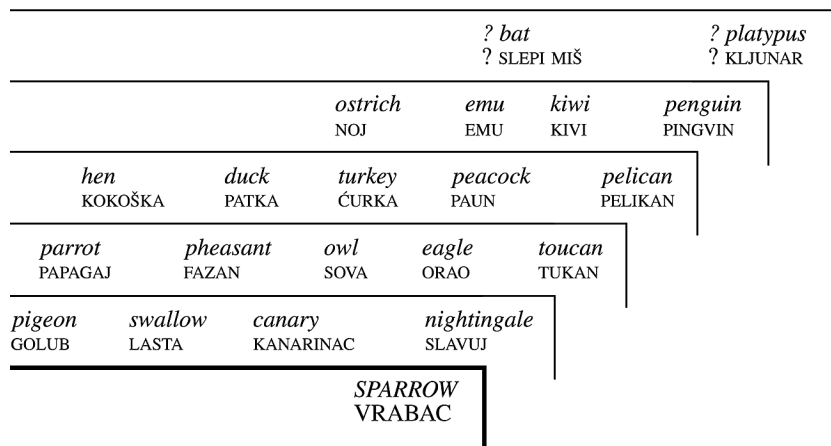
Uz to, težnja ka iznalaženju dalje nerasčlanjivih (semantički atomiziranih) obeležja, ovde nije naročito izražena, pošto je u prvi plan stavljeno traženje kontrastnih, relevantnih, obeležja, bez obzira da li su prosta ili su njihove kombinacije, što pokazuje i primer [A HORIZONTAL SURFACE], VODORAVNA POVRŠINA. Takođe, ne insistira se ni na binarizmu DgO, kojim se zahteva digitalistički kruto razdvajanje postojanja ili nepostojanja datog svojstva, već se prednost daje analogistički gradijentnom razlikovanju postojanja određenog svojstva u većoj ili manjoj meri, ne isključujući, međutim, ni onu prvu mogućnost.

Na osnovu svega iznesenog, proizlazi da se ponuđeni model, svojom suštinom, udaljava od klasične komponentne analize, zasnovane na aristotelovskim principima kategorizacije, čiju bit predstavlja skup nužnih i dovoljnih obeležja. Pomoću njih se neki entitet ili u potpunosti uključuje u datu kategoriju, ili u potpunosti isključuje iz nje, pa se tako uspostavljaju uvek jasno omeđene kategorije, s podjednakim statusom svih njenih članova. Pri tome, status gradijentnog pripadanja datoj kategoriji ni na koji način nije predviđen. Upravo usled ovog, ključnog, razloga, ponuđeni model približava se principima kategorizacije prema prototipu, onako kako ih izlažu Taylor (1989a), Geeraerts (1989) i Aitchison (1987).

Taj pristup značajno odstupa od postavki klasičnog shvaćanja, budući da u središte interesovanja stavlja različitost statusa članova uspostavljene kategorije, tako što polazi od centralnih članova, kao najboljih (tipičnih), i postepeno dolazi do perifernih (netipičnih), kod kojih je sličnost s centralnim članom, ili članovima, relativno slabije izražena (Rosch 1977: 218). Sve ovo odnosi se kako na uslovno oštro omeđene kategorije, poput *chair*, *bird*, *dog*, *circle*, STOLICA, PTICA, PAS,

KRUG, kod kojih se uočava unutrašnja gradijentnost – između pojedinih članova, tako i na uslovno blago omeđene kategorije, poput *tall*, *hot*, *run*, *woman*, VISOK, VRUĆ, TRČATI, ŽENA, kod kojih se uočava spoljašnja gradijentnost – između pojedinih kategorija (Lakoff 1987: 56).

U cilju predstavljanja kategorizacije prema prototipu, ovde će poslužiti kategorija *bird*, PTICA, koja je uslovno oštro omeđena, ali ima unutrašnju gradijentnost. Prototip ove kategorije definiše najmanje četiri DgO, na sledeći način: [ANIMAL], ŽIVOTINJA, [COVERED WITH FEATHERS], PREKRIVENA PERJEM, [HAVING TWO WINGS], IMA DVA KRILA, [ABLE TO FLY], SPOSOBNA DA LETI. Pored toga, bar sa stanovišta zapadne kulture, u njenoj srednjoevropskoj realizaciji, na utvrđivanje prototipa nesumnjivo utiče, neposredno ili posredno, i svakodnevna blizina pernatog stvorenja, te njegova prosečna očekivana veličina. U tom smislu, većina pripadnika ove jezičke zajednice mogla bi se saglasiti u pogledu izbora prototipa – centralni član kategorije ‘ptica’ najverovatnije bi bio vrabac. Inspirisano ilustracijom u Aitchison 1987: 54, pretpostavljeno rangiranje ostalih poznatijih ptica prikazano je na Dijagramu 4.

Dijagram 4: kategorizacija prema prototipu: ptice

Na ponuđenoj shematizaciji, koncentričnim kvadratima (kojima je vidljivo samo po jedno teme, što je dovoljno za trenutnu svrhu), odslikana je gradijentnost ove kategorije: u centru se nalazi prototip (debela linija na Dijagramu), dok se ostali članovi, sleva nadesno, progresivno udaljavaju od njega (jednostruke linije), da bi oni najdalji, kao sporni, bili stavljeni pod znak pitanja. Važno je još napomenuti da su stvarni prelazi među pojedinim članovima unutar kategorije blagi, te njihov odelit prikaz treba smatrati prividnim i, u prvom redu, metodološki motivisanim. Izvesni entitet, dakle, poima se kao bolji (centralni) predstavnik date kategorije, a neki drugi, opet, kao slabiji (bliži periferiji). Nakon postavljenog prototipa, utvrđivanje glavnih obeležja po kojima konkretni entiteti odstupaju od njega ne bi trebalo da čini posebnu teškoću. Na opisani način moguće je kategorizovati ne samo pojave van jezika, nego i one unutar jezika.³⁵ (O tome će nešto kasnije biti više govora.)

Kao što se iz ovoga može zaključiti, kategorizacija je obavljena na osnovu uočenih međusobnih dodirnih tačaka, tj. sličnosti prema prototipu (Taylor 1989a: 60). Suština se ovde, prema tome, ne nalazi u istovetnosti i potpunom poklapanju svojstava, kao što zahteva klasični (aristotelovski) pristup, već je težište stavljeno na sličnost i delimično poklapanje svojstava. Pri tome, nije potrebno da stvorenja budu slična međusobno, nego u pogledu izvesnog obeležja zastupljenog kod prototipa, pa tako ona stvorenja koja odstupaju od prototipa mogu biti uključena u kategoriju ukoliko su im zajednička određena centralna obeležja (Lakoff 1987: 65). Naravno, što je broj takvih obeležja veći, posmatrano stvorenje je bliže prototipu – i obrnuto.

Kategorizacija prema prototipu ima još najmanje dve prednosti nad klasičnom. Jedna se ogleda u njegovoj realnoj utemeljenosti, jer je eksperimentalno dokazano da ljudi u svojoj

³⁵ Jedan takav pokušaj, predstavljen u Prčić 1995: 5.9, 2001a, bavi se kategorizacijom agentivnih imenica u engleskom jeziku, tj. imenica koje se odnose na agens kao subjekat radnje ili stanja, poput *busdriver*, *VOZAČ AUTO-BUSA*, *anteater*, *MRAVOJED*, *computer*, *RAČUNAR*.

kategorizaciji stvarnosti, i svog znanja o njoj, pre svega teže utvrđivanju sličnosti u odnosu na unapred postavljen standard (prototip), i to ne samo pri susretu s tipičnim i netipičnim predstavnicima date kategorije, već i s nepotpunim i oštećenim (Aitchison 1987: 55), kao što su, recimo, rastavljene ili slomljene stolice, ili ptice bez jednog ili oba krila.

Druga prednost ovog pristupa sastoji se u njegovoj prilagodljivosti, pošto je, zahvaljujući podrazumevanoj rastepljivosti kategorija, omogućeno uključivanje novih (naročito, novonastalih) entiteta u neku kategoriju, što bi po klasičnom shvaćanju zahtevalo ili uspostavljanje nove kategorije ili redefinisanje postojeće (Taylor 1989a: 53; Geeraerts 1989: 589, 594). Tako bi u kategoriju *chair*, STOLICA, mogli biti uključeni, bez većih problema, i ovakvi egzemplari, iz hipotetičkog crtanog ili igranog filma *The Chairville People*, STOLIČIĆI: stolica veličine prosečne kuće, stolica s jednom nogom, stolica izrađena od snega, stolica sa sigurnosnom bravom, stolica na solarni samopogon – sve, naravno, kao netipični članovi. Zbog toga se A. Wierzbicka (1989: 737–738) zalaže za empirijsku adekvatnost specifikacije smisla i iz nje izvedene rečničke definicije, tvrdeći da bi one morale biti formulisane tako da obuhvataju ne samo tipične predstavnike, već i sve ostale, te da na taj način bude obezbeđena ispravna primenljivost leksema na celokupnu klasu datog vanjezičkog entiteta.

Sve što je do sada rečeno odnosi se u prvom redu na prirodnu (opštu) kategorizaciju stvarnosti, kojom se utvrđuju **popularne kategorije**, strukturirane na principu prototipa. No, istovremeno postoji i, ovoj unekoliko suprotstavljena, stručna (specijalizovana) kategorizacija, kojom se definišu **ekspertske kategorije**,³⁶ strukturirane na klasičnom (aristotelovskom) principu skupa više ili manje veštački postavljenih kriterijuma (Taylor 1989a: 72). Ova dihotomija, naravno, tesno je povezana s ranije pominjanom stratifikacijom leksikona, tj. s distinkcijom između opštih i specijalizovanih leksema, ali se tamo opisani kontrast, zasnovan uglavnom na asocijativnom znače-

³⁶ Prema terminima ‘folk category’ i ‘expert category’ (Taylor 1989a).

nju, sada mora dopuniti i deskriptivnim značenjem. Naime, u pojedinim slučajevima, jedna ista leksema, pored svog opšteg značenja, poprima i specijalizovano, s terminološkom vrednošću, što najčešće biva uslovljeno predmetnim registrom u kome se koristi. Na primer, kod leksema poput *water*, *gold*, *adult*, *red*, *loud*, *summer*, *circle*, *speed*, *word*, VODA, ZLATO, ODRASTAO, CRVEN, GLASAN, LETO, KRUG, BRZINA, REČ, i sličnih, može se uočiti dvojna definicija smisla (a samim tim i denotacije) – popularna i ekspertska.

U zavisnosti od toga da li se radi o popularnim kategorijama u svakodnevnoj upotrebi ili o ekspertskim, vezanim za odgovarajuće specijalizovane oblasti, ovakvim leksemama pristupa se iz različite perspektive. Tako se, prema rečniku *CO-BUILD1*, leksema *water*, VODA, u opštoj upotrebi, može, bar delimično, definisati kao ‘a clear, colourless, tasteless liquid (which comes out of taps and which all people need to drink in order to live)’, BISTRA, BEZBOJNA, BEZUKUSNA TEČNOST (KOJA DOLAZI IZ SLAVINE I KOJU SVI LJUDI MORAJU PITI DA BI ŽIVELI), dok bi u stručnoj upotrebi definicija kratko glasila samo ‘H₂O’.

Pri tome, popularna određenja, globalno posmatrano, proizlaze iz ekspertskih, pa se zbog toga može reći da predstavljaju, bar implicitno ako ne uvek eksplicitno, pojednostavljene i oslabljene ekspertske definicije. Ovakva, predmetnim registrom uslovljena, komplementarna distribucija još jednom potvrđuje izuzetan značaj komunikacione situacije u odabiru, upotrebi i interpretaciji gotovo bezgranično prilagodljivih resursa svakog prirodnog jezika. Na kraju, treba napomenuti i to da je ponekad moguće naići i na slučajeve poklapanja popularnih određenja s ekspertskim, i to kod onih kategorija (posebno, egzaktnih), poput *odd number*, NEPARNI BROJ, koje uopšte nije lako, a možda ni moguće, definisati putem prototipa (Wierzbicka 1989: 738).

Bilo bi interesantno primetiti i to da za izražavanje gradjentnosti kategorije i sam jezik poseduje sopstvena sredstva, koja se, sledeći G. Lakoffa, nazivaju **ogradama**. Kako tvrdi J. R. Taylor (1989a: 76–80), na čijem je prikazu ova interpreta-

cija zasnovana, njihova svrha sastoji se u tome da komunikatorima omogućuje davanje opaski o svojoj upotrebi jezika. Od više spomenutih ograda, pažnju zaslužuje nekoliko najfrekvencijih. Tako, ograda *par excellence*, (KOJI) OLIČAVA UZOR, izdvaja samo centralne članove date kategorije, kao u primeru *A sparrow is a bird par excellence*, VRABAC OLIČAVA UZOR PTICE; međutim, sasvim je jasno da bi upotreba *A turkey is a bird par excellence*, ČURKA OLIČAVA UZOR PTICE, teško mogla biti prihvaćena. Ograda *strictly speaking*, STROGO GOVOREĆI, sužava kategoriju, potiskujući periferne predstavnike; npr. *Strictly speaking, a bat is not a bird*, STROGO GOVOREĆI, SLEPI MIŠ NIJE PTICA, dok *loosely speaking*, NE GOVOREĆI STROGO, proširuje kategoriju, potiskujući centralne predstavnike; npr. *Loosely speaking, a bat is a bird*, NE GOVOREĆI STROGO, SLEPI MIŠ JE PTICA (verovatno zbog toga što ima krila i može da leti). Slično ogradi *strictly speaking*, ponaša se i *technically speaking*, TEHNIČKI GOVOREĆI, s tom razlikom što je primere-na ekspertskoj kategorizaciji, a ne popularnoj, poput prethodne.

Imajući u vidu sve do sada navedene pojedinosti, ovde predstavljeni model, koji objedinjuje dobre strane i digitalističkog i analogističkog shvatanja, može poslužiti za iznalaženje DgO i definisanje smisla značajnog, ako ne i celokupnog, broja leksičkih jedinica nekog jezika. U zavisnosti od prirode same klase vanjezičkih entiteta, kao i odgovarajućeg predmetnog registra, podjednako je primenljiv sa stanovišta ne samo popularne, već i ekspertске kategorizacije. Međutim, u tom postupku podrazumeva se izvesna diferenciranost polaznih principa: u prvom slučaju oni se ugledaju na teoriju prototipa, a u drugom na klasičnu teoriju. U potonjem slučaju, priroda semantičke relevantnosti deskriptivnih obeležja unekoliko je izmenjena, utoliko što su DgO oštro – a ne blago – razdvojena od neDgO. Zbog toga bi se moglo zaključiti da ovaj model, u celini, obuhvata, više ili manje uspešno, „najbolje iz oba sveta”.

Kada je reč o projektovanom cilju predloženog modela, on se, pre svega, sastoji u postizanju adekvatnog opisa, u prvo vreme, samo jednog jezika, a zatim bar još jednog, kako bi se

mogla iznaći ne samo zajednička DgO, nego i ona karakteristična za pojedine jezike. Ovo se donekle poklapa s jednom zanimljivom, i realističkom, opaskom (Kempson 1977: 189), po kojoj bi, sa stanovišta semantičke teorije, bilo sasvim dovoljno postići delimičnu (adekvatnu) specifikaciju smisla. Kako je zamišljen i okvirno prikazan, model bi mogao dati značajan doprinos kontrastivnoj analizi leksikona uopšte, a nadasve izradi svrsishodnijih opštih i specijalizovanih jednojezičnih i, naročito, dvojezičnih rečnika, te uspešnijem prevođenju svih vrsta tekstova. U leksikografiji, prvenstveno onoj na stranim jezicima, specifikacija smisla već se primenjuje kao jezgro oko koga se grade definicije u jednojezičnim rečnicima. Zbog toga je vredno još jedno opažanje L. Zguste (1971: 29), koji posao leksikografa dobrim delom vidi u što preciznijem utvrđivanju – terminima ove rasprave – semantički relevantnih obeležja, te u odvajanju DgO od neDgO.

Kompleksnost te delatnosti najbolje se očituje u nastojanju da se razdvoje podaci namenjeni unošenju u **rečnik**, koji, idealno, odražava znanje o jeziku, dovodeći u međusobnu vezu pojedinačne lekseme, od podataka namenjenih unošenju u **enciklopediju**, koja, idealno, odslikava znanje o svetu, dovodeći u međusobnu vezu lekseme s vanjezičkom stvarnošću (Zgusta 1971: 198; Haiman 1980: 332–333). U svakodnevnoj praksi, međutim, najčešće dolazi do većih ili manjih, mahom proizvoljno određenih, preklapanja dveju idealizovanih krajnosti, što je i navelo J. Haimana (1980: 354–355) da se, nakon celovite analize, založi za brisanje razlika između rečnika i enciklopedija, tvrdeći da se rečnici, u teoriji, suštinski ne razlikuju od enciklopedija, pošto se znanje o jeziku izvodi iz znanja o svetu – razlika se uočava samo u praksi, i to najviše po tipu definicije, tj. po kvalitetu i kvantitetu uključenih podataka, zasnovanim, naravno, na DgO.

Slično tome, J. R. Taylor (1989a: 82–83) tvrdi da rečnik nije enciklopedija, ali jeste enciklopedijske naravi, pošto je u definisanju, i poimanju, leksičkog značenja relevantno enciklopedijsko znanje, koje se može smatrati „mrežom zajedničkog, konvencionalizovanog, ponešto možda i idealizovanog

znanja, unutar kulturnog okvira verovanja i običaja”.³⁷ Ovim se učvršćuje ranije izneti stav da je nemoguće nedvosmisleno razgraničiti DgO od neDgO. Iako teorijski, metodološki i praktično neizbežan, taj postupak, kao i njegovi efekti, umnogome su uslovljeni subjektivnim i, u krajnjem izvodu, proizvoljno postavljenim kriterijumima, usled čega je teško očekivati i postići njihovu jednoobraznost.

Dobro početno usmerenje moglo bi u tome da pruži opredeljenje G. Leecha, postavljeno krajnje minimalistički i zato pomalo neodređeno: smisao neke lekseme predstavljalo bi tačno ono(liko) znanje koje komunikatoru omogućava da je valjano upotrebljava u datoj komunikacionoj situaciji (Leech 1981: 206; Bauer 1983: 57). Stoga je potpuno u pravu Ch. J. Fillmore (1971: 274) kada ističe da se ne bi trebalo baviti pitanjem šta znači neka leksema, već šta je potrebno znati da bi se neka leksema adekvatno upotrebljavala i da bi se razumeli drugi ljudi kada je upotrebljavaju.

Kao dokaz za napred iznete tvrdnje, neka posluže prvo navedene definicije odrednice *chair*, STOLICA, preuzete iz dva rečnika različitog obima (verzalom su istaknuti segmenti definicije koji bi odgovarali ovde ponuđenim DgO). U opsežnijem rečniku *Heritagel* nalazi se ova definicija: “A PIECE OF FURNITURE consisting of a SEAT, LEGS, and BACK, and often arms, designed to accommodate ONE PERSON”, KOMAD NAMEŠTAJA KOJI ČINE SEDIŠTE, NOGE I NASLON, A ČESTO I OSLONCI ZA RUKE, NAMENJEN DA PRIHVATI JEDNU OSOBU, dok u manje opsežnom rečniku *COBUILD* piše: “A PIECE OF FURNITURE for ONE PERSON to sit on, with a SEAT raised ABOVE THE GROUND and a SUPPORT FOR THE BACK”, KOMAD NAMEŠTAJA NAMENJEN ZA SEDENJE JEDNE OSOBE, SA SEDIŠTEM IZDIGNUTIM IZNAD ZEMLJE I NASLONOM ZA LEĐA. Iako bi se o formulaciji ovih definicija moglo raspravljati, posebno u pogledu njihove preciznosti i celovitosti,

³⁷ “... a network of shared, conventionalized, to some extent perhaps idealized knowledge, embedded in a pattern of cultural beliefs and practices”.

sasvim je jasno da obe sadrže, bar implicitno, sva četiri DgO odgovarajućeg vanjezičkog entiteta.

Na ovom mestu potrebno je još ukazati i na jedan dosad eksplicitno neobjašnjen paralelizam. Naime, metajezička DgO bivaju inkorporirana u specifikaciju smisla, koja se nalazi u domenu leksikologije i čini deo jezika; s druge strane, rečnička definicija temelji se na specifikaciji smisla, proširenoj u većem ili manjem obimu česticama enciklopedijskog znanja, i takođe predstavlja deo jezika, ali u domenu leksikografije. Sve ovo svedoči o snažnoj povratnoj sprezi između leksikologije, kao teorijske, i leksikografije, kao primenjene discipline, jer dostignuća jedne značajno doprinose istraživanjima druge – i obrnuto.

Bilo bi možda interesantno napomenuti i to da prestižna *Encyclopædia Britannica*, Tom 5 (1965: 236–239), u sklopu odrednice *Chair and sofa*, STOLICA I SOFA, na nešto više od pet stubaca, opisuje i leksemu, ali i sam predmet, *chair*, STOLICA, dajući, prvo, približno rečničku definiciju smisla, a zatim opis elemenata dizajna i njegovog razvoja, počev od Starog Egipta, preko Renesanse, do savremenih kretanja u Sjedinjenim Državama. Uprkos izuzetno iscrpnom prikazu, nikako se ne bi moglo reći da je time obuhvaćeno celokupno, i svačije, enciklopedijsko, vanjezičko, znanje o entitetu 'stolica'. Taj prikaz zapravo predstavlja samo veštački zaokruženu i ograničenu oblast, pošto je sasvim izvesno da se globalno enciklopedijsko znanje ni teorijski ni praktično ne može zaokružiti ili ograničiti – mogu se, više ili manje potpuno i precizno, sistematizovati samo pojedini njegovi fragmenti.

Na samom kraju ove rasprave o smislu, potrebno je naglasiti da ponuđeni model omogućava iznalaženje DgO i njihovo organizovanje u specifikaciju smisla za veliku većinu leksičkih jedinica (leksema, idioma i afiksa), uključujući i one problematične, bar sa stanovišta tradicionalnog pristupa – dakle, ne samo semantičke jedinice, poput imenica koje upućuju na fiktivna bića, apstraktne pojave, glagole vezane za radnje i stanja, te prideve i priloge koji iskazuju njihove osobine, nego i brojne funkcijske jedinice. Iako se, u celini, može prihvatiti

da gotovo sve leksičke jedinice imaju izvestan smisao, ta pojava nije apsolutna, već gradijentna. Posmatrano sa stanovišta sadržaja, leksikon predstavlja kontinuum morfosintaktičkih klasa, na čijem se jednom kraju nalaze semantičke jedinice (imennice, leksički glagoli, pridevi, prilozi, leksički afiksi), a na drugom funkcijske jedinice, dalje razdvojive na semantizovane jedinice (modalni glagoli, predlozi, zamenice, uzvici, brojevi) i desemantizovane jedinice (primarni glagoli, determinatori, veznici, rečce, gramatički sufiksi). Između ovih klasa, ali i unutar njih, uočavaju se blagi, mada jasni, prelazi, koje ponuđeni redosled, ne bez umereno impresionističke zasnovanosti, nastoji i da odrazi.

Za razliku od semantičkih jedinica, čiji smisao po pravilu odslikava objektivnu spoljašnju stvarnost, smisao većine funkcijskih jedinica kvalitativno je drukčiji. Naime, uopšte uzev, smisao semantizovanih jedinica, poput *would, in front of, she, Hey!, four, BI, ISPREĐ, ONA, HEJ!, ČETIRI*, obično odslikava različite odnose između vanjezičkih entiteta, dok se smisao desemantizovanih jedinica, poput *were, the, and, to (eat), not, -est, BILI, TAJ, I, PREDINFINITIVNA REČCA (JESTI), NE, NAJ-*, sastoji prvenstveno u odslikavanju strukturnih odnosa između unutarjezičkih entiteta. Prema tome, smisao semantičkih jedinica predstavlja deo leksičkog značenja, u domenu semantike, dok se smisao desemantizovanih jedinica podudara s gramatičkim značenjem, u domenu gramatike – između njih nalazi se smisao semantizovanih jedinica, na granici leksičkog i gramatičkog značenja, u domenu kako semantike tako i gramatike. Smisao leksičkih jedinica vezuje se za vanjezičke entitete, a smisao funkcijskih proističe mahom iz njihove upotrebe (Palmer 1981: 22).

Okvirni i provizorni test za utvrđivanje semantičke gradijentnosti leksikona bio bi, otprilike, sledeći: maksimalna mogućnost odabira i kontrasta podrazumevala bi puno leksičko značenje, nepostojanje mogućnosti odabira i kontrasta ukazivalo bi na puno gramatičko značenje neke leksičke jedinice, dok bi svi međustepeni činili prelaze između pomenuta dva. Drugim rečima, ono što jedan jezik može da izrazi smatra se

leksičkim značenjem, a ono što mora da izrazi čini gramatičko značenje. Primenom ovog testa dolazi se do zaključka da, recimo, predinfinitivna rečca *to* u engleskom jeziku ima puno gramatičko značenje, jer je u relevantnom kontekstu obavezna i ne kontrastira ni sa jednom drugom – nasuprot tome, imenica *chair*, STOLICA, ima puno leksičko značenje, jer je u relevantnom kontekstu fakultativna i kontrastira s nizom drugih, srodnih i nesrodnih, imenica, kao što su *stool*, *armchair*, *book*, *pen*, *parrot*, *dog*, STOLICA BEZ NASLONA, FOTELJA, KNJIGA, PENKALA, PAPAGAJ, PAS, itd.

Ne ulazeći ovom prilikom u pojedinosti, može se reći da smisao imenice *chair*, STOLICA, predstavlja prototip leksičkog značenja, dok se smisao predinfinitivne rečce *to* može smatrati prototipom gramatičkog značenja. Sve ovo potvrđuje koliko je funkcionisanje jezika kao sredstva komunikacije, a posebno leksikona, utemeljeno na nadopunjujućoj interakciji leksikologije i gramatike, koje, kako ističe R. Bugarski (1983: 175), „nisu dve oštro odvojene oblasti već dve dimenzije jezika između kojih, u stalnom dodiru i sadejstvu, postoje postepeni prelazi i prelivanja”.

4.2. Denotacija

Kao druga, komplementarna, komponenta značenja, **denotacija** predstavlja odnos između lekseme i izvesne klase vanjezičkih entiteta – ljudi, predmeta, mesta, osobina, procesa i aktivnosti izvan jezičkog sistema (Lyons 1977: 207), na koje se leksema može ispravno primeniti. Determinanta ‘ispravno primeniti’ podrazumeva da data klasa vanjezičkih entiteta, označena terminom **denotat**,³⁸ mora, bar delimično, zadovoljavati kriterijume postavljene specifikacijom smisla, sadržane u prethodno utvrđenim DgO. Tako denotacija lekseme *chair*, STOLICA, predstavlja klasu svih stolica, iz koje se, činom referencije, mogu izdvojiti pojedini predstavnici, počev od samo jed-

³⁸ Prema terminu ‘denotatum’ (Lyons 1977).

nog, pa do svih unutar te klase. Uzorak izvesne klase vanjezičkih entiteta, ili, u određenim slučajevima, njihovih manifestacija, kao njen (uobičajeni) predstavnik, označava se terminom **egzemplar**.³⁹ Pri tome, kako primećuje Geeraerts (1989: 596), kod pojedinih egzemplara moguće je uočiti različite stepene reprezentativnosti u okviru date kategorije, počev od visoke, preko srednje, pa do niske.⁴⁰

Za razliku od (apstraktnog) prototipa, koji definišu pre svega DgO, (konkretni) egzemplar po pravilu objedinjuje kako sva tražena DgO tako i brojna neDgO, koja, kako je ranije rečeno, nisu semantički relevantna i ne utiču na ispravnu primenljivost lekseme. Pošto se, kao i smisao, usredsređuje na invarijantnost, denotacija takođe nije uslovljena dimenzijama vremena ili mesta. Uz to, i denotacija, kao i smisao, (trebalo bi da) čini pretežno zajednički deo znanja o jeziku, specifično, kodne kompetencije, većine pripadnika jedne jezičke zajednice. Potpunije sagledavanje prirode denotacije zahteva, nadalje, da se objasne i dve suštinski važne pojedinosti, na način kako ih vide i obrazlažu Lyons (1968: 424–427), te Hurford i Heasley (1983).

Prvo, pojam denotacije zasniva se na fundamentalnom aksiomu realnog, fizičkog, postojanja denotata. Ova okolnost naziva se terminom **hipostatizacija**,⁴¹ a proizlazi iz činjenice da se stvarnost utvrđuje empirijski, tj. putem iskustva. Kao posledica ovoga, opet, javlja se mogućnost da se uzorak određenog denotata predstavi verbalnim opisom i/ili pokaznom definicijom (uz pomoć konkretnog predmeta ili njegove vizuelne ilustracije). Da bi pokazna definicija postigla nameravanu efikasnost, potrebno je tačno identifikovati šta se njome definiše, jer se, na primer, prostim pokazivanjem neke stolice može ciljati ne samo na sam denotat lekseme *chair*, STOLICA, nego

³⁹ Prema terminu ‘exemplar’ (E. Rosch, navedeno prema Taylor 1989a: 42).

⁴⁰ Terminološka distinkcija između ‘kategorija’ i ‘klasa’ odražava suštinsku razliku: **kategorija** je apstraktna i vezuje se za smisao, a **klasa** je konkretna i vezuje se za denotaciju.

⁴¹ Prema terminu ‘hypostatization’ (Bauer 1983, Lipka 1992).

(neželjeno) i na druge denotate u eventualnom opsegu pokazivanja, poput denotata leksema *leg*, *seat*, *wood*, pa i *stool* ili *table*, NOGA, SEDIŠTE, DRVO, STOLICA BEZ NASLONA, STO. Otuda bi pokazna definicija trebalo da bude praćena ukazivanjem na najznačajnije karakteristike denotata, što se svodi na bar delimičnu specifikaciju smisla, a tamo gde je to ostvarljivo i nužno, i na dodatni opis njegove funkcije (Lyons 1968: 409–410; Palmer 1981: 22–23).

Međutim, poznato je da se kod ne malog broja vanjezičkih entiteta fizičko postojanje teško može utvrditi i dokazati. U takvim slučajevima najčešće se pribegava reinterpetaciji pojma ‘postojanje’, pa se, polazeći od realnog postojanja, vanjezičkom entitetu pripisuje hipotetičko postojanje, uz obaveznu uslovljenost i tesnu povezanost s **univerzumom diskursa**, tj. zasebnim svetom, stvarnim ili izmišljenim (ili, delom stvarnim a delom izmišljenim), koji enkoder pretpostavlja u datoj komunikacionoj situaciji, očekujući isto i od dekodera (Hurford i Heasley 1983: 59). Ovo, naravno, određuje i prirodu teksta koji nastaje tokom specifičnog komunikacionog događaja, tokom specifičnih okolnosti, a uključuje i ranije pominjani predmetni registar.

Tako je, recimo, u skladu s odabranim univerzumom diskursa, za denotat leksema *unicorn* i *cyborg*, JEDNOROG, KIBORG, moguće postulirati fiktivno postojanje, za denotat leksema *neutron* i *phoneme*, NEUTRON, FONEMA, teoretsko postojanje, dok se za denotat leksema *love*, *song* i *intelligent*, LJUBAV, PESMA, INTELIGENTAN, postulira apstraktno postojanje (s mogućnošću konkretnog manifestovanja). Sve ovakve i slične lekseme, može se reći, imaju **sekundarnu denotaciju**, nasuprot leksemama s **primarnom denotacijom**, za čije denotate nije teško dokazati realno postojanje (Lyons 1977: 211). Kod većine navedenih denotata nastaje, pri tome, upadljiva diskrepancija, jer jasnom i utvrđenom prototipu ne odgovara nijedan opipljiv egzemplar (Hurford i Heasley 1983: 99). Pokazna definicija, na sličan način, mora pretrpeti odgovarajuće izmene – uvođenjem modelâ, maketa ili ilustracija, ukazivanjem na ma-

nifestacije denotata, uz obavezan opis (pojedinih) njihovih karakteristika, već prema vrsti postuliranog postojanja.

Druga bitna pojedinost u vezi je s relativnom nepreciznošću i nejasnošću denotacije nekih (skupina) leksema, s obzirom na to da naročito kod sadržinski sličnih leksema, obično u istom leksičkom polju, nije lako nedvosmisleno odlučiti kada jedan denotat prelazi u neki drugi, da bi se, sledstveno tome, mogla povući linija razgraničenja između denotacije jednog elementa i onog susednog (Kempson 1977: 124–125). To se, na primer, uočava kod denotacije leksema *town* i *city*, MANJI GRAD, VEĆI GRAD, *walk* i *run*, HODATI, TRČATI, te *yellow* i *orange*, ŽUT, NARANDŽAST, što navodi na zaključak da, u celini uzev, granice denotacije nisu oštro povučene, već čine kontinuum, s blagim, a uz to i proizvoljno postavljenim, prelazima između pojedinih elemenata, koje jezici nameću u svojoj leksičkoj kategorizaciji sveta. Ovo je i jedan od razloga zbog kojih često nije moguće uspostaviti leksičke ekvivalente između različitih jezika (Lyons 1968: 426).

Što se, međutim, tiče verovatnoće da se poremeti uspešnost odvijanja konkretne komunikacije, precizna denotacija leksema vrlo je retko relevantna, jer redovno biva dopunjena jezičkim i vanjezičkim kontekstom. Uz to, broj i vrsta potencijalnih distinkcija između različitih vanjezičkih entiteta gotovo su neograničeni, pa se apsolutna preciznost i ne može postići.

Izvestan doprinos bar delimičnom razrešenju ovog problema može dati znanje o egzemplaru denotata, ali i ništa manje bitno znanje o njegovom prototipu, određenom specifikacijom smisla odgovarajuće lekseme, koja u sebi (treba da) sadrži za to adekvatna DgO. Naravno, sve ovo odnosi se pre svega na denotaciju vezanu za popularne kategorije, čije su granice najčešće blago određene. Ukoliko se, s druge strane, radi o denotaciji ekspertskih kategorija, linija razgraničenja, kao što je ranije istaknuto, po pravilu je oštro i precizno povučena, pa se zbog toga o nejasnosti njihove denotacije ne bi moglo ni govoriti.

Po tome kako je ovde shvaćena i opisana, do sada je trebalo da postane jasno da se denotacija prvenstveno odnosi na

semantičke jedinice, pa bi je zbog toga kod funkcijskih jedinica bilo vrlo teško zamisliti, a još teže obrazložiti.

Završavajući ovaj prikaz smisla i denotacije, nužno je uporediti ove dve komplementarne komponente deskriptivnog značenja i utvrditi njihov međusobni odnos. Kao što je već napomenuto, smisao i denotacija nalaze se u domenu istraživanja semantike, čine deo kodne kompetencije većine pripadnika jedne jezičke zajednice i nezavisni su od dimenzija vremena i mesta. Značenjska komponenta smisla zasnovana je na mentalnom postupku, a nastoji se da komponenta denotacije bude stavljena u empirijsku perspektivu. Stoga je izvesno da smisao predstavlja nadgradnju tradicionalne teorije označavanja (konceptualizma), pošto je uvođenjem DgO mnogo učinjeno na suštinskoj objektivizaciji subjektivnog pojma 'koncept', dok bi se denotacija mogla smatrati nadgradnjom tradicionalne teorije imenovanja.

Nadalje, smisao, u krajnjem izvodu, povezuje leksemu s drugim leksemama, dok denotacija povezuje leksemu s vanjezičkim svetom, kako god da je on shvaćen. Treba još naglasiti da postoje slučajevi kada različite lekseme imaju istu denotaciju (primenljive su na istu klasu vanjezičkih entiteta), ali različit smisao (sadrže različita DgO), što pokazuju klasični primeri *a featherless biped* i *a rational animal*, DVONOŽAC BEZ PERJA, ŽIVOTINJA S RAZUMOM (R. Carnap <Karnap>, navedeno prema Lyons 1977: 213; Palmer 1981: 191), s denotatom 'čovek', te *the Morning Star* i *the Evening Star*, JUTARNJA ZVEZDA, VEČERNJA ZVEZDA (G. Frege <Frege>, navedeno prema Lyons 1977: 197; Palmer 1981: 191), s denotatom 'planeta Venera'.

Objašnjenje za pomenutu pojavu nazire se u principu osvetljavanja istog denotata iz različitih uglova: od svih potencijalno distinktivnih svojstava ili osobina jednog vanjezičkog entiteta, odabira se i izdvaja onaj podskup koji se u datom trenutku smatra relevantnim, s komunikativnog, pa i kulturnog staništa. Tako se, bez značajnijeg narušavanja determinante 'ispravna primena' lekseme, kao DgO u jednom slučaju uzima nepostojanje perja kod dvonožnog bića, a u drugom postojanje

razuma kod životinje. Ova sposobnost prirodnih jezika da različitim sredstvima prenose isti sadržaj, obično putem parafraze i perifraze, doprinosi originalnosti i bogatstvu izražaja uopšte, a istovremeno otvara mogućnost za postizanje raznovrsnih komunikativnih efekata.

Sve do sada navedene karakteristike smisla i denotacije ukazuju na čvrstu međuzavisnost ove dve komponente, pri čemu se dilema oko njihovog prioriteta svodi, zapravo, na dilemu prioriteta kokoške i jajeta, jer se i površnom analizom lako može dokazati da je to gotovo nemoguće jasno ustanoviti. Naime, povezanost smisla i denotacije kružne je prirode, zbog toga što se, globalno, specifikacija smisla temelji na induktivnom posmatranju konkretnih denotata, denotacija se, u skladu s utvrđenim DgO, uspostavlja deduktivno, dok se eventualno nastala promena u strukturi jednog, odražava promenom i u strukturi drugog – i obrnuto.

Na primer, nekadašnji egzemplar stolice s četiri noge odredio je prototip s DgO [WITH FOUR LEGS], s ČETIRI NOGE, da bi danas, usled alternativnih načina podupiranja ravne površine, ono moralo biti uopšteno i preinačeno u DgO [SUPPORTED], PODUPRTA, koje je stvarnosti bliže (time ranije DgO prelazi u neDgO). Prema tome, očito je da se smisao karakteristično projektuje na denotaciju, a denotacija na smisao, iz čega proističe da nijedna od dve komplementarne komponente deskriptivnog značenja nema prioritet, nego da obe imaju podjednako bitnu, iako različitu, ulogu u njegovom poimanju i tumačenju.

4.3. Referencija

Kao završni element leksikološkog kvadrata, **referencija** predstavlja odnos između konkretno upotrebljene lekseme i nekog tačno određenog vanjezičkog entiteta, označenog terminom **referent**,⁴² koji na taj način biva izdvojen iz celokupne

⁴² Prema terminu 'referent' (Ogden i Richards 1923, Lyons 1977).

klase utvrđene denotacijom. Determinanta ‘konkretno upotrebljena’ podrazumeva leksemu u izgovorenom ili napisanom tekstu, uslovljenom komunikacionom situacijom u određenom prostoru i vremenu, kao u primeru *This chair was expensive*, OVA STOLICA JE BILA SKUPA, gde se pažnja u tom trenutku skreće na referent, (najverovatnije) u neposrednoj blizini oba komunikatora. Iz ponuđene definicije nazire se jedno bitno sadržinsko svojstvo lekseme, a to je da samostalna leksema ima samo smisao i denotaciju, dok se o referenciji može govoriti tek ukoliko se leksema nađe u tekstu (Lyons 1977: 206). Referencija, dakle, presudno zavisi od komunikatora, pošto obuhvata primenu kodne i komunikativne kompetencije u govoru ili pisanju, tj. javni oblik znanja o jeziku, te se može smatrati delom performanse, mahom u domenu istraživanja pragmatike.

Ma koliko je u ranijem izlaganju pojam teksta bio rastegljivo postavljen kao kraći ili duži niz rečenica, u ovom prikazu biće dovoljno ograničiti se samo na jedan segment tako definisanog teksta – **referencijski segment**, kojim se identifikuje izvesni jasno utvrđeni referent, bilo kao jedinka, bilo kao skup jedinki. Sa sintaktičkog stanovišta, referencijski segment u engleskom jeziku čini imenička sintagma, u čijoj se strukturi nalaze, najmanje, jedan determinator i jedna imenica (a ponekad tek jedna lična zamenica). U funkciji imenice može se javiti opšta imenica (npr. *chair*, STOLICA) ili neko ime, koje uključuje svakovrsne proste i složene nazive i naslove (*British Library*, BRITANSKA BIBLIOTEKA), antroponime (*William Shakespeare*, VILIJAM ŠEKSPIR) i toponime (*Edinburgh*, EDINBURG). S druge strane, u funkciji determinatora najfrekventniji su centralni determinatori, a među njima: određeni član *the*, TAJ, pokazni determinatori *this/these* i *that/those*, OVAJ, OVI, ONAJ, ONI, prisvojni determinatori *my*, *your*, MOJ, TVOJ, itd., genitivi *John's*, DŽONOV, i sl., te neodređeni član *a/an*, JEDAN, i nula (Greenbaum i Quirk 1990: pogl. 5).

Prema pravilima engleske gramatike, svakoj brojivoj opštoj imenici u jednini, u sklopu referencijskog segmenta, obavezno prethodi determinator (npr. *the chair*, *a chair*, TA STOLI-

CA, JEDNA STOLICA). S antroponimima se gotovo nikad ne javlja, dok je fakultativan ispred brojivih imenica u množini (*chairs / the chairs*, STOLICE, TE STOLICE), nebrojivih imenica (*bread / the bread*, HLEB, TAJ HLEB), naziva i naslova (*the British Library, the Times, Time*, BRITANSKA BIBLIOTEKA, TAJMS, TAJM) i toponima (*Edinburgh, the Mississippi*, EDINBURG, MISISIPI). Pri tome, upotreba determinatora uvek je uslovljena ne samo gramatičkim, već i pragmatičkim pravilima, čije šire razmatranje, međutim, izlazi iz ovde predviđenog okvira.

Osnovna semantička funkcija determinatora sastoji se u tome da „određuju (tj. ograničavaju ili čine preciznijom) referenciju imeničkih sintagmi u kojima se javljaju”⁴³ (Lyons 1977: 452). Pragmatička funkcija navedenih determinatora, izuzimajući donekle neodređeni član, ogleda se pre svega u **deiksi**, tj. pokazivanju putem jezika, budući da dovode u vezu lokaciju i identifikaciju ljudi, predmeta, pojava, procesa i radnji o kojima se govori, s prostornim i vremenskim okolnostima stvorenim i održavanim unutar komunikacionog događaja, tipično, između enkodera i najmanje jednog dekodera (Lyons 1977: 637).

Zbog toga su determinatori tesno povezani s kategorijom **određenosti** referenta, tj. s utemeljenom pretpostavkom enkodera da je dekodera, u datoj komunikacionoj situaciji, u stanju da odabere i identifikuje nameravani referent iz klase potencijalnih referenata, zahvaljujući relevantnom zajedničkom znanju o svetu, a ne samo znanju o jeziku (Leech 1981: 157; Greenbaum i Quirk 1990: 77). Takvu podudarnost znanja pretpostavlja određena imenička sintagma, uvedena bilo kojim od nabrojanih determinatora osim neodređenog člana, dok neodređena imenička sintagma, uvedena neodređenim članom, takvu podudarnost ne pretpostavlja. Pri tome, ova prvenstveno unutarjezička distinkcija ne dovodi do bilo kakve promene u objektivnom, vanjezičkom, statusu samog referenta. (Podrobnije o razlici između znanja o jeziku i znanja o svetu biće reči u Poglavlju 6.)

⁴³ “... determining (i.e. restricting or making more precise) the reference of the noun-phrases in which they occur”.

Na osnovu svega onoga što izlažu Lyons (1977: 177–197), Hurford i Heasley (1983), te Greenbaum i Quirk (1990), moguće je razlikovati tri tipa referencije, koje su u globalnoj korelaciji sa strukturom referencijskog segmenta. Stoga će u nastavku ukratko biti prikazana specifična, generalna i generička referencija.

Specifična referencija odnosi se na identifikaciju pojedinačnog referenta. U sastavu referencijskog segmenta javlja se određena ili neodređena imenička sintagma u jednini, kao u primerima *The cat has run away*, (TA) MAČKA JE POBEGLA, te *A cat has run away*, JEDNA MAČKA JE POBEGLA (radi postizanja veće jasnoće, referencijski segment davaće se unutar optimalnog konteksta). Ponuđeni primeri predstavljaju ilustracije dva alternativna načina takve identifikacije – određene i neodređene referencije. **Određena** referencija, vezana za određenu imeničku sintagmu, podrazumeva neku specifičnu, i jedinstveno identifikovanu, jedinku, gde ‘jedinstveno identifikovana’ pretpostavlja upravo spomenuto zajedničko znanje, jezičko i vanjezičko, svih komunikatora.

Međutim, kod **neodređene** referencije, neodređenom imeničkom sintagmom izdvaja se takođe specifična jedinka (najčešće, od više mogućih), ali ne i jedinstveno identifikovana, jer komunikatori ne dele zajedničko znanje o njoj. Ovo, svakako, ne isključuje mogućnost da se tokom komunikacionog događaja pruže dodatni podaci, poput, *It's grey with large white spots*, SIVA JE S VELIKIM BELIM PEGAMA, čime bi se mogla uspostaviti podudarnost znanja. Treba naglasiti da naročito neodređena imenička sintagma, u pojedinim slučajevima, može biti gramatički dvoznačna između referencijske i nerefereencijske interpretacije, kao u primeru *He's looking for a cat*, ON TRAŽI JEDNU MAČKU, gde bi se po jednom tumačenju radilo o specifičnoj mački, a po drugom o bilo kojoj, nespecifičnoj. Razrešavanju i ovde, pored jezičkog konteksta (recimo, umetanjem modifikatora *certain* ili *particular*, IZVESTAN, ODREĐEN, između determinatora i imenice, za specifičnu referenciju), znatno doprinosi i vanjezički kontekst.

Na ovom mestu ukazuje se potreba za povlačenjem paralele između promenljive i stalne referencije (Hurford i Heasley 1983: 26–27). **Stalna** referencija vezuje se (gotovo) uvek samo za jedan referent, zbog toga što u klasi utvrđenoj denotacijom po pravilu ne postoji više članova. Nasuprot tome, obuhvat **promenljive** referencije vrlo je širok, jer podrazumeva klasu s više članova, a potencijalno sve koji se u njoj nalaze. U celini posmatrano, slučajevi stalne referencije, poput *The sun is shining*, SUNCE SIJA, i *France has won*, FRANCUSKA JE POBEDILA, nisu preterano česti u jeziku, dok promenljiva referencija, poput *The film was boring*, (TAJ) FILM JE BIO DOSADAN, i *My car is out of order*, MOJ AUTO JE U KVARU, u potpunosti dominira. Ovim svojstvom jezika omogućava se njegoa prilagodljivost različitim prostornim i vremenskim okolnostima, kao i potrebama i namerama komunikatora. Krupnu ulogu u sužavanju (ponekad i neodređene) promenljive referencije, bez sumnje, igraju jezički i vanjezički kontekst, uspostavljajući tako, u okviru i u toku komunikacione situacije, tačke dodira između denotacije i referencije.

Drugi tip predstavlja **generalna referencija**, koja se odnosi na identifikaciju manje ili veće grupe iz klase potencijalnih referenata. U sastavu referencijskog segmenta javlja se određena ili neodređena imenička sintagma u množini, kao u primeru *These books cost £5*, OVE KNJIGE STAJU / SU STAJALE 5 FUNTI. Strukture poput ovih često su gramatički dvoznačne, jer se uočavaju dve moguće, i unekoliko suprotstavljene, interpretacije: ako se ističu referenti pojedinačno (ovde, cena knjiga ponaosob), radi se o **distributivnoj** referenciji, a ukoliko se ističu svi referenti zajedno (ovde, zbirna cena svih knjiga), u pitanju je **kolektivna** referencija. Naravno, i ovakve pojave dvoznačnosti, a ponekad i neodređenosti, razrešavaju se uz pomoć šireg jezičkog konteksta, kao i vanjezičkog konteksta u kome se komunikacija odvija.

I konačno, **generička referencija** odnosi se na identifikaciju celokupne klase datog referenta. U sastavu referencijskog segmenta javlja se određena imenička sintagma u jednini, ali i neodređena imenička sintagma u jednini ili množini, kao u

primerima *The tiger is a dangerous animal*, *A tiger is a dangerous animal*, obe: TIGAR JE OPASNA ŽIVOTINJA, te *Tigers are dangerous animals*, TIGROVI SU OPASNE ŽIVOTINJE. Treba napomenuti da postoje slučajevi kada se neodređena imenička sintagma u jednini ne može upotrebiti na navedeni način, jer ona isključuje mogućnost kolektivne interpretacije, koja, zapravo, predstavlja okosnicu generičke referencije. To objašnjava i neprihvatljivost primera *A dodo is extinct*, DODO JE IZUMRO, u razmatranom smislu, za razliku od druge dve varijante.

Kod ovog tipa referencije uočavaju se još dve bitne karakteristike: prva je njena sveobuhvatnost, pošto se ne izdvaja nijedan referent posebno, već su svi objedinjeni u celinu. Na ovo se oslanja druga karakteristika, koja se tiče nezavisnosti ovog tipa referencije od vanjezičkih dimenzija vremena i mesta, a posredno i od unutarjezičkih kategorija glagolskog vremena i glagolskog vida (Lyons 1977: 194). Zbog toga bi, strogo posmatrano, generički tip samo uslovno bilo moguće smatrati referencijom, bar prema njenoj ranije ponuđenoj definiciji. Tipični predstavnik referencije bila bi, nesumnjivo, specifična referencija, kao verovatno najfrekventnija u jeziku, dok bi generalna referencija bila između specifične i generičke.

U zaključku ovog prikaza referencije, ostaje da se razmotri njen odnos prema smislu i denotaciji. Kako je već bilo napomenuto, referencija proističe iz upotrebe lekseme u tekstu, pa je stoga uslovljena komunikacionom situacijom, za razliku od denotacije i smisla, koji postoje nezavisno od oba ova činioca. Pri tome, smisao lekseme određuje denotaciju, a denotacija omogućava referenciju, u sklopu referencijskog segmenta. Ovde je izuzetno važno da se naglasi kako smisao i denotaciju ima leksema kao takva, dok joj referenciju obezbeđuje komunikator. Drugim rečima, leksema „denotira” nešto ili nekoga, a komunikator leksemom „referira” na nešto ili nekoga. Ova tvrdnja podrazumeva da je sve ono na šta se referencija može odnositi po pravilu obuhvaćeno denotacijom najmanje jedne lekseme, a obično više njih – ne samo unutar jednog jezika, nego i između jezika uopšte (Lyons 1977: 208–209). Tako se, recimo, mačka u engleskom može ispravno, tj. istinito, identi-

fikovati ne samo leksemom *cat*, MAČKA, već i leksemama *feline*, *mammal*, *animal*, PRIPADNIK PORODICE MAČAKA, SISAR, ŽIVOTINJA (sve u međusobnom odnosu hiponimije), što bi se donekle moglo uporediti s opisanim slučajevima različitih leksema iste denotacije, a različitog smisla.

Denotacija i referencija slične su, dakle, po tome što obe, na svoj način, dovode u vezu leksemu, kao jezički entitet, s nekim entitetom van jezika. Takođe slično denotaciji, referencija se odnosi pre svega na semantičke jedinice, a od funkcijskih jedinica jedino na lične zamenice, koje su u strukturi referencijskog segmenta distributivno ekvivalentne imenicama. Ranije istaknutoj kružnoj povezanosti smisla i denotacije sada se može pridodati i referencija, uzimajući u obzir činjenicu da ne samo što smisao i denotacija određuju referenciju, već i referencija ponekad može povratno učestvovati u utvrđivanju denotacije, a time i smisla. Prema tome, stalna interakcija jezičkog sistema (ovde s naglaskom na semantici) i njegove upotrebe (pragmatike) ogleda se ne samo u tome što semantika prethodi pragmatici, nego i u okolnosti da pragmatika, kao upotreba sistema, može uticati na semantiku, sam sistem.

Ovo nije daleko od često navođene, sporne i krajnje empiricističke, konstatacije L. Wittgensteina <Vitgenštajn> da značenje lekseme opredeljuje njena upotreba (navedeno prema Lyons 1981: 140; Palmer 1981: 29). Štaviše, u popularnoj (predteorijskoj) upotrebi, engleske lekseme *meaning* i *mean*, ZNAČENJE, ZNAČITI, obuhvataju kako smisao tako i referenciju, a granaju se tek prema prilici: smisao kada se traži definicija ili objašnjenje neke lekseme, a referencija onda kada je posredi njena upotreba (Hurford i Heasley 1983: 33).

4.4. Asocijacija

Kao dodatni element leksikološkog kvadrata, **asocijacija** predstavlja splet asocijativnih obeležja, kojima se određuje asocijativno značenje. Terminom **asocijativno obeležje** označava se svako distinktivno svojstvo ili osobina lekseme, a de-

limično i referenta, koje je relevantno pri uspostavljanju nekog stilističkog kontrasta. Ranije je rečeno da smisao i denotacija, kao objektivne i obavezne komponente značenja, čine pretežno zajednički deo kodne kompetencije, u sklopu znanja o jeziku većine pripadnika jedne jezičke zajednice. Nasuprot njima, asocijacija, kao subjektivna i fakultativna komponenta, po pravilu ne mora biti, i nije, u tolikoj meri jednoobrazna, iako se takođe može smatrati delom znanja o jeziku, i to komunikativne kompetencije, uglavnom u domenu istraživanja stilistike, budući da se tiče odabiranja leksema (otuda i determinanta 'stilistički kontrast' umesto možda očekivanog, ali užeg, 'stilskog kontrasta').

Stilistički kontrast – bio on stilski, ekspresivni ili konotativni – nastaje kada stilistički neobebeženom deskriptivnom značenju bivaju pridodata asocijativna obeležja, čineći tako leksemu stilistički obebeženom. To što je asocijacija fakultativni element značenja podrazumeva, naravno, postojanje stilistički neobebeženih leksema, koje nemaju asocijaciju, tj. imaju asocijaciju nula. Na primer, dve lekseme s istim DgO, neobebežena *father*, OTAC, i obebežena *dad*, TATA, nalaze se u stilističkom kontrastu, zbog zastupljenosti stilskog asocijativnog obeležja [informal], NEFORMALNO, kod ove druge. Konačan broj asocijativnih obeležja gotovo je nemoguće utvrditi, s obzirom na to da su ona obično uslovljena subjektivnim distinkcijama veće ili manje preciznosti i postojanosti. Međutim, sa sigurnošću se može ustvrditi da postoji jedno obavezno minimalno jezgro, oko koga se potencijalno širi sve veći broj sve finijih obeležja.

Upravo zbog toga, tipologija asocijativnih obeležja koja će ovde biti ponuđena nastoji da odrazi to minimalno jezgro, te da obuhvati samo najfrekventnija obeležja i razvrsta ih, u skladu s ranijim naznakama asocijativnog značenja u Odeljku 2.2, na stilska, ekspresivna i konotativna. Odabir pojedinih obeležja i primera oslanja se većinom na oznake stila i upotrebe, razvijene u rečniku *Longman2* (1987: F45–F46).⁴⁴

⁴⁴ Asocijativno značenje, ograničeno mahom na najvažnije aspekte onog koje je ovde definisano kao stilsko i ekspresivno, redovno se registruje u ve-

Na početku, naporedo sa sadržinskim aspektom stilskih varijacija i pregledom odgovarajućih okolnosti kojima su uslovljene, biće razrađena **stilska obeležja**. Varijacije koje se tiču komunikatora moguće je podeliti po tri dimenzije:

- Geografsko poreklo odražava raslojavanje jezika po dimenziji širine, ukazuje na nečiju prostornu omeđenost unutar određenog dijasistema, a ispoljava se kroz različite, (obično) eksplicitno nenormirane, **dijalekte**, kao što su škotski, jorkširski, njujorški. Ovamo se još mogu ubrojati i policentrično normirane varijante standardnog jezika, u ovom slučaju to su britanska i američka, ali i australijska, koja sve više postaje odelita varijanta. Dijalekte karakterišu **dijalekatska obeležja**, a najmanje [British], BRITANSKI, i [American], AMERIČKI, a zatim i njihove podvrste [Scottish], ŠKOTSKI, [Welsh], VELŠKI, [Irish], IRSKI, odn. [NAmerican], SEVERNI AMERIČKI, [SAmerican], JUŽNI AMERIČKI, [EAmerican], ISTOČNI AMERIČKI, [Canadian], KANADSKI; npr. lekseme *aeroplane*, *luggage* i *pavement*, AVION, PRTLJAG, TROTOAR, sadrže obeležje [British], BRITANSKI, lekseme *airplane*, *baggage* i *sidewalk*, AVION, PRTLJAG, TROTOAR, obeležje [American], AMERIČKI, lekseme *bairn* i *loch*, DETE, JEZERO, obeležje [Scottish], ŠKOTSKI, dok bi lekseme iz francuskog jezika *arondissement* i *chanson*, OKRUG, PESMA, sadržavale obeležje [from French], IZ FRANCUSKOG, a lekseme iz nemačkog jezika *Autobahn* i *Bundestag*, AUTOPUT, DONJI DOM NEMAČKOG PARLAMENTA, obeležje [from German], IZ NEMAČKOG.
- Društveni status odražava raslojavanje jezika po dimenziji visine, ukazuje na nečiju pripadnost izvesnoj više ili manje homogenoj društvenoj grupaciji, kao što su

ćini kvalitetnih rečnika. Najrazrađeniji sistem obeležavanja primenjen je u rečniku *Longman Dictionary of Contemporary English* (2006), a potom dolaze *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2008) i *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2007).

industrijski radnici, studenti, aristokratija, a ispoljava se kroz različite **sociolekte**, uključujući tu i ponekad ezoterični žargon (sleng) i argo.⁴⁵ Uzimajući, nadalje, u obzir društvene, istorijske i kulturne razloge, iz tog potencijalnog mnoštva dogovorom biva odabran i prihvaćen jedan sociolekt, koji je obično povezan s odgovarajućim dijalektom, kao eksplicitno normirani standardni jezik.⁴⁶ Sociolekte karakterišu **sociolekatska obeležja**, a najmanje [standard], STANDARDNO, [non-standard], NE-STANDARDNO, i [slang], ŽARGONSKI, te čitav niz drugih, vezanih za društvene grupacije, poput [by black people], OD STRANE CRNACA, [by students], OD STRANE STUDENATA, [by doctors], OD STRANE LEKARA; npr. lekseme *exam*, *lab*, *maths* i *prof*, ISPIT, LABORATORIJA, MATEMATIKA, PROFESOR, sadrže obeležje [by students], OD STRANE STUDENATA.

- Vremenska aktuelnost odražava raslojavanje jezika po dimenziji dubine, ukazuje na promene nastale protokom vremena, a ispoljava se kroz različite **hronolekte**,⁴⁷ s manjom ili većom udaljenošću od sadašnjeg trenutka, koja se može i preciznije odrediti, poput 'svojstveno 19. veku' ili 'svojstveno 60-im godinama 20. veka'. Hronolekte karakterišu **hronolekatska obeležja**, a najmanje [rare], RETKO, [obsolescent], ZASTAREVA, [obsolete], ZASTARELO, [archaic], ARHAIČNO; npr. lekseme *behold*, *swoon* i *woo*, POSMATRATI, ONESVESTITI SE, UDVARATI SE, sadrže obeležje [obsolete], ZASTARELO.

⁴⁵ Teorijske i praktične aspekte žargona detaljno razmatra Bugarski 2006, a celovitu i ujedno zabavnu rečničku obradu slenga daju *A Dictionary of Slang and Unconventional English* (2002), *The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English* (2007) i *The Oxford Dictionary of Modern Slang* (2005).

⁴⁶ Pojam standardnog jezika i faze njegovog izgrađivanja objašnjava i obrazlaže Radovanović 1986: pogl. 9.

⁴⁷ Termin se predlaže da, s tačke gledišta sinhronije, označi vremenski uslovljene varijacije jezika.

S druge strane, varijacije koje se tiču komunikacione situacije takođe je moguće podeliti po tri dimenzije:

- **Predmetni registar**, određen tematikom komunikacije, objedinjuje materiju koja čini predmet komunikacije u okviru jedne ili više različitih sfera aktivnosti ili interesovanja ljudi, i može, ali ne mora, da sadrži utvrđenu stručnu terminologiju, kao što je tematika televizije u sferi novinarstva, nauke, obrazovanja, zabave, prava, religije. (O leksičkom sastavu predmetnog registra biće više reči u Odeljku 7.4.) Predmetni registar karakterišu **predmetna obeležja**, vezana za čitav niz raznorodnih oblasti, poput [medicine], MEDICINA, [law], PRAVO, [computing], RAČUNARSTVO, [poetry], POEZIJA, [journalism], NOVINARSTVO, [linguistics], LINGVISTIKA; npr. lekseme *hard disk, motherboard, pixel* i *RAM*, TVRDI DISK, MATIČNA PLOČA, PIKSEL, RAM, sadrže obeležje [computing], RAČUNARSTVO, a lekseme *morpheme, fricative, phrasal verb, direct object, agentive suffix*, MORFEMA, FRIKATIV, FRAZNI GLAGOL, DIREKTNI OBJEKAT, AGENTIVNI SUFIKS, obeležje [linguistics], LINGVISTIKA.
- **Interpersonalni registar**, određen odnosom između komunikatora, ogleda se u stepenima bliskosti, počev od krajnje zvaničnog preko poslovnog do krajnje prsnog, a opredeljen je uzajamnim ulogama komunikatora, kao što su nastavnik–učenik prema učenik–nastavnik, novinar–čitalac, mladić–devojka, te njihovim (a)simetričnim statusom, tj. uzrastom, polom, poznanstvom, srodstvom, bliskošću, jednakošću, podređenošću/nadređenošću (Lyons 1977: 574–577; Radovanović 1986: 137–139). Interpersonalni registar karakterišu **interpersonalna obeležja**, a najmanje [formal], FORMALNO, i [informal], NEFORMALNO; npr. lekseme *cogitate, indigent, notwithstanding* i *residence*, RAZMIŠLJATI, SIROMAŠAN, BEZ OBZIRA NA, STAN, sadrže obeležje [formal], FORMALNO, a lekseme *bike, flabbergast, granny* i *pal*, BIKIKL, ZAPANJITI, BAKA, DRUGAR, obeležje [informal], NEFORMALNO.

- **Medijumski registar**, određen medijumom u kome se obavlja komunikacija, obuhvata govor ili pisanje, ali i njihove svakovrsne namenske kombinacije, kao što su ‘izgovoreno u spontanom razgovoru’, ‘napisano da bi bilo pročitano’, ‘napisano da bi bilo izgovoreno kao da nije napisano’ (Hatim i Mason 1990: 49). Medijumski registar karakterišu **medijumska obeležja**, a najmanje [in writing], U PISANJU, i [in speech], U GOVORU, koja se nalaze u korelaciji s predmetnim i interpersonalnim obeležjima; npr. lekseme *injunction*, *minor* i *null and void*, NAREDBA, MALOLETNIK, NIŠTAVAN, s predmetnim obeležjem [law], PRAVO, pretpostavljaju interpersonalno obeležje [formal], FORMALNO, a, u skladu s komunikacionom situacijom, ili jedno ili drugo medijumsko obeležje.

Ovde bi, u zaključku, trebalo spomenuti i tri zajedničke načelne osobine opisanih varijacija. Prva osobina je postojanje nejednakog stepena obuhvatnosti podela u okviru svih varijacija, pri čemu se, polazeći od najopštijeg, eventualna niža podvrsta gotovo uvek nalazi u sastavu one više; npr. jedan opšti dijalekt kao što je britanska varijanta engleskog jezika obuhvata, uz ostalo, engleski, južnoengleski, londonski, te istočnolondonski (kokni) dijalekt.

Drugo, to je postojanje blagih prelaza između varijacija unutar jedne dimenzije, što znači da se radi o kontinuumu u osnovi srodnih, a ne raznorodnih, varijacija; npr. u okviru predmetnog registra vezanog za reklamiranje automobila postoje posebni registri za reklamiranje na televiziji, radiju, uličnim panoima, u novinama, ilustrovanim časopisima, specijalizovanim prodavnicama, ali su među njima uočljiva ne samo izvesna preklapanja, već i poklapanja. I kao treće, postojanje međusobne uslovljenosti varijacija u okviru jedne grupe podrazumeva da varijacije unutar jedne dimenzije obično uključuju i varijacije iz druge dimenzije, a isključuju ostale; npr. predmetni registar prava po pravilu zahteva formalni interpersonalni registar i najčešće pisani medijumski registar.

Kao drugi tip asocijativnih obeležja, **ekspresivna obeležja** odražavaju stavove i raspoloženja komunikatora prema ostalim komunikatorima ili prema predmetu komunikacije, i uključuju najmanje: [appreciative], POHVALNO, i [derogatory], POGRDNO, a zatim i [offensive], UVREDLJIVO, te [euphemistic], EUFEMISTIČNO, koje ublažava žestinu potonjeg, doprinoseći većoj društvenoj prihvatljivosti konvencionalno neprijatnih asocijacija; npr. lekseme *childlike*, *resourceful* i *selfless*, DETINJI, SNALAZLJIV, NESEBIČAN, sadrže obeležje [appreciative], POHVALNO, lekseme *childish*, *notorious* i *quarrelsome*, DETINJAST, POZNAT PO ZLU, SVADLJIV, obeležje [derogatory], POGRDNO, dok psovke uglavnom sadrže obeležje [offensive], UVREDLJIVO.

I na kraju, **konotativna obeležja** odslikavaju subjektivna reagovanja na objektivnu stvarnost, uslovljena su najčešće iskustvom komunikatora s konkretnim referentom, potencijalno su najbrojnija i najraznovrsnija, pa ih je zato i najteže sistematizovati; npr. leksema *dog*, PAS, u zavisnosti od pojedinca, uključivala bi verovatno i ova obeležja: [dangerous], OPASAN, [blood-thirsty], KROVOLOČAN, [biting], UJEDA, [growling], REŽI, [rabid], BESAN, [faithful], VERAN, [friendly], PRIJATELJSKI, [playful], RAZIGRAN, [cuddly], UMILJAT. Kao što se iz ilustracije može zaključiti, konotativna obeležja vrlo često se podudaraju s neDgO, s tom razlikom što sva nisu stilistički relevantna za svakog komunikatora. Povrh toga, u konotativna obeležja mogu se ubrojati još i krajnje subjektivna reagovanja na samu leksemu, prvenstveno na njeno istorijsko poreklo, razvoj, dužinu ili milozvučnost; npr. leksema *intoxicated*, ALKOHOLISAN, kod nekoga bi imala obeležja [foreign origin], STRANO POREKLO, i [long], DUGA, a leksema *drunk*, PIJAN, obeležja [native origin], DOMAĆE POREKLO, i [short], KRATKA.

U vezi sa samim asocijativnim obeležjima u celini, trebalo bi još istaknuti nekoliko važnih pojedinosti: prvo, opseg većine asocijativnih obeležja može se učiniti užim ili širim, uz pomoć kvalifikatora kao što su [somewhat x], PONEŠTO X, [mostly x], UGLAVNOM X, ili [very x], VEOMA X, čime se naglašava njihova skalarna priroda, tipa više/manje; npr. [some-

what formal], PONEŠTO FORMALNO, [mostly in poetry], UGLAVNOM U POEZIJI, [very offensive], VEOMA UVREDLJIVO.

Drugo, pored samo jednog asocijativnog obeležja, asocijaciju može činiti i skup od više njih, ali njihov redosled najčešće nije hijerarhijski utvrđen, kao što je to slučaj kod DgO; npr. leksema *wireless*, RADIO, sadrži dijalekatsko obeležje [British], BRITANSKI, i hronolekatsko [obsolete], ZASTARELO, leksema *math*, MATEMATIKA, dijalekatsko obeležje [American], AMERIČKI, sociolekatsko [by pupils and students], OD STRANE UČENIKA I STUDENATA, i interpersonalno [informal], NEFORMALNO, dok leksema *nigger*, CRNČUGA, ima sociolekatsko obeležje [slang], ŽARGONSKI, i ekspresivno [very offensive], VRLO UVREDLJIVO.

Treće, pored do sada razmatranih semantičkih jedinica, asocijacija se može javiti i kod onih funkcijskih, iako u znatno manjem obimu; npr. lična zamenica *thou*, TI, sadržava hronolekatsko obeležje [obsolete], ZASTARELO, i predmetno [the Bible], BIBLIJA, a predlog *pending*, ZA VREME DOK, i veznik *albeit*, IAKO, interpersonalno obeležje [formal], FORMALNO.

Četvrto, po svojoj prirodi, asocijativna obeležja, slično deskriptivnima, takođe su mentalni (apstraktni) konstrukti, čiji pojavni oblik (ovde prikazan u četvrtastim zagradama) predstavlja deo metajezika. Nasuprot deskriptivnim obeležjima, koja su izvedena naročito na osnovu invarijantnosti strukture vanjezičkog entiteta, asocijativna obeležja proističu mahom iz same upotrebe lekseme i odražavaju međusobni uticaj varijantnosti okolnosti, komunikatora i komunikacione situacije na leksemu – i obrnuto. Pri tome se uočavaju dve moguće vrste njihovog nastanka: dugotrajna vezanost određene lekseme za identifikovanje konkretne pojave ili pojma, te za odslikavanje utisaka o pojedinim karakterističnim svojstvima denotata (Nida 1975a: 36–37). U prvu vrstu spadala bi stilska i ekspresivna obeležja, a u drugu konotativna.

I kao peto, za razliku od DgO, koja učestvuju u specifikaciji smisla lekseme, pa su stoga semantički relevantna, asocijativna obeležja u tome nemaju udela i nisu semantički relevantna, ali su, zato, dvostruko stilistički relevantna: pre svega,

značajno utiču na paradigmatiska i sintagmatska ograničenja leksičke selekcije, a time i na globalnu primenljivost i primerenost lekseme pojedinim komunikacionim situacijama; ovo ujedno predstavlja i osnovnu funkciju asocijacije u sadržinskoj analizi leksema. Zatim, asocijativna obeležja deluju kao mentalni filter između smisla i denotacije, kao komponenata deskriptivnog značenja, s jedne strane, te referencije, s druge, i delimično doprinose ograničavanju same referencije, tako što pružaju mogućnost izbora da se jedan isti referent, u zavisnosti od okolnosti komunikacione situacije, kao i od nameravanog komunikativnog efekta, identifikuje stilistički ili obeleženom leksemom, poput *father*, OTAC, ili obeleženom, poput *dad*, *daddy*, TATA, TATICA, i sl. Na osnovu ovoga, moglo bi se reći da, uopšte uzev, opseg primene lekseme u određenim okolnostima i na određeni način opredeljuje konkretnu referenciju, što je i bila svrha shematskog prikaza na Dijagramu 3.

Upravo okončan prikaz predloženog modela savremenog pristupa leksičkom značenju biće upotpunjen raspravom o ustroju značenja polimorfemskih leksema – u sledećem poglavlju.

5. Specifičnosti značenja polimorfemskih leksema

Polimorfemske lekseme, kako je rečeno u Odeljku 1.2, sastavljene su od najmanje dve morfeme, od kojih je jedna realizovana slobodnim morform, kao osnova, dok ona druga može biti realizovana ili vezanim morform, kao afiks, ili slobodnim morform, kao druga osnova. Ukoliko se osnova kombinuje s afiksom, radi se o **afiksaciji**, koja obuhvata **prefiksaciju**, kada osnovi prethodi prefiks (npr. *un-|pleasant*,⁴⁸ NEPRIJATAN, *re-|consider*, PREISPITATI, *inter-|national*, MEĐUNARODNI), i **su-fiksaciju**, kada osnovu sledi sufiks (*sing-|er*, PEVAČ, *modern-|ize*, OSAVREMENITI, *accept-|able*, PRIHVATLJIV). Ukoliko se na osnovu dodaje druga osnova, koja u najvećem broju slučajeva prethodi onoj prvoj (*mouse|trap*, MIŠOLOVKA, *full|blooded*, ČISTOKRVAN, *aircraft|carrier*, NOSAČ AVIONA), posredi je **kompozicija**.

Ovde treba spomenuti još i **neoklasičnu kompoziciju**, posebnu podvrstu kompozicije, karakterističnu po tome što deluje na elementima s osobinama i afiksa i osnove, poreklom iz starogrčkog i latinskog jezika, mada uglavnom u drukčijoj upotrebi od tamošnje. Elementi poput *biblio-*, BIBLIO-, *zoo-*, ZOO- i *-phile*, *-FIL*, *-logy*, *-LOGIJA*, uvek su nesamostalne jedinice, realizovane vezanim morfima, i u tom pogledu slične su afiksima, a po posedovanju punog leksičkog značenja i svojoj sposobnosti međusobnog kombinovanja, *biblio-|phile*, BIBLIO-FIL, i *zoo-|logy*, ZOOLOGIJA, nalikuju osnovama. Ovakve jedi-

⁴⁸ Crtica označava vezani morf, a uspravna crta granicu između morfe-ma/morfova.

nice nazivaju se **afiksoidima**, pri čemu su oni na početku lekseme **prefiksoidi**, a oni na njenom kraju **sufiksoidi**.⁴⁹ Pored **klasičnih afiksoida**, koji su preuzeti iz klasičnih jezika (starogrčkog i latinskog), ima i onih nastalih u modernom engleskom jeziku, pa su stoga to **moderni afiksoidi**, kao što su *jazzo-*, *DŽEZO-* (*jazzo-*|-*phile*, *DŽEZOFIL*), *speedo-*, *BRZINO-* (*speedo-*|-*meter*, *BRZINOMER*), *-holic*, *-HOLIK*, *-HOLIČAR* (*worka-*|-*holic*, *RADOHOLIK*; *RADOHOLIČAR*), *-ware*, *SOFTVER* (*free*|-*ware*, *BESPLATNI SOFTVER*; *FRIVER*). I klasični i moderni afiksoidi, kao prefiksoidi i sufiksoidi, mogu se kombinovati na različite načine – međusobno, s osnovama i s prefiksima; to, međutim, izlazi iz predviđenog okvira ove rasprave, pa se o njima dalje neće govoriti.⁵⁰

Prefiksacija, sufiksacija i kompozicija (uključujući i neoklasičnu) čine tri glavna aditivna postupka tvorbe reči, kojima se, primenom određenih tvorbenih pravila, proizvode polimorfske lekseme. Njihova najvažnija odlika jeste sinhrono jasno raščlanjiva binarna struktura, pri čemu se sadržinski (semantički) priraštaj osnove ostvaruje formalnim (morfološkim) priraštajem, u vidu afiksa, afiksoida ili nove osnove.

Sam razvoj leksema nastalih bilo kojim postupkom tvorbe reči, može se globalno podeliti u tri dijahrone etape. One će u nastavku ukratko biti prikazane, sledeći suštinu, mada ne i terminologiju, izlaganja L. Bauera (1983: pogl. 3).

Prva etapa je **leksemizacija**,⁵¹ čin stvaranja nove lekseme, motivisan potrebom i željom da se imenuje izvestan vanjezički entitet ili klasa entiteta. Takva inovacija može nastati kao po-

⁴⁹ Prema terminima nem. 'Präfixoid' i 'Suffixoid' (Hansen i dr. 1982); odgovaraju terminima 'initial combining form' i 'final combining form', odn. opštem 'combining form' (Bauer 1983).

⁵⁰ Vrste i svojstva osnova, afiksa i afiksoida, kao tvorbenih elemenata u današnjem engleskom jeziku, razmatra Prčić 2007, a sistematsku razliku između prefiksa i prefiksoida, te sufiksa i sufiksoida, detaljno objašnjava i obrazlaže Prčić 2005b i 2008a.

⁵¹ Termin se predlaže u cilju rasterećenja termina 'leksikalizacija', koji se, uz ovo, još koristi sinonimno 'idiomatizaciji' i 'leksičkom umetanju', te komplementarno 'gramatikalizaciji'. Najprimerenijom upotrebom čini se samo potonji paralelizam.

sledica osmišljenog delovanja pojedinca, jednog ili više njih združeno ili nezavisno, ali i kao, neretko slučajna, **jednokrat-na tvorevina**,⁵² da bi zadovoljila trenutnu potrebu, uključujući i nemogućnost prisećanja postojeće lekseme za dati entitet. Van konteksta svaka nova leksema potencijalno je višestruko dvoznačna, a broj njenih interpretacija, bar teorijski posmatrano, nalazi se u korelaciji s dvoznačnošću svih pojedinačnih osnova i/ili afiksa u njenom sastavu (Bauer 1979: 49, 1983: 46–47). Prihvatljivost ovakvih leksema najčešće je upitna, pa se, u cilju ublažavanja mogućeg otpora ostalih komunikatora, obično pribegava različitim govorenim ili pisanim indikacijama te inovativnosti.

Druga etapa predstavlja **konsolidaciju** lekseme, kada višestruko ponovljena upotreba rezultira njenim prihvatanjem od strane jezičke zajednice. Tempo konsolidacije umnogome zavisi od popularizacije lekseme, naročito putem sredstava masovne komunikacije, a ništa manje i od ugleda i uticaja „leksemizatora” – dakle, onoga ko je leksemu lansirao. Ponašanje svake ovakve lekseme, kao što će ubrzo biti opisano, predvidljivo je tvorbenim pravilom, te je ona i formalno raščlanjiva i sadržinski prozirna, dok je potencijalna dvoznačnost značajno smanjena.

Poslednju etapu razvoja polimorfemske lekseme oličava **idiomatizacija**,⁵³ tokom koje ona poprima izvesna svojstva nepredvidljiva datim tvorbenim pravilom, čime joj se raščlanjivost i prozirnost u manjoj ili većoj meri umanjuju; o tome će takođe detaljnije biti govora uskoro.

Možda ne treba posebno ni isticati da navedene tri etape ovog procesa čine kontinuum s postepenim prelazima, čiji je vremenski raspon vrlo neujednačen. Druga uopštavanja ovde nisu moguća, pošto svaka leksema ima sopstveni razvoj. Uz to, nijedna od njih ne mora proći kroz sve etape: neke odmah postaju idiomatizovane (naročito ukoliko su termini), dosta ih se konsoliduje na uobičajen način, a nemali broj nastaje i ne-

⁵² Odgovara terminu ‘nonce formation’ (Bauer 1983).

⁵³ Prema terminima nem. ‘Idiomatisierung’ (Lipka 1977) i ‘idiomatization’ (Clark i Clark 1979).

staje kao jednokratna tvorevina. U svakom slučaju, sve lekseme koje postignu izvesnu trajnost, bez obzira da li konsolidacijom ili idiomatizacijom, postaju deo stalnog leksikona određenog jezika i ulaze u normalnu upotrebu te jezičke zajednice – otuda se one nazivaju **ustaljenim**⁵⁴ leksemama.

5.1. Kompozitivnost i idiomatizacija

Prelazeći sada na razmatranje specifičnosti vezanih za značenje polimorfemskih leksema, njihov smisao temelji se na fundamentalnom principu **semantičke kompozitivnosti**,⁵⁵ tj. na činjenici da smisao izvedene i složene lekseme (a, na poseban način, i frazne) sačinjava kombinacija smisla morfema koje, primenom relevantnog tvorbenog pravila, ulaze u njen sastav. Novi smisao je **regulisan pravilom**, zbog čega je predvidljiv, pa je dekodir u stanju da ga interpretira na osnovu kombinacije smisla pojedinačnih morfema do kojih dolazi morfološkim razlaganjem lekseme; stoga se takva leksema može smatrati **samoobjašnjivom**.⁵⁶ Polimorfemska leksema čiji je smisao, zahvaljujući jasnoj morfolškoj raščlanjivosti, predvidljiv na izneseni način naziva se **prozirom**.

Okosnicu opisane pojave predstavlja, u suštini sintagmatski uslovljena, **inkorporacija smisla**,⁵⁷ tj. uključivanje deskriptivnih obeležja smisla jedne leksičke jedinice – morfeme i/ili lekseme – u smisao druge (Cruse 1986: 123, 130–132; Lyons 1977: 262, 266). Po načinu realizacije, moguće je razlikovati dva njena tipa: ukoliko je, kao u slučaju semantičke kompozitivnosti, semantički (sadržinski) priraštaj jasno morfološki (formalno) obeležen, inkorporacija smisla je **eksplicitna**; nasuprot tome, ako se semantički priraštaj ne javlja kao posledica mor-

⁵⁴ Prema terminu ‘established’ (Bauer 1983, 1988).

⁵⁵ Prema terminu ‘semantic compositionality’ (Bauer 1983).

⁵⁶ Prema ‘self-explanatory word’ (Gove 1966).

⁵⁷ Po uzoru na termin ‘lexical incorporation’ (J. S. Gruber <Gruber>, navedeno prema Cruse 1986: 111).

fološkog, inkorporacija smisla je **implicitna** i zastupljena je u semantičkoj idiomatizaciji.

Iz onoga što je rečeno proizlazi da se semantička (sadržinska) kompozitivnost javlja kao logička posledica (a, sa stajališta enkodiranja, možda i uzrok) morfološke, fonološke i grafološke – **formalne kompozitivnosti**, koja je takođe regulisana datim tvorbenim pravilom. S druge strane, ovde je veoma važno da se naglasi kako kompozitivnost, bilo forme bilo sadržine, kod denotacije i referencije ne postoji, budući da se kod obe težište nalazi na celokupnosti i celovitosti lekseme, ne samo monomorfemske nego i polimorfemske.

Opisani princip semantičke kompozitivnosti biće ilustrovan leksomom *modernize*, OSAVREMENITI. Njen smisao, kao što je na početku ovog odeljka prikazano, inkorporira smisao osnove *modern*, SAVREMEN, i sufiksa *-ize*, UČINITI (DA POSTANE). No, inkorporacija smisla pojedinačnih osnova i afiksa u smisao neke (nove) lekseme ne mora nužno biti, i nije, čisto sekvencijalno pridodavanje smisla jedne morfeme smislu druge, već predstavlja strogo hijerarhijski proces, tesno povezan s morfološkom strukturom lekseme. Tako, ukoliko se leksema *modernize* dalje iskoristi, u svojstvu izvedene osnove, za stvaranje tromorfemske lekseme *modernization*, OSAVREMENJAVANJE, smisao ove potonje će, u skladu sa svojstvom binarnosti strukture polimorfemskih leksema, biti interpretiran, prvo, razlaganjem na *modernize* i *-ation*, ČIN, a tek onda na *modern* i *-ize*; u slučaju enkodiranja (ili preciznije, stvaranja nove lekseme), postupak je obrnut. Ovo jasno pokazuje da je kompozitivnost, kako sadržinska tako i formalna, po svojoj suštini, rekurzivne prirode.

Ključno svojstvo semantičke kompozitivnosti ogleda se u okolnosti da se smisao nekog afiksa, kao hijerarhijski nižeg elementa, pridodaje uvek i bez izuzetka smislu osnove, kao hijerarhijski višem elementu. Pri tome, kod izvedenih leksema, smisao afiksa smatra se datom (poznatom) informacijom, a novu (nepoznatu) informaciju čini smisao osnove; kod složenih leksema, najčešće smisao prve (zadnje) osnove čini datu informaciju, dok se smisao druge (prednje) osnove smatra no-

vom informacijom; kod fraznih leksema, ovaj odnos je promenljiv, budući da je uslovljen samom njenom strukturom. U svakom slučaju, jezgro smisla svake (nove) lekseme predstavlja, naravno, smisao osnove, na koji se nadovezuje smisao afiksa ili druge osnove. Zbog toga, prethodno poznavanje smisla svih morfema uključenih u sastav bilo koje polimorfemske lekseme mora se postulirati kao nezaobilazni preduslov za funkcionisanje principa semantičke kompozitivnosti.

Međutim, svaka polimorfemska leksema nije obavezno i samoobjašnjiva, pošto njena sadržina (a ponekad i forma) ne mora uvek biti predvidljiva pravilom. Proces postepenog udaljavanja od principa semantičke kompozitivnosti, koji se očituje u tome da smisao izvedene, složene ili frazne lekseme više ne sačinjava prosta kombinacija smisla morfema u njenom sastavu, oličen je u **semantičkoj idiomatizaciji**. Novi smisao, prema tome, nije predvidljiv datim pravilom, a leksema se ne smatra samoobjašnjivom, jer dekodirer nije u stanju da je interpretira na osnovu kombinacije smisla pojedinačnih morfema. Polimorfemska leksema, čiji smisao, uprkos njenoj raščlanjivosti, nije predvidljiv na ranije definisani način naziva se **neprozirnom**.

Ovako kako je opisana semantička idiomatizacija predstavljala bi, na prvi pogled, direktnu suprotnost semantičkoj kompozitivnosti. Pa ipak, to nije baš tako. Granica između ove dve pojave nikako se ne može oštro postaviti, budući da priroda njihove suprotnosti nije binarna, nego skalarna. Ovu okolnost, uostalom, odražava i gore ponudeno određenje semantičke idiomatizacije, gde je obeležje gradijentnosti, na specifičan način, zastupljeno u sva tri elementa determinante 'proces postepenog udaljavanja'. U najkraćem, proces semantičke idiomatizacije temelji se na činjenici da je svaka polimorfemska leksema, počev od svog nastanka, podložna različitim promenama u prvobitnoj formi i/ili sadržini, koje se ispoljavaju kroz holističku dominaciju celine nad delovima. Takve promene, u osnovi pragmatički uslovljene – zavisno od frekventnosti upotrebe lekseme – vremenom mogu, ali ne moraju, nastupiti.

Gradijentnost je, dakle, ovde inherentno povezana s protokom vremena, činiocem bez koga je nezamislivo odvijanje

bilo kog procesa, pa tako i ovoga. Iz navedene tvrdnje sledi jasan, i izuzetno značajan, zaključak da je posredi, u suštini, dijahron proces, koji se, pri tome, uspešno može sagledati jedino sinhrono. Izuzetak predstavljaju lekseme koje su idiomatizovane već pri samom nastanku, bilo da imaju terminološku vrednost (Kastovsky 1982: 195; Lipka 1977: 155, 162–163), bilo da su sistemski predvidljive (o ovoj drugoj vrsti govoriće se ubrzo).

Ovde treba ukazati i na to da, analogno sadržinskoj i formalnoj kompozitivnosti, pored sadržinske (semantičke) postoji i **formalna idiomatizacija**, koja je najprimetnija na fonološkom nivou. Naime, kod fonološke idiomatizacije javlja se izvesna redistribucija fonema, tako da fonološka realizacija lekseme obično biva uprošćena, odstupajući od one koja bi se očekivala na osnovu principa kompozitivnosti. Takve modifikacije nalaze se u leksemama poput *breakfast* /'brekfəst; NE 'breikfə:st/, DORUČAK, *cupboard* /'kʌbəd; NE 'kʌpbɔ:d/, ORMAN, *knowledge* /'nɒlɪdʒ; NE 'nəuledʒ/, ZNANJE. Uz to, u nekim slučajevima može se naići na kolebanje, tj. slobodnu varijaciju kompozitivnog i idiomatizovanog oblika, kao u primerima *forehead* /'fɔ:hed, 'fɔrid/, ČELO, *waistcoat* /'weis(t)kəʊt, 'wesket/, PRSLUK, *Sunday* /'sʌndei, 'sʌndi/, NEDELJA (što se odnosi i na nazive ostalih dana).

Prirodu pomenute suprotnosti između kompozitivnosti i idiomatizacije uopšte, po uzoru na stavove L. Lipke (1977: 162, 1992: 96–97), D. Kastovskog (1982: 190–191, 1988: 195), te E. V. Clark i H. H. Clarka (1979: 803–805), bilo bi najbolje zamisliti i predstaviti kao kontinuum, na čijem se jednom kraju nalazi kompozitivnost s potpuno prozirnim leksemama, a na drugom idiomatizacija s potpuno neprozirnim, a ponekad i teško raščlanjivim, leksemama. Između ovih krajnosti primetni su različiti prelazi, višeg ili nižeg stepena prozirnosti i obrnuto proporcionalne idiomatizovanosti. Otuda bi verovatno najtačnije bilo da se kompozitivnost i idiomatizacija posmatraju kao dve međusobno povezane i komplementarne pojave u sadržinskoj (a takođe i formalnoj) analizi polimorfemskih leksema.

U svom ekstremnom i konačnom obliku, idiomatizacija može dovesti do toga da se polimorfemska leksema počne posmatrati kao monomorfemska celina, ne samo sa stanovišta sadržine nego i forme (pošto su sve monomorfemske lekseme, naravno, neraščlanjive i neprozirne); tome, bar delimično, doprinosi i nastanak upravo ilustrovanih promena na fonološkom nivou. Rezultati ove pojave najbolje se vide u primerima poput *lord*, LORD, *lady*, DAMA, i *woman*, ŽENA, u davnoj prošlosti polimorfemskim leksemama, čija se prvobitna forma i sadržina, uveliko različita od današnje, može saznati jedino iz etimoloških podataka u većim rečnicima, kao što su *Heritage1* i *WebsterNW3*.⁵⁸

Na kraju, može se, sasvim uopšteno, reći da je idiomatizacija dvojako motivisana (kao, uostalom, i sve promene u jeziku): ponekad su razlozi spoljni, uslovljeni promenama u prirodnoj ili kulturnoj sredini koje jezik odražava, a ponekad su unutrašnji, uslovljeni promenama u samoj strukturi jezika (Lyons 1977: 264; Lipka 1977: 156–157, 1992: 97).

Kada je reč o utvrđivanju smisla idiomatizovanih polimorfemskih leksema, njihova deskriptivna obeležja – specifično, dijagnostička (DgO) – mogu se, u celini uzev, podeliti u dve grupe, za koje se ovde predlažu i posebni nazivi. **Interna obeležja** (ili kraće, **IO**) bila bi sva predvidljiva obeležja, ona koja su nasleđena od upotrebljenih osnova i afiksa, budući da proizlaze iz principa semantičke kompozitivnosti i na taj način doprinose prozirnosti lekseme. S druge strane, **eksternim obeležjima** (ili kraće, **EO**) smatrala bi se nepredvidljiva, dodatna, obeležja, uglavnom u funkciji objekatske i/ili adverbijalne dopune – neobično brojna, heterogena i teško uopštiva, koja narušavaju princip semantičke kompozitivnosti, čineći priraštaj samoobjašnjivog smisla i utičući na postepeno smanjivanje prozirnosti lekseme. (Za razliku od ove podele, sva obeležja monomorfemskih leksema bez izuzetka su eksterna.)

⁵⁸ Najobimniju i najpouzdaniju obradu istorijskog razvoja leksema engleskog jezika, na nivou i forme i sadržine, daje dvadesetotomni rečnik *The Oxford English Dictionary* (1989), monumentalno dostignuće leksikografije modernog doba.

Prema jednoj prilično rasprostranjenoj klasifikaciji semantičke idiomatizacije (Lipka 1977, 1992: 97; Bauer 1983: 56), razlikuju se, globalno, dva osnovna tipa, za koje se ovde takođe predlažu posebni nazivi: **inkrementacija**, kojoj je svojstveno dodavanje DgO na predvidljivi smisao, po pravilu EO, i **dekrementacija**, kojoj je svojstveno oduzimanje DgO od predvidljivog smisla, ispoljeno najčešće kroz gubljenje IO pojedinačnih osnova ali obično praćeno dodavanjem novih EO. Oba tipa biće u nastavku ilustrovana nekim primerima.

Prethodno, potrebno je naglasiti da, saglasno idealizaciji *jedna leksema kao jedna semema u jednom trenutku*, nijedan od primera koji će ovde biti navedeni ne isključuje i postojanje još neke semantičke idiomatizacije, kao i semantičke kompozitivnosti – u okviru jedne iste forme lekseme. Interpretacija i razrešavanje svih eventualnih slučajeva dvoznačnosti, pored jezičkog i vanjezičkog konteksta, ovog puta posebno zavise i od predmetnog registra. (Izvođenje konkretnih DgO oslanja se najviše na definicije u rečnicima *COBUILD1* i *Longman2*.)

Inkrementacija je zastupljena u leksemama (ili tačnije, njihovim relevantnim sememama) kao što su *rewrite*, NAPISATI PONOVO, s inkorporiranim EO [BETTER], BOLJE, *misrepresent*, POGREŠNO PREDSTAVITI, s EO [DELIBERATELY], NAMERNO, *inconceivable*, NEZAMISLIV, s EO [BECAUSE TOO STRANGE], BUDUĆI SUVIŠE ČUDNO, *viewer*, GLEDALAC (TELEVIZIJE), s EO [TELEVISION], TELEVIZIJA, *escapee*, BEGUNAC (IZ ZATVORA), s EO [FROM PRISON], IZ ZATVORA. Među svim teorijski mogućim EO, jedan veoma mali broj njih redovno se javlja u pojedinim opštim kategorijama značenja, pa se stoga može smatrati **sistemske predvidljivim** (Hansen i dr. 1982: 38; Lipka 1992: 97). Možda najfrekventnija sistemske predvidljiva EO jesu dva: [FOR A LIVING], PO ZANIMANJU, vezano za kategoriju zanimanja ljudi, kao u *bricklayer*, ZIDAR, i *chimney sweep*, DIMNIČAR, te [PURPOSE], NAMENA, vezano za kategoriju svakovrsnih pomagala, kao u *windscreen wiper*, BRISAČ VETROBRANA, i *mousetrap*, MIŠOLOVKA.

Posebna, i ne naročito česta, podvrsta inkrementacije javlja se kao posledica **elipse** (Lipka 1977: 160), koja se očituje

u brisanju, tj. eliptiranju, jednog od elemenata, zajedno s njegovim DgO, iz strukture složenih i fraznih leksema, u cilju veće ekonomičnosti izražaja. Najvažnije svojstvo elipse, a ujedno i osnovni preduslov njenog funkcionisanja, predstavlja potpuna povrativost eliptiranih obeležja (Greenbaum i Quirk 1990: 255–258). Otuda, prilikom interpretacije, ključna uloga pripada kontekstu – naročito vanjezičkom, bez čijeg bi doprinosa smisao i denotacija ovakvih leksema verovatno ostali nejasni.

Kod nekih složenih leksema, dolazi do eliptiranja druge (prednje) osnove, pri čemu preostala osnova, s ovom u prvobitno tesnoj sintagmatskoj vezi, postaje izvedena leksema. DgO eliptirane osnove bivaju inkorporirana, kao EO, u smisao novonastale lekseme, približno izjednačivši smisao (i denotaciju) složene i izvedene lekseme. Opisani tip elipse, za koji se ovde predlaže naziv **prednja elipsa**, uočava se u sledećim parovima, uglavnom sinonimnih, leksema: *stylist* s EO [HAIR], KO-SA, prema *hairstylist*, obe: FRIZER, *absorber* s EO [SHOCKS], UDARCI, prema *shock absorber*, obe: AMORTIZER, *carrier* s EO [AIRCRAFT], AVIONI, prema *aircraft carrier*, obe: NOSAČ AVIONA.

Nasuprot tome, kod nekih fraznih imenica (jednog tipa fraznih leksema, koje će biti razmatrane u Odeljku 8.1), sa strukturom pridev + imenica, dolazi do eliptiranja imeničkog (zadnjeg) elementa, pri čemu preostali pridev postupkom konverzije postaje imenica. DgO eliptiranog elementa takođe bivaju inkorporirana, kao EO, u smisao novonastale lekseme, približno izjednačivši smisao (i denotaciju) dveju leksema. Ovaj tip elipse, kome odgovara naziv **zadnja elipsa**, uočava se u sledećim parovima, uglavnom sinonimnih, leksema: *remote* s EO [CONTROL], UPRAVLJAČ, prema *remote control*, obe: DALJINSKI UPRAVLJAČ; DALJINSKI; DALJINAC, *aftershave* s EO [LOTION], LOSION, prema *aftershave lotion*, obe: LOSION POSLE BRIJANJA, *Caesarean* s EO [SECTION], REZ, prema *Caesarean section*, obe: CARSKI REZ.

Kao dodatni kuriozitet, koji izlazi iz predviđenog okvira ove rasprave, nameće se okolnost da se oba navedena tipa elipse mogu uočiti i u vezi s upotrebom imena nekih znamenitih ličnosti (iako imena nemaju ‘smisao’ kakav imaju obične

lekseme): prednja elipsa zastupljena je kod imena *Shakespeare* < *William Shakespeare*, obe: (VILIJAM) ŠEKSPIR i *Mozart* < *Wolfgang Amadeus Mozart*, obe: (VOLFGANG AMADEUS) MO-CART, a zadnja kod *Leonardo* < *Leonardo Da Vinci*, obe: LEONARDO (DA VINČI) i *Galileo* < *Galileo Galilei*, obe: GALILEO (GALILEJ).

U svetlu protekle rasprave o EO, ranije postavljeno određenje po kome se sva EO smatraju nepredvidljivima, sada se mora unekoliko modifikovati – konstatovanjem izuzetaka, u vidu sistemski predvidljivih EO, te eliptiranih EO.

Prelazeći sada na drugi kraj skale semantičke idiomatizacije, dekrementacija se primećuje u leksemama kao što su *professor*, (FAKULTETSKI) PROFESOR, *correspondent*, DOPISNIK (NEKE NOVINSKE ORGANIZACIJE), *bookmaker*, Kladioničar, *gatecrasher*, OSOBA KOJA NEPOZVANA DOLAZI NA NEKI PRIJEM ILI ŽURKU; PADOBRANAC, *skyscraper*, NEBODER, *breakfast*, DORUČAK. Analizom ponuđenih primera nije teško zaključiti da je smisao koji bi uslovno mogao da proistekne iz IO primenjenih osnova (po redosledu navođenja: ONAJ KOJI TVRDI LAŽNO ILI NEISKRENO, ONAJ KOJI SE DOPISUJE, ONAJ KOJI IZRAĐUJE KNJIGE, ONAJ KOJI PROBIJA KAPIJU, ONAJ KOJI DERE NEBO, PREKIDANJE POSTA), potisnut duboko u drugi plan, ako ne i potpuno istisnut, dok je u prvi plan, posredstvom dodatnih EO, izbio novi smisao, ponekad utemeljen na metafori i/ili metonimiji.

Ovde još treba ukazati i na to da sve pojave metaforički i metonimijski zasnovanog prenosa značenja spadaju u posebnu vrstu semantičke idiomatizacije (Leech 1981: 227) – kako inkrementacije tako i, znatno češće, dekrementacije. One dolaze do naročitog izražaja kod interpretacije različitih idioma, poput *make a mountain out of a molehill*, NAPRAVITI OD KOMARCA MAGARCA (doslovno: ‘napraviti planinu od krtičnjaka’), *call a spade a spade*, REĆI POPU POP A BOBU BOB (doslovno: ‘nazvati ašov ašovom’), ili *move heaven and earth*, POKRENUTI / PREVRNUTI NEBO I ZEMLJU. (O idiomima će se više govoriti u Odeljku 8.1.)

Jedna od značajnih posledica procesa semantičke idiomatizacije – oba njena tipa – ogleda se u sužavanju denotacije,

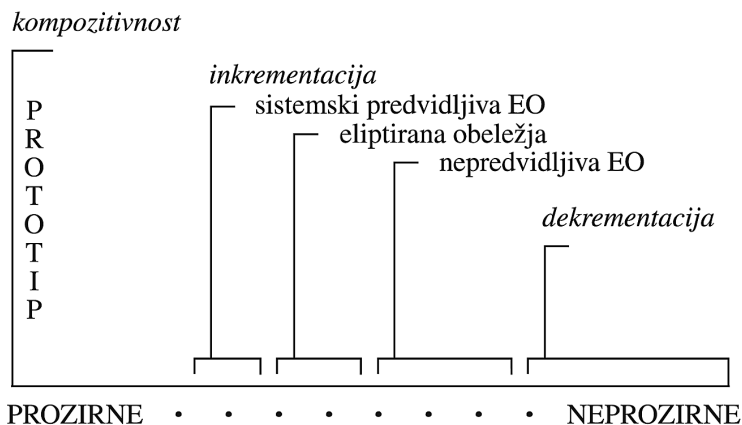
koja bi se u skladu s principom semantičke kompozitivnosti mogla očekivati (Leech 1981: 226; Lyons 1977: 536), što redovno dovodi do specijalizacije date lekseme. Pri tome, ovde se uočavaju dve veoma interesantne pravilnosti: uopšte uzev, kod inkrementacije, denotacija suštinski jeste ono što bi se moglo očekivati u skladu s principom semantičke kompozitivnosti, ali je učinjena preciznijom (npr. *viewer*, *rewrite*, GLEDALAC (TELEVIZIJE), NAPISATI PONOVO); nasuprot tome, kod dekrementacije, denotacija najčešće nije ono što bi proizlazilo iz kompozitivnosti, nego nešto sasvim drugo i neočekivano (*professor*, *gatecrasher*, (FAKULTETSKI) PROFESOR, PADOBRANAC).

Posle ovog, ponešto pojednostavljenog, opisa semantičke idiomatizacije, potrebno je skrenuti pažnju na problem leksičke dvoznačnosti, s obzirom na to da jedna ista leksema, najčešće u zavisnosti od predmetnog registra, može imati više različitih interpretacija. Tako, recimo, leksema *speaker*, pored kompozitivne interpretacije OSOBA KOJA (TRENUTNO) GOVORI, ima nekoliko idiomatizacija, ovde navedene u opadajućem stepenu prozirnosti: inkrementacije OSOBA KOJA (TRENUTNO) GOVORI NEKOJ PUBLICI, pa OSOBA KOJA GOVORI ODREĐENI JEZIK, zatim prednju elipsu dekrementacije složene lekseme *loudspeaker*, ZVUČNIK, i, na kraju, dekrementaciju PREDSEDNİK PARLAMENTA.

Neka ovaj primer posluži još i za projektovanje jedne globalne pravilnosti vezane za distinkciju između sistemskog i tekstualnog značenja polimorfemskih leksema. Naime, sve ovde navedene interpretacije spadaju u pojedinačna tekstualna značenja lekseme *speaker*, bez obzira da li se radi o kompozitivnim ili idiomatizovanim: ona su pragmatički uslovljena, budući da zavise od upotrebe lekseme u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu. Stoga, može biti govora o tekstualnom značenju jedino celovitih leksema i idioma, a nikako i afiksa u njihovom sastavu. S druge strane, sistemsko značenje svih polimorfemskih leksema, pa tako i ove, ukazuje jedino na postojanje nedovoljno određene, „izvesne veze” (Bauer 1979: 46) između upotrebljenih morfema; u ovom slučaju, to su osnova

speak i sufiks *-er*.⁵⁹ Sistemsko značenje uslovljeno je semantički, pošto je izvedeno iz apstraktnog i dekontekstualizovanog jezičkog sistema – zato ga, kako u domenu smisla tako i denotacije, karakteriše **nejasnost**, tj. nedostatak specifikovanosti (Kempson 1977: 124), manifestovan mahom visokim stepenom uopštenosti i nepreciznosti. (O navedenoj distinkciji biće još reči u sledećem poglavlju.)

Na početku ovog pregleda rečeno je da se kontinuum između semantičke kompozitivnosti i semantičke idiomatizacije sastoji od različitih prelaza, višeg ili nižeg stepena prozirnosti i obrnuto proporcionalne idiomatizovanosti. Završetak pregleda bio bi svakako manjkav ukoliko bi izostao osvrt na te međuvrednosti, pa je zato neophodno ponuditi skalu prozirnosti polimorfemskih leksema. Usmerena ka potpuno neprozirnim leksemama, kao najdaljoj tački prozirnosti, struktura te skale, ponešto uprošćena, prikazana je na Dijagramu 5.

Dijagram 5: skala prozirnosti polimorfemskih leksema

⁵⁹ Sistemsko značenje prefiksa i sufiksa, te prefiksoida i sufiksoida, engleskog jezika, mada ne pod ovakvim nazivima, može se naći u većini dobrih jednojezičnih rečnika. Specijalno posvećeni ovoj oblasti su priručnici *Collins COBUILD English Guides 2: Word Formation* (1991) i *Ologies and Isms. A Dictionary of Word Beginnings and Endings* (2002).

Kako se iz predloženog može zaključiti, između dva ekstrema (kompozitivnost i dekrementacija) razmeštena je višečlana grupacija, s opsegom koji zahvata niz prelaznih stepena idiomatizovanosti, ali vrlo blage i nepostojane razgraničenosti. Otuda se odabrana linijska shematizacija, ma koliko realistična, mora smatrati donekle veštačkom, te u prvom redu metodološki motivisanom.

Na Dijagramu je jasno predočeno da najveću prozirnost i najmanju idiomatizovanost imaju samo lekseme koje predstavljaju prototip datog tvorbenog tipa, kao što su negativna i reverzativna prefiksacija *un-* (npr. *unfair*, NEPRAVEDAN; *untie*, ODVEZATI), agentivna sufiksacija *-er* (*player*, IGRAČ), kauzativna sufiksacija *-ize* (*legalize*, OZAKONITI). Od tako definisanog prototipa, koji se za svaki pojedinačni postupak prefiksacije, sufiksacije ili kompozicije mora posebno utvrditi, postepeno se udaljavaju sve preostale lekseme, ispoljavajući progresivno opadanje prozirnosti i porast idiomatizovanosti – najbliže su lekseme sa sistemski predvidljivim EO i eliptiranim obeležjima, u sklopu inkrementacije, slede ih lekseme s nepredvidljivim EO, dok se najdalje nalaze dekrementacije. Pri tome, postoje i prelazni slučajevi, lekseme čiji je smisao delimično predvidljiv, a delimično sadrže nepredvidljiv priraštaj (B. Hlebec, u privatnom razgovoru, 1996).

Imajući u vidu sve što je do sada rečeno, nesumnjivo je da celovitu sliku o punom spektru pojedinačnih efekata semantičke idiomatizacije može da pruži jedino uvid u kvalitetan jednojezični rečnik. Ovo tim pre što se eksploatacija komunikativnog potencijala leksikona, pridavanjem novog, neočekivanog ili prenesenog značenja postojećim monomorfemskim i polimorfemskim leksemama, obično odvija upravo posredstvom inkrementacije i dekrementacije u okviru semantičke idiomatizacije, kada se dodatnim obeležjima u znatnoj meri može izmeniti njihovo prvobitno, kompozitivno, značenje.

Potencijalna mnogobrojnost dodatnih obeležja neizbežno navodi na razmišljanje o tome kolika se količina informacija zapravo može sabiti u jednu leksemu. S obzirom na princip jednostavnosti i uopštenosti izraženih odnosa pri stvaranju ne-

ke nove lekseme, kao što su ‘vršilac radnje’, ‘negacija’, ‘uzrokovanje’, mogao bi se projektovati globalan zaključak da je početni obim informacija, vezan obično za kompozitivnost, relativno skroman i predvidljiv. No, u skladu s novim potrebama jezičke zajednice, određena leksema (ne samo polimorfemska, već i monomorfemska), delovanjem procesa semantičke idiomatizacije, vremenom može primati sve više i više dodatnih i nepredvidljivih informacija, koje dovode do njene specijalizacije, bez suštinskog narušavanja gornjeg principa. Broj tako inkorporiranih informacija, bar teorijski posmatrano, potencijalno je velik, iako konačan.

Pri tome, kako primećuje J. Lyons (1968: 454), kvantitet informacija koje čine smisao neke lekseme i njena denotacija nalaze se u obrnutoj srazmeri: manji broj informacija uslovljava obuhvatniju denotaciju, dok je veći broj sužava, što pokazuju i primeri hiponimijskih leksema *flower* prema *tulip*, CVET, LALA, te *driver* prema *busdriver*, VOZAČ, VOZAČ AUTOBUSA. Sve ovo, naravno, samo ako se pod ‘informacijama’ podrazumevaju deskriptivna obeležja u prvom planu – ona koja su semantički relevantna i imaju dijagnostičku ulogu; ukoliko bi bila uključena i obeležja iz drugog plana, te asocijativna obeležja, relevantna stilistički, ukupan broj informacija postao bi praktički neograničen.

S ovim u vezi nameće se još jedno vrlo interesantno pitanje: od informacija sadržanih u nekoj polimorfemskoj leksemi, koliko je dostupno na osnovu površinske strukture, a koliko se mora izvesti na osnovu konteksta, jezičkog i vanjezičkog. Pod pretpostavkom da se razmatra tekstualno značenje, koje jedino i pruža valjanu i celovitu sliku o smislu lekseme, nesumnjivo je da su gotovo sve informacije pragmatički zasnovane, budući da se oslanjaju, u većoj ili manjoj meri, na upotrebu jezičkog sistema u konkretnoj komunikacionoj situaciji, tj. na jezički i vanjezički kontekst. Uprkos tome, moguće je, u celini, razlikovati dve vrste takvih informacija: one koje su predvidljive primenjenim tvorbenim pravilom i one koje na taj način nisu predvidljive.

U predvidljive se ubrajaju informacije koje su, uz umeren ali neizbežan doprinos konteksta, dostupne s površine, pa bi zato mogle biti nazvane **očiglednim informacijama** – to su interna obeležja (IO), vezana za smisao različitih osnova i afiksa. S druge strane, u nepredvidljive bi spadale informacije do-kućive tek uz značajan udeo konteksta, pošto nisu zastupljene na površini, pa bi zato mogle biti nazvane **skrivenim informacijama** – tu se nalaze sva eksterna obeležja (EO), zatim ona iz drugog plana, te asocijativna obeležja. (Posmatrana na ovaj način, sva obeležja sadržana u monomorfemskim leksemama smatraju se skrivenim informacijama.)

U svetlu svega ovoga, nazire se i odgovor na malopre postavljeno pitanje, koji polazi od principa da niži stepen prozirnosti, s nužno višim stepenom idiomatizovanosti lekseme, ukazuje na povećan broj skrivenih informacija – i obrnuto. Otuda bi sledio zaključak da je većina (relevantnih) informacija dostupna na osnovu površinske strukture samo kod gore pomenutog prototipa prozirnih leksema. Efekti semantičke idiomatizacije, međutim, mogu se celovito saznati isključivo uz udeo konteksta, i to srazmeran stepenu neprozirnosti određene lekseme.

5.2. Polimorfemske lekseme u rečniku

Na kraju ovog poglavlja, nakon šireg razmatranja kompozitivnosti i idiomatizacije, dva komplementarna činioca u analizi polimorfemskih leksema, ostaje da se razmotri pitanje njihovog unošenja u rečnik, s posebnim naglaskom na tretmanu očiglednih i skrivenih informacija. Prema opšte usvojenom stanovištu, **rečnik** predstavlja inventar osobenosti leksičkih jedinica – dakle, onih njihovih svojstava, formalnih i sadržinskih, koja nije moguće uopštiti u pravila i, sledstveno tome, pravilima predvideti (Leech 1981: 179; Bauer 1983: 190; Lyons 1977: 528). Pri tome, te osobenosti podjednako se odnose i na **leksikon**, apstraktan skup leksičkih jedinica, koji čini sastavni deo nečijeg znanja o jeziku i, pored popisa ostvarenih

leksičkih jedinica, uključuje još i skup pravila za njihovo kombinovanje, tj. za stvaranje novih, ostvarivih, leksema (Smith i Wilson 1979: 54–55, 201). U tom smislu skupa jedinica i pravila, leksikon se često smatra komplementarnim gramatici, takođe skupu jedinica i pravila, ali druge vrste, ili čak njenim dodatkom, utoliko što sadrži sve podatke koje zahtevaju pravila gramatike (Lyons 1977: 514, 1981: 144–145).

Strukturu leksikona, mada ne i njegovu organizaciju, nastoji, bar delimično, da odrazi rečnik, kao konkretna i praktična realizacija leksikona. Rečnik predstavlja spisak leksičkih jedinica uređen po unapred utvrđenom kriterijumu, što vrlo često podrazumeva alfabemizaciju. Ponešto pojednostavljeno, iako rečnik uglavnom sledi ustrojstvo leksikona, između njih postoje i značajne razlike, koje razmatraju N. Smith i D. Wilson (1979: 53–55), G. Leech (1981: 204–207), J. Aitchison (1987: 9–14) i M. McCarthy (1990: 34–45).

Kao prvo, leksikon je otvorene (dinamične) prirode, jer uprkos tome što je njegov fond u svakom trenutku konačan, on je i potencijalno beskonačno proširiv. Nasuprot tome, rečnik je po pravilu zatvoren (statičan), budući da je u njega unesen konačan broj ostvarenih leksema, i to samo onih ustaljenih a ne nužno i novonastalih, čime neminovno gubi na aktuelnosti. Međutim, sve veći zamah elektronske leksikografije, oličene u prilagođavanju i izdavanju konstantno dopunjivih rečnika i enciklopedija, dostupnih na CD-ROMu i DVD-ROMu, i putem interneta, a kojima se svako može služiti uz pomoć kompjutera, doprinosi tome da se mnogi nedostaci štampanog rečnika značajno ublažavaju.

Drugo, leksikon odražava znanje o jeziku svakog pojedinca, koje skoro nikad nije međusobno podudarno, pa je otuda i subjektivan. S druge strane, rečnik je objektivne prirode utoliko što objedinjuje pretežno znanje o jeziku (dijasistemu) celokupne jezičke zajednice, te je, idealno, sveobuhvatniji, iscrpniji i autoritativniji od leksikona, bilo individualnog bilo kolektivnog.

I kao treće, leksikon sadrži daleko više enciklopedijskih podataka, vezanih za znanje o svetu, nego što je to u rečniku i

približno izvodivo, dok rečnik može da pruža informacije koje nisu zastupljene u prosečnom leksikonu, prvenstveno one dijahrone, vezane za etimologiju leksičkih jedinica, ali i za lekseme koje pripadaju nekom hronolektu.

Sve u svemu, odnos između rečnika i leksikona može se, po zamisli J. Aitchison (1987: 14), slikovito uporediti s odnosom između prospekta koji reklamira neki turistički centar i tog centra u stvarnosti: prospekt pruža tek delimičnu i statičnu predstavu o datom mestu u nekom prošlom trenutku, bez istinskog uvida u interakciju delova koji čine celinu dinamičnog i živog gradića.

Kada je reč o sadržinskim osobenostima polimorfemskih leksema koje bi iziskivale rečničku obradu, može se, u najkraćem, konstatovati da je u rečnik neophodno unositi definicije svih onih leksema koje odstupaju od (pojedinačno utvrđenog) prototipa prozirnosti, pošto one ne sadrže samo očigledne informacije, nego i veći ili manji broj onih skrivenih, pa stoga njihov smisao nije samoobjašnjiv na ranije opisani način. Izneseno opredeljenje predstavlja kompromis u sporu između dva konkurentna pristupa, transformacionalističkog i leksikalističkog, koji je u jednoj uticajnoj raspravi pokrenuo N. Chomsky (1970).

Interpretirano ponešto uprošćeno, sve lekseme nastale različitim postupcima tvorbe reči, prema **transformacionalističkom** pristupu smatraju se pravilnima, izvode se svaki put kada se za njima ukaže potreba i ne unose se u rečnik. Prema **leksikalističkom** pristupu, sve lekseme nastale različitim postupcima tvorbe reči, po svojoj formi i sadržini idiosinkratične su, izvode se samo jednom i zato uvek unose u rečnik, baš kao i sve monomorfemske lekseme. Međutim, sasvim je jasno da nijedna od ovih krajnosti ne uzima u obzir neizbežnu dvojnost između kompozitivnosti i idiomatizacije u tekstualnom značenju. Uz to, ovde je savršeno umesno i Lyonsovo opažanje (1977: 527), koji (se) pita da li je moguće, ili u praksi izvodivo, popisati sve polimorfemske lekseme nekog jezika – na šta bi odgovor, izvesno, morao biti odričan.

Sušтина predloženog kompromisnog rešenja, koje je, štaviše, znatno ekonomičnije kako sa stanovišta rečnika tako i leksikona, jeste u tome da prozirne lekseme nije potrebno pamtiti i posebno definisati, pošto su, kad god se na njih naiđe, predvidljive datim tvorbenim pravilom; nasuprot tome, neprozirne lekseme, pre svega zbog postojanja skrivenih informacija, moraju se pamtiti kao celina, s obzirom da su postale sastavni deo stalnog leksikona datog jezika. Rešenje slično ovome zastupaju, među ostalima, Bauer (1978, 1983: 75–82) i Lyons (1977: 534), a takvu mogućnost spominje i sam Chomsky (1970: 188), mada je na kraju odbija, priklonivši se u potpunosti leksikalističkom pristupu.

Dodatna potvrda opravdanosti ovakvog modela nalazi se i u svakodnevnoj leksikografskoj praksi. Naime, velika većina jednojezičnih rečnika – u skladu s uredničkim opredeljenjem i planiranim obimom – pribegava komprimovanju odrednica vezanih za pojedine grupacije polimorfemskih leksema. To, naravno, nije nasumičan, nego veoma osmišljen postupak, s brižljivo razrađenim kriterijumima, kakvo je i objavljeno uputstvo sastavljačima prestižnog rečnika *Webster's Third New International Dictionary* (Gove 1966). Po svojim preciznim određenjima samoobjašnjivih leksema, ono je vredno ne samo s leksikografskog, već i s leksikološkog stanovišta, pa je zbog toga i ovde predloženi prilaz delom oslonjen na tamo iznete stavove. Svoje kriterijume pojedinačni rečnici po pravilu temelje na predvidljivosti forme i/ili sadržine, pri čemu se podrazumeva izvesno jezičko predznanje korisnika. Primenjena su dva osnovna metoda komprimovanja: najčešće se, unutar relevantne odrednice, navodi (ponekad, skraćeno) samo forma, uz izostavljanje definicije, dok se, znatno ređe, izostavlja i forma i definicija.

U svetlu svega izrečenog, jedna rečnička odrednica sadržavaće, pored formalnih osobenosti (grafoloških, fonoloških, morfoloških i sintaktičkih), definicije svih tekstualnih značenja date lekseme, kao njenu možda najbitniju osobenost. Sledeći opredeljenje celokupnog dosadašnjeg izlaganja posvećenog sadržinskoj analizi leksema uopšte, **rečnička definicija** temelji

se na specifikaciji smisla, koja se smatra dovoljnom za valjanu upotrebu lekseme u određenoj komunikacionoj situaciji. Po potrebi, formulacijom mogu biti obuhvaćene i čestice enciklopedijskog znanja, te, obavezno, informacije vezane za asocijativno značenje (otprilike na način izložen u Odeljku 4.4).

Zadržavajući se i dalje na interpretaciji leksema, naredno poglavlje posebno će se baviti uspostavljanjem i ostvarivanjem uspešne komunikacije.

6. Od nameravanog do protumačenog značenja

Kao okosnica sadržinske analize leksema, monomorfemskih i polimorfemskih podjednako, postavlja se ključno pitanje – na koji način se postiže podudarnost nameravanog značenja enkodera i protumačenog značenja dekodera. Drugim rečima, s obzirom na potencijalnu leksičku dvoznačnost, kako dekodir izvesnu leksemu uspeva da poveže s nameravanom sememom, te da, isto tako, prepozna i razlikuje preneseno od doslovnog značenja.

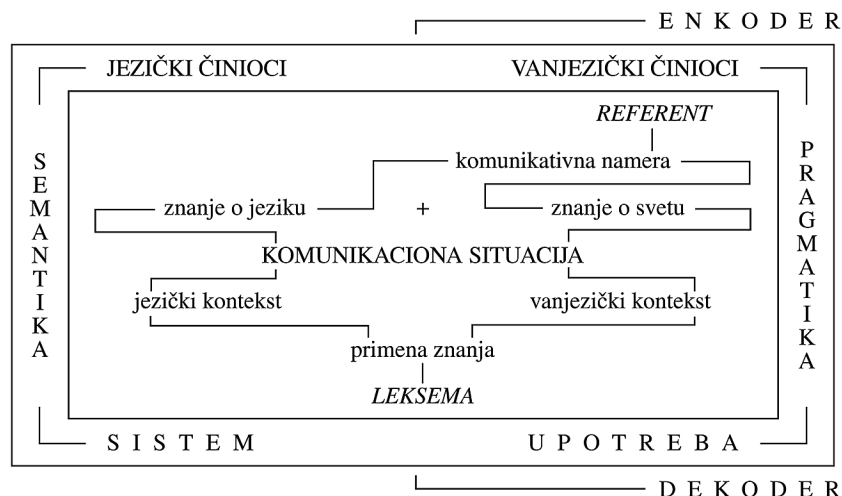
Odgovor na ova pitanja je višeslojan i nije ni najmanje jednostavan, pošto obuhvata nekoliko tesno povezanih i isprepletanih činilaca. Njih bi uslovno bilo moguće podvesti pod dve oblasti: na jednoj strani bili bi podaci izvedeni iz jezičkog (specifično, semantičkog) sistema, dok bi na drugoj bili podaci izvedeni iz upotrebe tog sistema u određenim okolnostima. Polazeći od ovih naznaka, može se razraditi i ponuditi poseban model komunikacije, ograničen samo na leksičke jedinice – tačnije, na enkodiranje i dekodiranje monomorfemskih i polimorfemskih leksema, te idioma.

Opšte je prihvaćeno da se komunikacija odvija u okviru nekog komunikacionog događaja – često, iako ne obavezno, u realnom vremenu, kada je razmak između enkodiranja i dekodiranja zanemarljivo mali – tokom koga leksičke jedinice ulaze u sastav sintaktičkih jedinica, čineći na taj način tekst. Ukoliko bi se proces komunikacije vezan za više jezičke jedinice shvatio kao makrokomunikacija, onda bi se njen segment vezan za niže jezičke jedinice mogao smatrati mikrokomunikacijom. Jedna makrokomunikacija sastojala bi se, prema tome, od više mikrokomunikacija, u stanju uzajamne povratne

uslovljenosti, ne samo u odnosu jedna na drugu, nego i u odnosu na makrokomunikaciju u celini. Konstantna i intenzivna interakcija ova dva plana spomenuta je u Odeljku 2.1, u sklopu rasprave o značenjskoj distinkciji između rečeničkog i leksičkog značenja.

6.1. Leksikološki model mikrokomunikacije

Sledstveno iznetom opredeljenju, suženost opsega modela koji se ovde predlaže odražena je i u samom njegovom nazivu – leksikološki model mikrokomunikacije shematski je prikazan na Dijagramu 6.

Dijagram 6: leksikološki model mikrokomunikacije

Kao što je naznačeno, Dijagram se može posmatrati iz dve perspektive – one koja pripada enkoderu i one koja pripada dekoderu. U oba slučaja, na jednom kraju mikrokomunikacionog lanca nalazi se referent, a na drugom leksema (izgovorena ili napisana), pri čemu njihov redosled zavisi, naravno, od trenutne uloge komunikatora. Tako, s tačke gledišta enkodera, početak mikrokomunikacije predstavlja referent, dok je

leksema njen završetak; u obrnutom smeru, s tačke gledišta dekodera, mikrokomunikacija počinje od lekseme, a završava s referentom. Između ova dva kraja mikrokomunikacionog lanca uočava se, opet u odgovarajućem redosledu, nekoliko ključnih komponenata, zajedničkih i enkoderu i dekoderu, koje je neophodno pobliže objasniti.

Prvo, podsticaj za nastanak mikrokomunikacije daje **komunikativna namera**, tj. cilj koji enkoder želi, neposredno ili posredno, da postigne kod dekodera, prenoseći mu određeni sadržaj vezan za izvesni referent. Mikrokomunikacija se smatra uspešno ostvarenom tek po ispunjenju početne namere enkodera.

Drugo, **znanje o jeziku**, s kodnom i komunikativnom kompetencijom kao svojim sastavnim delovima, podrazumeva poznavanje jezičkih jedinica i pravila za njihovo međusobno kombinovanje, odabiranje i upotrebu. Leksikološki posmatrano, kodna kompetencija obuhvatala bi (a) u domenu morfologije, sposobnost adekvatnog baratanja leksičkim morfemama, koje je moguće kombinovati u nove leksičke jedinice – lekseme i idiome, i (b) u domenu semantike, sposobnost adekvatnog baratanja gotovim monomorfemskim i polimorfemskim leksičkim jedinicama, koje je moguće upotrebiti u sastavu sintaktičkih jedinica; to pretpostavlja poznavanje deskriptivnog značenja (smisla i denotacije), što omogućava sticanje predstave o sistemskom značenju leksičke jedinice (lekseme, idioma ili afiksa). S druge strane, komunikativna kompetencija, u domenu stilistike, obuhvatala bi (a) sposobnost adekvatnog odabiranja leksičkih jedinica, i (b) sposobnost adekvatnog prilagođavanja različitim komunikacionim situacijama, prema eksplisitnim ili implicitnim konvencijama jezičke zajednice; to pretpostavlja poznavanje asocijativnog značenja.

Treće, **znanje o svetu**, u domenu pragmatike, podrazumeva, najšire uzev, poznavanje ustrojstva – ali i izvesna verovanja, istinita ili neistinita, o ustrojstvu – sveukupne materijalne i duhovne stvarnosti oko nas, a naročito (a) fizičke zakonitosti univerzuma, uključujući pojave i zakone u prirodi, (b) društvene zakonitosti univerzuma, uključujući odnose, običaje, shva-

tanja, konvencije, institucije i kulturu u društvu uopšte, a još više u okviru nekog konkretnog društva, (c) lokaciju navedenih fizičkih i društvenih pojava u prostoru i vremenu, koja, u krajnjem izvodu, umnogome određuje ‘univerzum diskursa’, i (d) uobičajene logičke odnose i veze između pojedinih segmenata stvarnosti. Znanje o svetu, pri tome, može varirati po stepenu opštosti, počev od pojedinca, preko neke zajednice ljudi, pa sve do čovečanstva u celini (Leech 1981: 158).

I kao četvrto, **primena znanja** (performansa), takođe u domenu pragmatike, podrazumeva pojavni oblik znanja, tj. aktualizaciju potrebnih segmenata znanja o jeziku i znanja o svetu, radi enkodiranja i dekodiranja leksema, kada se, preko čina referencije, ostvaruje mikrokomunikacija i omogućava spoznaja tekstualnog značenja leksičke jedinice (leksema ili idioma, što podrazumeva da afiksi nemaju samostalno tekstualno značenje, već samo u sprezi s odgovarajućom osnovom). Do primene znanja po pravilu dolazi u okviru komunikacione situacije, koja je ranije bila definisana kao interakcija između vanjezičkog konteksta (okolnosti vezanih za komunikatora i samu komunikacionu situaciju) i jezičkog konteksta (proisteklog iz paradigmatskog odabira leksičkih jedinica i njihovog sintagmatskog redosleda, uključujući i gramatičke odnose među njima), koji kvalitativno uslovljavaju odvijanje konkretnog komunikacionog događaja u određenom prostoru i vremenu.

U svetlu ovih objašnjenja, sada postaje moguće da se ponudi odgovor na prvobitno postavljeno pitanje – na koji način se postiže podudarnost nameravanog značenja enkodera i protumačenog značenja dekodera. Radi opipljivije ilustracije funkcionisanja predloženog modela, biće, u glavnim crtama, opisan približan tok mikrokomunikacije, koristeći kao primer leksemu *recordbreaker*, ONAJ KOJI JE OBORIO / OBARA NEKI REKORD; REKORDER. Budući da je u trenutnoj raspravi težište stavljeno na sadržinsku analizu, tj. interpretaciju, leksema, značajniji prostor pripašće ulozi i perspektivi dekodera.

Uspešno odvijanje svake komunikacije temelji se na najmanje četiri nezaobilazna preduslova, i to: (a) psihofizičkoj sposobnosti komunikatora za enkodiranje i/ili dekodiranje po-

ruka, (b) uzajamnim pretpostavkama komunikatora o zajedničkom znanju o jeziku i znanju o svetu, (c) valjanoj uobličivosti koda, i (d) nepostojanju bilo kakvih smetnji u komunikacijskom kanalu. Pored toga, svaka efektna i efikasna komunikacija, tipično, podrazumeva da komunikatori nastoje da se pridržavaju Griceovog <Grajs> **principa kooperativnosti**, koji određuju četiri maksime, vezane za: informativnost, istinitost, relevantnost i jasnost upućene poruke (interpretirano prema Lyons 1977: 593; Leech 1983: 7–8; Hatim i Mason 1990: 62–63).

U suštini, navedene maksime predstavljale bi ono što J. Aitchison (1987: 144), govoreći o tumačenju metafore, naziva uslovima tipičnosti, koji na očekivani način utiču na tok svake komunikacije. Ukoliko se naruši neki od njih, posredi je – često, iako ne isključivo – eksploatacija komunikativnog potencijala lekseme, neretko zasnovana na dvoznačnosti, u cilju postizanja izvesnih nameravanih komunikativnih efekata. Ovome se može dodati i **dvosmislenost**, namerna dvoznačnost, zastupljena pre svega u različitim igrima reči i vicevima, kao i pesničkim metaforama, kada se nameravano značenje oslanja na dva jasno odvojena smisla u jednom istom trenutku (Apresjan 1974: 10). Za razliku od dvoznačnosti, koja se prvenstveno vezuje za apstraktni jezički sistem i otuda je u domenu semantike, dvosmislenost se tiče konkretne upotrebe tog sistema i otuda se nalazi u domenu pragmatike.

Pošto se mikrokomunikacija skoro bez izuzetka odvija unutar makrokomunikacije, neuporedivo više kao stvarno ‘primenjivanje’, nego kao metajezičko ‘spominjanje’ jezika, posmatrana leksema *recordbreaker*, u ustaljenom smislu ‘a person who breaks a (previously held) record (especially in sport)’, OSOBA KOJA OBARA NEKI (PRETHODNO POSTAVLJENI) REKORD (NAROČITO U SPORTU), navodi se upotrebljena u rečenici, iz rečnika *COBUILD1*: *I don't think we'll see any record-breakers today*, NE MISLIM DA ĆEMO DANAS VIDETI NEKE REKORDERE. Do ovakvog tumačenja dekodeer dolazi, kao što se može videti na Dijagramu 6, polazeći od lekseme u konkretnoj ko-

munikacionoj situaciji, u okviru koje dolazi do aktualizacije potrebnih segmenata znanja o jeziku i znanja o svetu.

Naime, pomenuta rečenica, izgovorena, recimo, od strane televizijskog komentatora (enkodera), kao deo komunikacione situacije direktnog prenosa nekog atletskog mitinga, gde učestvuje mnoštvo takmičara različitih sposobnosti, uspostavlja poseban univerzum diskursa i stvara kod gledalaca (dekodera) mentalnu scenu, koja u velikoj meri olakšava postupak dekodiranja. Na osnovu podataka izvedenih iz apstraktnog (dekontekstualizovanog) jezičkog sistema, dekođer, po pravilu otpočinjući postupak dekodiranja sleva nadesno, može ustanoviti jedino postojanje nedovoljno određene, „izvesne veze” (Bauer 1979: 46) između osnova *record* i *breaker*. ‘Izvesna veza’ postaje potom određenija, tako što on zaključuje da se *breaker* odnosi na ‘nekoga ko vrši, ili nešto čime neko vrši, neku (destruktivnu) radnju’, a *record* na ‘nekoga na kome, ili nešto na čemu, se ta radnja vrši’. To bi se, otprilike, moglo smatrati sistemskim značenjem ove polimorfemske lekseme, iz koga se, očito, ne razaznaje tačan smisao i denotacija radnje i dva pomenuta entiteta, a time, dakle, ni same lekseme.

Adekvatna interpretacija deskriptivnog, ali i asocijativnog, značenja ove lekseme zavisice najviše od preostalih komponenta mikrokomunikacionog lanca – tačnije, od podataka izvedenih iz konkretne (kontekstualizovane) upotrebe jezičkog sistema, oličene u činu referencije. Na taj način postiže se **pragmatska plauzibilnost**,⁶⁰ a to je interpretacija s najvišim stepenom verovatnoće, interpretacija proistekla iz spleta činilaca koji čine: komunikaciona situacija, uspostavljeni univerzum diskursa i odgovarajuće znanje o svetu – svaki od njih s aktivnim doprinosom ukupnom sagledavanju logički relevantnih vanjezičkih odnosa.

Ovde se nameće i jedna nezaobilazna paralela između unutarjezičke i vanjezičke stvarnosti, inspirisana nekim opažanjima J. R. Taylora (1989a: 84–85). Naime, kao što je poimanje određene lekseme, kao segmenta unutarjezičke stvarnosti,

⁶⁰ Prema ‘pragmatic plausibility’ (Taylor 1989b).

uslovljeno njenim paradigmatskim i sintagmatskim odnosima s drugim leksemama, tako i poimanje određene pojave, kao segmenta vanjezičke stvarnosti na koju se leksemom upućuje, zahteva postavljanje te pojave, implicitno ili eksplicitno, u jasnu perspektivu prema (svim) ostalim relevantnim pojavama. Sledstveno tome, moglo bi se reći da uspešno ovladavanje leksemom *recordbreaker*, u navedenom ustaljenom smislu, podrazumeva, bar delimično, prethodno poznavanje pojava kao što su sportska disciplina, treniranje, takmičenje, merenje vremena, proglašavanje pobednika, a zatim i medalja, aplauz, popularnost, itd.

U razmatranom slučaju, pragmatička plauzibilnost utiće da dekodirer dvoznačnu imenicu *record* protumači kao ‘best time or distance’, NAJBOLJE VREME ILI DALJINA, a dvoznačni glagol *break* kao ‘outdo, beat’, NADMAŠITI, POTUĆI. Tako on glagolu *break* pripisuje preneseno (metaforičko) značenje, zaključivši da je prekršen neki od uslova tipičnosti vezanih za primenu ove lekseme u doslovnom značenju (Aitchison 1987: 144–145), pre svega, obeležje ‘razbijanja ili lomljenja nekog opipljivog entiteta’. Stoga dekodirer pristupa reinterpretaciji (nekih) dijagnostičkih obeležja, pa na osnovu toga imenici *record* pripisuje navedeno, takođe metaforičko, značenje, s obeležjem ‘nečega što zavređuje da bude trajno registrovano’. Na kraju, sve to dovešće do nameravanog, i istovremeno tekstualnog, značenja lekseme *recordbreaker*, u smislu ‘osobe koja obara do tada najbolji rezultat postignut u nekoj sportskoj disciplini’.

Međutim, nekim drugim činom referencije, u nekoj drugoj, iako takođe takmičarskoj, komunikacionoj situaciji, kao nešto što ima slično svojstvo prethodnoj osobi, mogla bi biti identifikovana i životinja, i biljka, i predmet, pa čak i apstrakcija. Štaviše, u jednoj potpuno drukčijoj komunikacionoj situaciji i drukčijem univerzumu diskursa, nastalom, recimo, u filmu koji se bavi izvesnim ekscentričnim udruženjem agresivnih ljubitelja muzičkih kaseta, čija je pokretačka ambicija uništavanje gramofonskih ploča, imenica *record* bila bi protumačena kao ‘gramophone record’, GRAMOFONSKA PLOČA, a glagol

break, u doslovnom značenju, kao ‘smash, shatter’, SLOMITI, RAZBITI, pri čemu bi leksema *recordbreaker* značila ‘a person who breaks (gramophone) records’, OSOBA KOJA RAZBIJA (GRAMOFONSKE) PLOČE, ali i ‘a device which is intended for breaking (gramophone) records’, UREĐAJ KOJI JE NAMENJEN ZA RAZBIJANJE (GRAMOFONSKIH) PLOČA. Interpretaciju ovakve polisemije potpomaže i jezički kontekst utoliko što leksema, u zavisnosti od smisla, najčešće ima različitu, i delimično predvidljivu, distribuciju u rečenici.⁶¹

Sudeći prema ponuđenim ostvarenim i (još) neostvarenim, ali potencijalnim, interpretacijama ove jedne lekseme, može se, uz priličan stepen pouzdanosti, projektovati zaključak da sam jezički kontekst, lišen vanjezičkog konteksta, nije dovoljan za adekvatnu sadržinsku analizu, jer bi ranije navedena ilustrativna rečenica odgovarala svim opisanim interpretacijama lekseme *recordbreaker*. Jedini način za uspešno dekodiranje i uspostavljanje mikrokomunikacije nalazi se, stoga, isključivo u interakciji ove dve nerazdvojive komponente, tokom jedinstvene komunikacione situacije, kada „izvesna veza”, uz pomoć kombinovanog znanja o jeziku i znanja o svetu, postaje ‘(gotovo) potpuno izvesna veza’. Pri tome, kada je reč o prioritetu između znanja o jeziku i znanja o svetu, nije na odmet ponoviti da znanje o svetu, kao sveobuhvatnije, prethodi i uključuje znanje o jeziku (Haiman 1980: 355).

U zaključku ovog modela, proces dekodiranja u okviru mikrokomunikacije mogao bi se pojednostavljeno zamisliti kao niz koncentričnih krugova na vodi, uzrokovan bačenim kamenčićem. Nakon što je kamenčić (izgovorena ili napisana leksema) bačen u vodu, oko njega se isprva uočavaju sasvim mali krugovi – mali broj podataka, počev sa sistemskim značenjem, koji se progresivno povećavaju – postepen priraštaj podataka, završno s tekstualnim značenjem, da bi se na kraju nadovezali na niz krugova narednog kamenčića, u sklopu ma-

⁶¹ Udeo semantike i pragmatike u interpretaciji monomorfemskih leksema detaljnije razmatra Prčić 2005c i 2008b, dok se na one polimorfemske usredsređuje Prčić 2001b i 2001c.

krokomunikacije. Proces enkodiranja, kao u filmu projektovanom unatrag, polazio bi od velikih krugova, da bi stigao do onih sasvim malih.

Posle ilustrativnog opisa postupka dekodiranja, primenljivog više-manje na dekodiranje svih leksema i idioma, nameće se i jedno izuzetno osetljivo psiholingvističko pitanje, koje pokreće i sagledava J. Aitchison (1987: 182–185, 1992: 226–228), a to je način na koji um dekodera pristupa interpretaciji leksičke dvoznačnosti (uključujući i homonimiju i polisemiju) te dvosmislenosti. Preciznije postavljeno, da li se tokom procesa iznalaženja nameravanog, stvarnog, značenja sva potencijalna značenja obrađuju jedno za drugim (serijski) ili istovremeno (paralelno).

Uz opsežnu eksperimentalnu potkrepu, verovatnijom se pokazuje pretpostavka po kojoj celokupan repertoar mogućih značenja nakratko bljesne, najčešće podsvesno i bez ikakvog napora, da bi zatim većina njih ugasnula, ostavivši aktivnim samo jedno značenje, za koje dekoder prosudi da je najadekvatnije – na osnovu pragmatičke plauzibilnosti, kao i sopstvenih očekivanja u datoj komunikacionoj situaciji. Postupak dekodiranja, prema tome, ne može se nikako posmatrati statički, kao čisto pasivno registrovanje koda, već dinamički, kao aktivno i kreativno rekonstruisanje (Aitchison 1992: 205), rekonstruisanje ne toliko značenja same lekseme, koliko komunikativne namere enkodera (Hatim i Mason 1990: 92). Suština tog postupka sastoji se u nastojanju dekodera da adekvatnom interpretacijom izjednači protumačeno značenje s nameravanim.

Prilazeći dekodiranju s heurističkog stanovišta, takvo nastojanje G. Leech (1983: 40–41) vidi kao rešavanje problema, sastavljeno od nekoliko više ili manje uspešnih pokušaja osmišljenog, a ne nasumičnog, pogađanja pravog značenja. Slično ovome, prilikom enkodiranja takođe se može govoriti o rešavanju problema, ali ovog puta usredsređenog na planiranje koda (Leech 1983: 36–37), kako bi enkoder, delotvornim prenošenjem nameravanog značenja, omogućio što uspešnije ostvarenje svoje komunikativne namere.

6.2. Leksička semantika i leksička pragmatika

I konačno, u skladu sa svim onim što je do sada rečeno ili nagovešteno, preostaje da se povuče uslovna linija razgraničenja između domena semantike i pragmatike. Polazeći od globalnog određenja J. Lyonsa (1977: 591), ovde se zastupa stav da glavnu vododelnicu između navedene dve discipline predstavlja kontekst – jezički i vanjezički. S leksikološkog stanovišta, bilo bi korisno uvesti distinkciju između leksičke semantike i leksičke pragmatike, pošto obe u središtu interesovanja imaju leksičke jedinice (lekseme, afikse i idiome), mada im pristupaju iz ponešto drukčije perspektive. U tom smislu, **leksička semantika**, s ishodištem u sistemskom značenju, zasnovana je na apstraktnom semantičkom sistemu i bavi se leksičkim jedinicama u najvećoj mogućoj meri lišenim konteksta, pa se zato može reći da odgovara na pitanje ‘Šta sve leksema X znači ili može da znači?’. **Leksička pragmatika**, s ishodištem u tekstualnom značenju, zasnovana je na konkretnoj upotrebi tog sistema i bavi se leksičkim jedinicama upotrebljenim u kontekstu, pa stoga odgovara na pitanje ‘Šta leksema X znači u ovom konkretnom kontekstu?’.

Priroda sistemskog značenja, te udeo leksičke semantike u dekodiranju leksema, bar prema predloženom modelu, mogu se najplastičnije i najefektnije dočarati ako se uporede s nedovoljno izoštrenom slikom na televizijskom ekranu – sve se nalazi u kadru, ali je sve mutno i nerazgovetno, a razaznaje se tek „izvesna veza” između entiteta. Da bi slika postala jasn(ij)a, neophodno je podesiti objektiv kamere i vezu učiniti izvesnijom. To, drugim rečima, podrazumeva upotrebu lekseme u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu. Tada nastupaju vanjezička dimenzija dekodiranja i tekstualno značenje, u domenu leksičke pragmatike, kada ujedno dolazi do razrešenja (gotovo) svih slučajeva i tipova dvoznačnosti.

Kao što je prikazano na Dijagramu 6, leksička semantika obuhvata unutarjezičke činioce, tj. kodnu kompetenciju znanja o jeziku; pri tome, komunikativnu kompetenciju znanja o jeziku obuhvata leksička stilistika, tampon-disciplina koja se pre-

klapa s ove dve, iako je bliža leksičkoj semantici. Na drugoj strani, kombinujući gledišta L. Bauera (1979, 1983: 85) i G. Leecha (1981: 320–321), leksička pragmatika obuhvata vanjezičke činioce, tj. znanje o svetu i primenu znanja o jeziku i znanja o svetu u okviru konkretne komunikacione situacije.

Naravno, ovakva naizgled jednostavna podela, ma koliko se činila veštačkom i grubom, učinjena je prvenstveno iz metodoloških razloga, u cilju lakšeg sagledavanja jezičkih i vanjezičkih činilaca mikrokomunikacije, a, posredno, i komunikacije uopšte. U stvarnosti, međutim, do punog izražaja dolaze nerazdvojiva isprepletenost i neprestana povratna uslovljenost leksičke semantike i leksičke pragmatike, pošto obe objedinjeno utiču na dekodiranje ranije enkodiranog značenja, tj. komunikativne namere, izgubivši jasne razlike među sobom. Iz toga proističe i osnovna funkcija leksičke pragmatike, koja se, bez sumnje, ogleda pre svega u doprinosu valjanom dekodiranju nameravanog značenja – specifično, u razdvoznačavanju leksičkih jedinica.

Prema ovom pristupu, dakle, semantika i pragmatika uopšte, smatraju se odelitim, ali međusobno komplementarnim, disciplinama, približno onako kako ih vidi G. Leech (1981: 319–320, 1983: 5–7). Pri tome, semantika čini deo jezika, dok pragmatika zahvata komunikaciju u celini, što podrazumeva da joj prethodi semantika (Kempson 1977: 73), ili da se nadovezuje na semantiku (Brekle 1974: 77). U uvodnom poglavlju već je istaknuto, a na Dijagramu 1 i prikazano, da, za razliku od semantike, koja predstavlja jezički nivo, pragmatika čini „svojevrsan omotač u kojem se jezički sistem aktivira tokom upotrebe jezika u komunikaciji” (Bugarski 1993: 17), pa na taj način obuhvata sve ostale jezičke nivoe.⁶²

U svakom slučaju, važno je naglasiti da se pragmatika, bar prema ovom viđenju, ne smatra – i ne sme smatrati – korpom za zbirno odlaganje nezgodnih i nerešivih problema, na šta se odranije nastoji ukazivati (Haberland i Mey 1977). Isto-

⁶² Različita viđenja međuodnosa semantike i pragmatike, sagledana iz različitih teorijskih perspektiva, ponuđena su u Turner 1999.

vremeno, ovakvim pristupom afirmiše se jedno celovito i sveobuhvatno poimanje jezika kao dinamičnog sistema jedinica i pravila za njihovo kombinovanje, koji opstoji – i može opstojati – samo i jedino u okviru konkretne komunikacione situacije, upotrebljavan od strane komunikatora.

Nakon razmatranja predloženog modela interpretacije leksema, preostala dva poglavlja baviće se odnosima među leksemama, i to onim paradigmatskim i onim sintagmatskim.

7. Paradigmatski leksički odnosi

Kao jedan od dva fundamentalna principa ustrojstva jezika, paradigmatski odnosi temelje se na uporedivosti najmanje dve jezičke jedinice, koje bi se zbog izvesnih formalnih, funkcijskih i/ili sadržinskih sličnosti mogle javiti u istom segmentu konteksta. Budući da određuju mogućnost odabiranja – dakle, potencijalnu zastupljenost srodnih jedinica u nekom kontekstu, ovi odnosi predstavljaju ravan selekcije, vertikalnu osu zamišljene strukture jezika (Bugarski 1989a: 95–97; Lyons 1968: 73–76). Veoma je bitno napomenuti da ovakva mogućnost odabiranja podrazumeva **međuisključivost**⁶³ odabrane jedinice, s jedne strane, i onih neodabranih, s druge.

Pod ‘paradigmatskim leksičkim odnosima’ podrazumevaju se odnosi koji nastaju između najmanje dve leksičke jedinice, uporedive na gore opisani način. Ravan selekcije, u sprezi s ravni kombinacije sintagmatskih odnosa, utvrđuje leksičkim jedinicama, kao jezičkim znakovima, pojedinačno mesto u leksikonu i njihovu diferencijalnu (kontrastnu) prirodu, pominjajući u uvodnom poglavlju. Poznavanje i prepoznavanje paradigmatskih leksičkih odnosa predstavlja deo znanja o jeziku nekog komunikatora.

Sledeći suštinu argumentacije L. Lipke (1992: 134–135), može se, globalno, uočiti postojanje nekoliko paradigmatskih leksičkih odnosa. Prvo, uporedivost forme, oličena u potpuno ili delimično istovetnim fonološkim i/ili grafološkim formama, a često i morfosintaktičkim funkcijama, s različitim i nesrodnim sadržinama, podvodi se pod potpunu i delimičnu homoni-

⁶³ Odgovara terminu ‘incompatibility’ (Lyons 1968, 1977).

miju (koja je bila opisana u Odeljku 2.3). Međutim, polisemija (prikazana takođe u tom odeljku), kao istovetnost forme s uporedivim, različitim ali srodnim, sadržinama, ne bi se mogla smatrati leksičkim odnosom, jer je ograničena na samo jednu leksema.

Konačno, ukoliko se radi o različitim formama s uporedivim funkcijama i sadržinama – specifično, smislom, posredi su **smisaoni odnosi**,⁶⁴ verovatno najznačajnija vrsta paradigmatiskih leksičkih odnosa. Od izuzetne je važnosti da se ovde istakne kako smisaoni odnosi ne predstavljaju odnose između leksema, nego između njihovih pojedinačnih semema, u skladu s idealizacijom *jedna leksema kao jedna semema u jednom trenutku*, što pretpostavlja tekstualno značenje, te upotrebu u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu.

Uopšteno posmatrano, svi smisaoni odnosi počivaju na određenoj srodnosti, ako ne i sličnosti, smisla. U zavisnosti od prirode te srodnosti, može se govoriti o tri osnovna, i glavna, smisaona odnosa – o uključenosti, istovetnosti i suprotnosti smisla. U nastavku, svakom od njih biće posvećen poseban odeljak, da bi se zatim, s ovim odnosima u vezi, opisala i organizacija leksikona u leksička polja i leksičke skupove. Izlaganje se oslanja mahom na gledišta koja zastupaju (alfabetski): Carter (1987), Cruse (1986), Leech (1981), Lehrer (1974), Lipka (1992), Lyons (1968, 1977, 1981), McCarthy (1990), Nida (1975a) i Palmer (1981).

7.1. Uključenost smisla: hiponimija

Odražavajući, u osnovi, hijerarhijski zasnovanu ustrojenost i međuzavisnost dela vanjezičke stvarnosti, a potom i dela leksikona koji je odslikava, **hiponimija** oličava uključenost smisla lekseme koja je u takvoj hijerarhiji nadređena, **hiperonima**, npr. *flower*, CVET, u smisao podređene lekseme, **hiponima**, *rose*, RUŽA; više ravnopravnih hiponima jednog hiperoni-

⁶⁴ Prema terminu 'sense-relation' (Lyons 1968, 1977).

ma čini njegove **kohiponime**,⁶⁵ *rose*, *tulip*, *daffodil*, RUŽA, LA-LA, NARCIS, u odnosu međuisključivosti. Preciznije, o hiponimiji se može govoriti ukoliko najmanje dve lekseme – i to kroz svoje relevantne sememe – dele sva zajednička dijagnostička obeležja (DgO), ali se razlikuju po tome što hiponim sadrži bar još jedno DgO u odnosu na pripadajući hiperonim (Nida 1975a: 16, 84).

Kao posledica ovoga, specifičniji smisao hiponima uslovljava i njegovu užu denotaciju, dok opštijem smislu hiperonima odgovara šira denotacija. Otuda se smisao i denotacija ovde nalaze u odnosu obrnute obuhvatnosti: smisao lekseme *rose*, RUŽA, uključuje, tako, smisao lekseme *flower*, CVET, ali je denotacija lekseme *rose*, RUŽA uključena u denotaciju lekseme *flower*, CVET (Lyons 1968: 454, 1977: 291; Lipka 1992: 154).

J. Lyons (1968: 455, 1977: 292) definiše hiponimiju preko pojma jednosmerne implikacije. Naime, u primeru *She bought a rose / tulip / daffodil*, KUPILA JE (JEDNU) RUŽU / LALU / NARCIS, svi kohiponimi impliciraju hiperonim *She bought a flower*, KUPILA JE (JEDAN) CVET, što u drugom smeru nije primenljivo. Po svojoj suštini, hiponimija je tranzitivan odnos, koji se može ilustrovati na sledeći način: ako je leksema *rose*, RUŽA, hiponim lekseme *flower*, CVET, a ova hiponim lekseme *plant*, BILJKA, onda i leksema *rose*, RUŽA, treba smatrati posrednim hiponimom lekseme *plant*, BILJKA (Lyons 1968: 455, 1977: 292; Palmer 1981: 87). Time se već dodiruje i struktura jednog tipa leksičkih polja – hijerarhijskih, o čemu će više govoriti u Odeljku 7.4.

Prototipsko ispoljavanje hiponimije određuju tri svojstva: (a) ista morfosintaktička klasa hiperonima i hiponima, (b) hiperonim i hiponim su posebne lekseme, i (c) obe lekseme su u jeziku ostvarene. Pored gornjeg primera, navedene kriterijume zadovoljavaju brojne ovako povezane lekseme (preko svojih relevantnih semema), među kojima i *vehicle*, VOZILO, prema *car*, *lorry*, *bicycle*..., AUTOMOBIL, KAMION, BIKIKL..., te *furni-*

⁶⁵ Prema terminima 'hyponymy', 'hyper(o)nym' (mada u engleskom prednost ima fonološki distinktivniji 'superordinate'), 'hyponym' i 'co-hyponym', po redosledu navođenja (Lyons 1968, 1977).

ture, NAMEŠTAJ, prema *chair, table, bed...*, STOLICA, STO, KREKET.... Navedene ilustracije pokazuju da se hiponimi po pravilu odnose na izvesnu vrstu onoga što je označeno hiperonimom. Kao dijagnostički test za utvrđivanje hiponimije može poslužiti obrazac *a(n) X is a kind/type of Y*, X JE VRSTA/TIP Y, gde X predstavlja hiponim; pošto obrazac zahteva da X i Y budu imenice, kod ostalih morfosintaktičkih klasa (glagola, prideva i priloga) pretpostavlja se prethodna nominalizacija (Lyons 1977: 292–294; Cruse 1986: 137), kao u *walking is a kind of moving*, HODANJE JE VRSTA KRETANJA.

Slabije ispunjavajući dijagnostički test, od opisanog prototipa progresivno će odstupati sledeći slučajevi: kada se ista leksema, ali kroz različite sememe, javlja u svojstvu i hiperonima i hiponima, pri čemu je kod hiperonima neutralizovan kohiponimski kontrast, poput *dog₁*, PAS₁, prema *dog₂ (male)*, *bitch*, *puppy*, PAS₂ (MUŽJAK), KERUŠA, ŠTENE (Palmer 1981: 86; Lyons 1977: 308; Cruse 1986: 255–256); zatim, kada se kao hiperonim javlja leksema u drugoj morfosintaktičkoj klasi, poput imenice *taste*, UKUS, prema pridevima *sweet, sour, bitter...*, SLADAK, KISEO, GORAK... (Lyons 1977: 299); na kraju bi došli slučajevi koji se mogu nazvati **prividnom hiponimijom**, kada, usled postojanja leksičke praznine – specifično, praznine u generalizovanju, jasan hiperonim nije raspoloživ, kao kod kohiponima *bottle, jug, glass...*, BOCA, BOKAL, ČAŠA..., kojima nedostaje hiperonim u smislu posude za držanje tečnosti (Lipka 1992: 152; Lehrer 1974: 23–24). Međutim, kako primećuje Lipka (1992: 152, 157), ponekad se takve leksičke praznine, ne samo u generalizovanju nego i u specifikovanju, mogu popuniti produktivnim postupcima tvorbe reči.

Sa stanovišta konkretne upotrebe u tekstu, hiponimija pruža mogućnost izbora da se na isti segment vanjezičke stvarnosti upućuje opštijim ili specifičnijim leksemama, saglasno namerama komunikatora u određenoj komunikacionoj situaciji (Lyons 1968: 455).

U rečnicima, na hiponimiju do sada nije eksplicitno ukazivano, izuzimajući važnu inovaciju u rečniku *COBUILD1*, koja u narednim izdanjima, na žalost, nije zadržana. No, u ve-

čini rečnika mogu se uočiti implicitne indikacije, u definicijama pojedinih specifičnih leksema opštijima. Pouzdane i iscrpne informacije o hiponimiji mogu se, međutim, dobiti u elektronskim rečnicima proisteklim iz veoma uticajnog projekta *WordNet*, od kojih posebno treba istaći *TheSage's English Dictionary and Thesaurus* (2008) i *WordWeb* (2008).⁶⁶

7.2. Istovetnost smisla: sinonimija

Odražavajući, u osnovi, različitost u sličnostima dela vanjezičke stvarnosti, a potom i dela leksikona koji je odslikava, **sinonimija** oličava istovetnost smisla najmanje dve lekseme. Preciznije, o sinonimiji se može govoriti ako posmatrane lekseme – i to kroz svoje relevantne sememe – dele sva ista centralna DgO (Cruse 1986: 267), što omogućava njihovu bar delimičnu međuzamenljivost u kontekstu; npr. *good-looking, handsome, pretty*, sve: ZGODAN, *collarbone, clavicle*, obe: KLJUČNA KOST, *buy, purchase*, obe: KUPITI. Ponuđeno određenje opisuje **nepotpunu sinonimiju**, koja je usredsređena na istovetnost deskriptivnog značenja – smisla i denotacije, pa će se stoga nazivati preciznijim terminom **deskriptivna sinonimija**.⁶⁷

No, semantička teorija razvila je i znatno suženija određenja sinonimije. Tako je, sledeći J. Lyonsa (1981: 148), o **potpunoj sinonimiji** (u izvesnom rasponu kontekstâ) reč samo ukoliko lekseme imaju istovetno i deskriptivno i asocijativno značenje (u datom rasponu kontekstâ), dok **apsolutna sinonimija**⁶⁸ postoji samo ako lekseme imaju istu distribuciju, a uz

⁶⁶ Podaci o ciljevima i rezultatima projekta *WordNet* nalaze se na adresi: <http://wordnet.princeton.edu/>, dok se dva elektronska rečnika besplatno mogu preuzeti s adresa: <http://www.sequencepublishing.com/thesage.html> (*TheSage's English Dictionary and Thesaurus*) i <http://wordweb.info/free/> (*WordWeb*).

⁶⁷ Prema terminima 'incomplete synonymy' i 'descriptive synonymy' (Lyons 1981); kod drugih autora, u približno istom smislu javlja se još i termin 'kognitivna sinonimija'.

⁶⁸ Po uzoru na termine 'completely synonymous' i 'absolutely synonymous' (Lyons 1981).

to su potpuno sinonimne u svim značenjima i u svakom kontekstu u kom se javljaju. Na sličan način, po uzoru na L. Zgustu (1971: 89), apsolutna sinonimija predstavlja poklapanje deskriptivnog značenja, asocijativnog značenja i opsega primene lekseme.

Klasična ilustracija apsolutne sinonimije su lekseme *caecitis* i *typhlitis* (S. Ullmann <Ulman>, navedeno prema Zgustu 1971: 89), koje u predmetnom registru medicine označavaju upalu slepog creva, s gotovo zanemarljivom etimološkom razlikom, ovde svrstanom u konotativno značenje (opisano u Odeljku 4.4) – prva je latinskog, a druga starogrčkog porekla. Pa ipak, očito je da su ovakve lekseme svojstvene strogo specijalizovanim predmetnim registrima, deskriptivne ili taksonomske prirode, a koliko su retke, svedoči i to što se, od svih konsultovanih rečnika, obe nalaze jedino u dvadesetotomnom rečniku *The Oxford English Dictionary* (1989). U stvarnosti, međutim, pod uticajem zakonitosti jezičke ekonomije, jedna od apsolutno sinonimnih leksema vremenom postaje standardna, dok ostale bivaju potisnute ili dobijaju novu nijansu u značenju – deskriptivnom i/ili asocijativnom.

S druge strane, kao ilustracija potpune sinonimije, u pojedinim kontekstima, mogli bi da posluže parovi leksema *broad* i *wide*, obe: ŠIROK, *close* i *near*, obe: BLIZAK, te *almost* i *nearly*, obe: SKORO, GOTOVO čiji se članovi međusobno razlikuju mahom po kolokaciji s drugim leksemama, uzrokovanoj pragmatičkim činiocima – specifičnim vanjezičkim i/ili jezičkim kontekstom. U celini posmatrano, opšte je prihvaćeno da je potpuna sinonimija leksema relativno retka u prirodnim jezicima, a da apsolutna sinonimija, kako je ovde postavljena, gotovo i ne postoji (Lyons 1981: 148).

Zbog svih tih razloga, razmatrani smisaoni odnos u praksi se najčešće svodi na deskriptivnu (nepotpunu) sinonimiju, pa će otuda nastavak izlaganja biti ograničen upravo na ovaj tip. Pored Lyonsa i Zguste, ovakav, u suštini realističan, pristup sinonimiji zastupaju i urednici najautoritativnijeg rečnika sinonima engleskog jezika *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1973: 24a–25a), definišući u uvodu sinonim – terminima ove

rasprave – kao jednu od nekoliko leksema koje imaju istovetno ili gotovo istovetno deskriptivno značenje, utvrđeno DgO, što onda omogućava i, bar donekle, podudarne specifikacije smisla i definicije.

Prototipsko ispoljavanje sinonimije određuju dva svojstva: (a) poklapanje smisla u svim centralnim DgO, i (b) ista morfosintaktička klasa relevantnih leksema. Kao koristan dijagnostički test za utvrđivanje sinonimije može poslužiti međuzamenljivost leksema u istom segmentu konteksta, pri čemu se, u svojstvu optimalnog konteksta (uvedenog u Odeljku 2.4), najčešće uzima rečenica; npr. *He is rich*, ON JE BOGAT, i *He is wealthy*, ON JE IMUĆAN. Ukoliko takve rečenice, nužno identične sintaktičke strukture, jedna drugu impliciraju, a razlikuju se jedino po zastupljenosti leksema X (*rich*) odn. Y (*wealthy*), na delu je dvosmerna implikacija; stoga se i lekseme i rečenice mogu smatrati deskriptivno ekvivalentnima (Lyons 1968: 450, 1977: 202; Lipka 1992: 143). Po svojoj suštini, sinonimija je simetričan odnos (Lyons 1968: 455), jer ako je, recimo, leksema *rich*, BOGAT, sinonimna s leksemom *wealthy*, IMUĆAN, onda je i leksema *wealthy*, IMUĆAN, sinonimna s leksemom *rich*, BOGAT.

Slabije ispunjavajući dijagnostički test, od opisanog prototipa progresivno će odstupati slučajevi gramatički i/ili kolokaciono zaprečene međuzamenljivosti leksema u sintaktički identičnom kontekstu, kao u *She told me to be quiet* i *She said to me to be quiet*, obe: REKLA MI JE DA ĆUTIM, gde je *tell* prelazni glagol, a *say* neprelazni, praćen predlogom *to*, DATIV; zatim, ovamo dolaze pojave manjeg ili većeg nepoklapanja centralnih DgO bar dveju leksema, obično podvodive pod **približnu sinonimiju**. U svetlu svega do sada rečenoga, a po uzoru na opažanje D. A. Crusea (1986: 265), celinu ovog smisalnog odnosa najbolje bi bilo sagledati, i posmatrati, kroz skalu sinonimnosti, na kojoj su razmeštene četiri opisane vrste sinonimije, u opadajućem redosledu – apsolutna, potpuna, deskriptivna i približna.

Treba još kratko napomenuti i to da smisaoni odnos sinonimije, na određen način, postoji i kod leksičkih afiksa, poput

negativnih prefiksa *un-*, *in-*, *dis-*, *a-*, *non-*, svi: NEGACIJA, ili agentivnih sufiksa *-er*, *-or*, *-ant*, *-ent*, *-ist*, *-ee*, svi: SUBJEKAT RADNJE ILI STANJA.

Deskriptivno sinonimne leksičke jedinice po pravilu se međusobno u nečemu razlikuju. Nijansiranje, a samim tim i utvrđivanje opsega njihove primene, redovno se vrši na osnovu tri kriterijuma – samostalno ili u kombinaciji: prema asocijaciji, kolokaciji i dodatnoj implikaciji (*Webster's New Dictionary of Synonyms* 1973: 25a; Palmer 1981: 89–91; McCarthy 1990: 17). U svakom slučaju, mora se naglasiti da nijansiranje sinonima nije ni najmanje jednostavno, upravo zbog toga što iziskuje sagledavanje i objektivnih i subjektivnih činilaca značenja i upotrebe, a naročito one idiomatizovane. Ključna uloga u tom procesu, možda više nego igde, pripada kontekstu – jezičkom i vanjezičkom. Uz to, vrlo osetljivo nijansiranje leksičkih afiksa pretpostavlja i dodatne kriterijume, od kojih se najbitnijim može smatrati njihova produktivnost u jezičkom sistemu, mahom u domenu morfologije.⁶⁹

Kao prvo, sinonimne lekseme mogu se razlikovati po asocijativnom značenju, kojim je ovde obuhvaćeno stilsko, ekspresivno i konotativno, s odgovarajućim asocijativnim obeležjima (obrađeni u Odeljcima 2.2. i 4.4). Pri tome, neke lekseme su neutralne, pošto nemaju primetnih asocijacija, tj. imaju asocijaciju nula; npr. *child*, *kid*, *bairn*, *brat*, sve: DETE – *child* je neutralna, dok *kid*, KLINAC, sadrži interpersonalno obeležje [informal], NEFORMALNO, *bairn* dijalekatsko [Scottish], ŠKOTSKI, a *brat*, DERIŠTE, ekspresivno [derogatory], POGRDNO; *collarbone*, *clavicle*, obe: KLJUČNA KOST – *collarbone* je neutralna, dok *clavicle* sadrži predmetno obeležje [medicine], MEDICINA; *buy*, *purchase*, obe: KUPITI – *buy* je neutralna, a *purchase* sadrži interpersonalno obeležje [formal], FORMALNO.

Nadalje, razlikovanje prema kolokaciji podrazumeva uobičajeno, a ponekad i redovno, javljanje jedne lekseme u sprezi s nekom drugom, unutar određene sintagme ili rečenice (o

⁶⁹ Jedan takav pokušaj nijansiranja i utvrđivanja opsega primene, vezan za šest gore navedenih agentivnih sufiksa u engleskom jeziku, učinjen je u Prčić 1995: 6.3.1, 1999b.

čemu će više govora biti u Odeljku 8.1); npr. *good-looking*, *handsome*, *pretty*, sve: ZGODAN – *handsome* se obično vezuje za muškarce (*a handsome actor*, ZGODAN GLUMAC), *pretty* za žene, a *good-looking* i za žene i za muškarce; *ride*, *drive*, *sail*, *fly*, sve: UPRAVLJATI (PREVOZNIM SREDSTVOM) – *ride* je primenljivo na bicikle i motocikle (*ride a bicycle*, VOZITI BICIKL), *drive* na motorna vozila s četiri točka, *sail* na brodove, a *fly* na avione i svemirske brodove; *herd*, *pack*, *flock*, *school/shoal*, *swarm*, sve: GRUPA ŽIVOTINJA – *herd*, KRDO, najčešće se odnosi na goveda i slonove (*a herd of cattle*, KRDO GOVEDA), *pack*, ČOPOR, na pse i vukove, *flock* na ptice, JATO, te ovce i koze, STADO, *school/shoal*, JATO, na ribe i druge morske životinje, a *swarm*, ROJ, na pčele i druge insekte.

U svim ovakvim, i sličnim, kolokacijama, test međuzamenljivosti leksema samo je teorijski ostvarljiv, s obzirom da, kolokaciono zaprečen, u uobičajenoj upotrebi jezika ima ograničenu primenu; recimo, *a pack of wolves*, ČOPOR VUKOVA, ne može se zameniti sa *a swarm of wolves*, ROJ VUKOVA, bez izazivanja izvesnih komunikativnih efekata. Isto tako, u fraznim leksemama, koje predstavljaju jednu vrstu kolokacija, u većoj ili manjoj meri idiomatizovanih, međuzamenljivost takođe nije izvodljiva: u fraznoj leksemi *ugly duckling*, RUŽNO PAČE, na primer, pridev *ugly*, RUŽAN, teško bi bio zamenljiv sa sinonimnim *hideous*, GADAN, osim možda u cilju postizanja humorističkog, ili nekog drugog, efekta.

S ovim u vezi treba pomenuti i jedno interesantno opažanje Lj. Gotštajn (1986: 41–42, 44), po kome sinonimija i kolokacija oličavaju dve suprotstavljene, ali međuzavisne, sile u jeziku: sinonimija teži da isti sadržaj bude izražen na što više načina, dok kolokacija tu težnju nastoji što više da ograniči. Pri tome, krajnji efekti se razlikuju od slučaja do slučaja – ispoljeni kao kontinuum: negde premoć pripadne jednoj sili, a negde onoj drugoj.

I na kraju, verovatno najfrekventnije nijansiranje sinonimnih leksema ostvaruje se putem dodatnih implikacija, izraženih odgovarajućim DgO, manje ili više perifernim, koja uz to mogu, ali ne moraju, biti utemeljena i na neDgO; npr. *continuous*, *continual*, oba: STALAN – *continuous* sadrži DgO [WITH-

OUT INTERRUPTION], BEZ PREKIDA, a *continual* DgO [WITH INTERRUPTIONS], S PREKIDIMA; *astronaut, cosmonaut* – *astro-naut*, ASTRONAUT, nema dodatnih implikacija, dok *cosmonaut*, KOSMONAUT, sadrži DgO [RUSSIAN / SOVIET], RUSKI / SOVJETSKI; *throw, fling, hurl, toss*, svi: BACITI (NA ODREĐEN NAČIN) – *throw* je bez dodatnih implikacija, *fling* sadrži DgO [WITH FORCE], SNAŽNO, i [QUICKLY], BRZO, *hurl* DgO [A HEAVY OBJECT], TEŽAK PREDMET, i [VIOLENTLY], SILOVITO, a *toss* DgO [A LIGHT OBJECT], LAK PREDMET, i [LIGHTLY], LAKIM POKRETOM.

Ponekad se dodatna implikacija svodi na gradaciju u pogledu zastupljenosti izvesnog svojstva, poput veličine, jačine, siline, izgleda ili stanja (Nida 1975a: 102); npr. sinonimne lekseme *like*, BITI DRAG (NEKOME), *love*, VOLETI, i *adore*, OBOŽAVATI, pa *angry*, LJUT, i *furious*, BESAN, te *fear*, BOJAZAN, *fright*, STRAH, i *terror*, STRAVA (Longman2 1987: 1073), dele u suštini ista DgO, ali se razlikuju po tome što svaka leksema koja sledi prvonavedenu sadrži implikaciju snažnijih osećanja u odnosu na prethodnu – [TO A GREATER DEGREE], U VEĆOJ MERI.

Sa stanovišta konkretne upotrebe u tekstu, sinonimija pruža mogućnost izbora da se na isti segment vanjezičke stvarnosti upućuje sličnim, ali ipak ponešto drukčijim, leksemama, koje su preciznije, suptilnije ili živopisnije, saglasno namerama komunikatora u određenoj komunikacionoj situaciji. Takva mogućnost izbora nikako ne bi smela biti izjednačena s mehaničkim zamenjivanjem, nasumičnim i nepromišljenim, jedne sinonimne lekseme drugom, jer se time u potpunosti poništava svrha ovog smisaonog odnosa.⁷⁰

U rečnicima, sinonimija se različito obrađuje: znatan deo njih koristi sinonime u sklopu definicija ili ih daje nakon njih. Rečnici *The American Heritage Dictionary of the English Language* (2006), *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (2003) i *Webster's New World College Dictionary* (2004) posebne

⁷⁰ Kritičku analizu svakodnevne upotrebe i zloupotrebe sinonima u srpskom jeziku daje Prčić 1999a, dok anglicizme kao sinonime u srpskom jeziku sagledava Prčić 2005a: pogl. 11–12.

paragrafe posvećuju osnovnom razlikovanju sinonima, ali najtananije nijansiranje, uz primere pretežno iz književnosti, svakako pruža *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1973). Ustrojeni na principu pojmovne i značenjske bliskosti leksema, brojne približne sinonime, mada bez nijansiranja, nude *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* (2002), te *Oxford Thesaurus of English* (2006), koji zato uvodi mnoštvo sredstava za delimično razlikovanje sinonima i njihovo pravilno razumevanje i odabiranje. Dobar uvid u razlučene i ilustrovane sinonime može se steći u tri priručnika, takođe pojmovno organizovana: *Longman Lexicon of Contemporary English* (1981), *Longman Language Activator* (2004), jedinstven hibrid pojmovnog i alfabetskog rečnika, i *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms* (2008). Sinonimi, iako nedovoljno diferencirani, zastupljeni su i u elektronskim rečnicima proisteklim iz projekta *WordNet*.

7.3. Suprotnost smisla: antonimija

Odražavajući, u osnovi, sličnost u različitostima dela vanjezičke stvarnosti, a potom i dela leksikona koji je odslikava, **antonimija** oličava suprotnost smisla između dve lekseme. Preciznije, o antonimiji se može govoriti ako posmatrane lekseme – i to kroz svoje relevantne sememe – dele nekoliko DgO, ali se razlikuju po bar jednom obeležju suprotnosti (Nida 1975a: 17, 107). U skladu s prirodom te suprotnosti, moguće je razlikovati najmanje pet osnovnih vrsta antonimije – skalarnu, komplementarnu, dijametralnu, recipročnu i reverzivnu. Prototipsko ispoljavanje antonimije određuju dva svojstva: (a) kontrast između dve lekseme, i (b) ista morfosintaktička klasa relevantnih leksema; uz ove opšte, postoje i posebne karakteristike, koje opisuju prototipsko ispoljavanje svake pojedinačne podvrste. O njima će biti više reči u nastavku.⁷¹

⁷¹ Veoma iscrpna rasprava o antonimiji, s preciznijom podelom i brojnim finijim podvrstama može se naći u Cruse 1986: pogl. 9–11 i Murphy 2003: pogl. 5.

Skalarna antonimija⁷² očituje se najviše kod prideva i priloga kao što su *good : bad*, DOBAR, LOŠ, *fast : slow*, BRZ, SPOR, *kind : unkind*, LJUBAZAN, NELJUBAZAN, *loudly : softly*, GLASNO, TIHO, te kod nekih glagola emotivnog stanja, poput *like : dislike*, VOLETI, NE VOLETI, *admire : despise*, DIVITI SE, PREZIRATI, *agree : disagree*, SLAGATI SE, NE SLAGATI SE. Kroz odgovarajuća DgO, suprotnost izražena ovim, i sličnim, parovima leksema temelji se na kontrastu tipa više/manje, tj. na principu postojanja izvesnog stanja stvari u većoj ili manjoj meri. Ovakvo stanje stvari oličava skala vrednosti između dveju krajnosti neke značenjske dimenzije, koje su simetrično razmeštene u odnosu na središnje, neutralno, područje.

Tako je, recimo, dimenzija brzine pokrivena skalarnim parom *fast : slow*, BRZ, SPOR, pri čemu smisao semantički neobeležene (tj. opštije po smislu) lekseme *fast*, BRZ, opisuje težnju ka jednoj, pozitivnoj, krajnosti, a smisao semantički obeležene (tj. specifičnije po smislu) lekseme *slow*, SPOR, težnju ka onoj drugoj, negativnoj, koja se, bar teorijski, približava nuli. Između navedene dve krajnosti nalaze se međuvrednosti koje se ne mogu valjano izraziti nijednom od ove dve lekseme. Inače, to neutralno područje u većini slučajeva ostaje bez posebnog imena, s retkim izuzetkom leksema *tepid/lukewarm*, MLAK, vezanim za dimenziju temperature (Cruse 1986: 204–205).

Interesantno bi bilo primetiti da u svim neobeleženim upotrebama, koje uključuju i pitanja tipa *How fast is it?*, KOLIKO JE BRZ?, leksema *fast* nastupa kao hiperonim, s neutralizovanim kontrastom između *fast*, BRZ, i *slow*, SPOR. Na taj način, ona zahvata sve tačke na skali brzine, bez ikakvih implikacija pozitivnih ili negativnih vrednosti. Ukoliko se, zbog nečega, pitanjem želi naglasiti negativna vrednost na skali, pribegava se njegovom obeleženom obliku, *How slow is it?*, KOLIKO JE SPOR?, kod koga takve neutralizacije nema (Lyons 1968: 466–467; Leech 1981: 113–114; Palmer 1981: 95–96; Cruse 1986: 256–257).

⁷² Odgovara terminu ‘antonymy’ (Lyons 1968, 1977).

Pri utvrđivanju skalarne antonimije može poslužiti dijagnostički test negacije jednog od članova u paru, koji pokazuje njihovu delimičnu međuisključivost: *X implies NOT Y, but NOT X does not necessarily imply Y (and vice versa)*, X IMPLICIRA NE Y, ALI NE X NE IMPLICIRA NUŽNO Y (I OBRNUTO); npr. *It's fast*, BRZ JE, implicira *It's not slow*, NIJE SPOR, dok *It's not fast*, NIJE BRZ ne implicira nužno *It's slow*, SPOR JE – i obrnuto (Lyons 1968: 461, 465, 1977: 272). Uz to, na raspon neutralnih vrednosti jasno ukazuje istovremena negacija oba člana: *It's neither fast nor slow*, NIJE NI BRZ NI SPOR (Leech 1981: 101; Cruse 1986: 199, 204).

U svom prototipskom ispoljavanju, skalarna antonimija pretpostavlja mogućnost poređenja posmatranih stanja stvari, tj. njihovu **poredivost**. Uopšte uzev, poredivost podrazumeva sposobnost morfosintaktičkog poređenja, stvaranjem oblika komparativa i superlativa (*faster, fastest*, BRŽI, NAJBRŽI), te sposobnost premodifikacije prilozima poput *slightly, moderately, very, extremely*, POMALO, UMERENO, VEOMA, IZUZETNO, u svojstvu indikatora različitih pozicija na datoj skali. Polazeći od stavova E. Sapira <Sapir>, koji je na ovu pojavu prvi skrenuo pažnju, poredivost može biti eksplicitna i implicitna (interpretirano prema Lyons 1968: 463–467, 1977: 273–275; Palmer 1981: 94–95). Eksplicitna poredivost uočava se pri poređenju dva entiteta (*My car is faster than yours*, MOJ AUTO JE BRŽI OD TVOGA) ili dva stanja istog entiteta (*My car is faster than it used to be*, MOJ AUTO JE BRŽI NEGO ŠTO JE NEKAD BIO) – najčešće, naravno, putem komparativa.

S druge strane, o implicitnoj poredivosti govori se svaki put kada se upotrebi neki skalarni antonim, s obzirom na okolnost da se poređenje uvek vrši u odnosu na izvesnu prihvaćenu i/ili očekivanu normu – drugim rečima, u odnosu na prototipско (uobičajeno) manifestovanje relevantne osobine. Tako se u konstataciji *My car is fast*, MOJ AUTO JE BRZ, sadrži implicitno poređenje: konkretno vozilo nije brzo u apsolutnim terminima, već u relativnim, jer se posmatra kroz brzinu prototipa automobila. Adekvatna interpretacija glasila bi, zato, *My*

car is faster than the prototypical (usual) car, MOJ AUTO JE BRŽI OD PROTOTIPSKOG (UOBIČAJENOG) AUTA.

Norma, bez sumnje, varira u zavisnosti od denotata, ako ne i samog referenta, pa stoga brzina puža, čoveka, bicikla, automobila i aviona predstavlja različite, mada uporedive, kvalitete – što važi podjednako i za popularnu i za ekspertsku kategorizaciju. Uz ovo, normu ponekad postavlja i subjektivna procena pojedinačnih komunikatora, mahom kod onih kontrasta koji izražavaju vrednosni sud (Leech 1981: 102), poput prideva *good : bad*, DOBAR, LOŠ, *beautiful : ugly*, (PRE)LEP, RUŽAN, *interesting : uninteresting*, ZANIMLJIV, NEZANIMLJIV, *polite : impolite*, UČTIV, NEUČTIV.

Od gore opisanog prototipa odstupaće oni skalarni antonimi koji se više ili manje opiru punoj poredivosti. U prvom redu, ovamo bi spadali implicitni superlativi kao *huge : tiny*, GOLEM, MALEN, *enormous : minute*, OGROMAN, SIĆUŠAN, *scorching : freezing*, VREO, LEDEN (Cruse 1986: 216–217). Budući da opisuju zastupljenost određene osobine u vrlo velikoj odn. vrlo maloj meri, oni se gotovo nikad ne javljaju u oblicima komparativa i superlativa, te premodifikovani prilozima.

Komplementarna antonimija⁷³ očituje se kod prideva kao što su *male : female*, MUŠKI, ŽENSKI, *true : false*, ISTINIT, LAŽAN, *alive : dead*, ŽIV, MRTAV, *deciduous : evergreen*, LISTOPADAN, ZIMZELEN, zatim kod glagola *hit : miss*, POGODITI, PROMAŠITI, *succeed : fail*, USPETI, NE USPETI, *obey : disobey*, POSLUŠATI, NE POSLUŠATI, te imenica *man : woman*, MUŠKARAC, ŽENA, *lion : lioness*, LAV, LAVICA, *smoker : non-smoker*, PUŠAČ, NEPUŠAČ. Kroz odgovarajuća DgO, suprotnost izražena ovim, i sličnim, parovima leksema temelji se na kontrastu tipa da/ne, tj. na principu nedvosmislenog postojanja ili nepostojanja izvesnog stanja stvari. Ovakvo stanje stvari oličava razdeljivost neke značenjske dimenzije na dva podjednaka, i međuisključiva, dela.

Tako je, recimo, dimenzija istinitosti pokrivena komplementarnim parom *true : false*, ISTINIT, LAŽAN, pri čemu smi-

⁷³ Odgovara terminu ‘complementariness’ (Lyons 1968, 1977).

sao semantički neobeležene lekseme *true*, ISTINIT, obuhvata jednu, uslovno pozitivnu, polovinu, a smisao semantički obeležene lekseme *false*, LAŽAN, onu drugu, uslovno negativnu; neutralnih međuvrednosti ovde nema.

Pri utvrđivanju komplementarne antonimije može takođe poslužiti dijagnostički test negacije jednog od članova u paru, pokazujući ovog puta njihovu potpunu međuisključivost: *X implies NOT Y, and NOT X implies Y (and vice versa)*, X IMPLICIRA NE Y, A NE X IMPLICIRA Y (I OBRNUTO); npr. *It's true*, ISTINITO JE, implicira *It's not false*, NIJE LAŽNO, kao što *It's not true*, NIJE ISTINITO, implicira *It's false*, LAŽNO JE – i obrnuto (Lyons 1968: 461, 1977: 271–272). Uz to, paradoksalnost istovremene negacije oba člana svedoči o nepostojanju neutralnih vrednosti: *It's neither true nor false*, NIJE NI ISTINITO NI LAŽNO (Leech 1981: 99; Cruse 1986: 199).

U svom prototipskom ispoljavanju, komplementarna antonimija pretpostavlja nemogućnost poređenja posmatranih stanja stvari. Od ovoga će odstupati oni komplementarni antonimi koji se, bar u nekim svojim upotrebama, delimično mogu porediti, poput *safe : dangerous*, BEZBEDAN, OPASAN, *drunk : sober*, PIJAN, TREZAN, *satisfactory : unsatisfactory*, ZADOVOLJAVAJUĆI, NEZADOVOLJAVAJUĆI (Cruse 1986: 202–203). Ova mo bi spadali i slučajevi privremene rekategorizacije neporedivih prideva u poredive, zasnovane na nekim od perifernih DgO, u cilju postizanja određenih komunikativnih efekata, kao u *He's more married than I thought*, OŽENJENIJI JE NEGO ŠTO SAM MISLIO (Lyons 1968: 462, 1977: 278–279).

Postojanje ovakvih prelaza, i kod skalarnih i kod komplementarnih antonima, preko kojih se oni do izvesne mere dodiruju, navodi na pomisao da ove dve, inače najvažnije, vrste antonimije predstavljaju delove jednog jedinstvenog kontinuuma, čije krajeve zauzimaju prototipi poredivih odn. neporedivih leksema, dok su između njih razmešteni slučajevi odstupanja u oba smera.

Kao što se iz nekih ponuđenih primera moglo videti, skalarni i komplementarni antonimi nisu uvek monomorfemske (proste) lekseme, već su semantički obeleženi članovi znatno

češće polimorfemske (specifično, izvedene) lekseme – dakle, obeležene i morfološki. Za njihovu tvorbu, engleski jezik raspolaže nekolikim produktivnim sredstvima: negativnim prefiksima *un-*, *in-* (s alomorfima *im-*, *il-*, *ir-*), *dis-*, *a-*, i privativnim sufiksom *-less*, za skalarne i komplementarne prideve (npr. *unfair*, *independent*, *dishonest*, *atypical*; *useless*, NEPRAVEDAN, NEZAVISAN, NEPOŠTEN, NETIPIČAN; BESKORISTAN), negativnim prefiksom *non-*, za komplementarne imenice i prideve (*non-smoker*, *non-flammable*, NEPUŠAČ, NEZAPALJIV), te negativnim prefiksom *dis-*, za komplementarne i skalarne glagole (*disallow*, NE DOZVOLITI). Međutim, u nekim slučajevima, postojanje morfološki i semantički neobebeženog člana samo je teorijski postulirano, a ponekad objašnjivo etimološki, kao kod leksema *uncouth*, NEOTESAN, *unbridled*, NEOBUZDAN, *unheard-of*, NEČUVEN, *immaculate*, BESPREKORAN.

Ovde bi još bilo interesantno primetiti kako se u svojstvu semantički obebeženog člana, iako su to vrlo retki slučajevi, mogu javiti dve lekseme, koje su morfološki obebežene ili neobebežene, a pri tom deskriptivno sinonimne; npr. *friendly* : *unfriendly* / *hostile*, PRIJATELJSKI, NEPRIJATELJSKI, kod skalarne antonimije, ili *married* : *single* / *unmarried*, OŽENJEN / UDATA, NEOŽENJEN / NEUDATA, kod komplementarne (Lyons 1977: 275). Pored toga, jedna ista leksema, u zavisnosti od pripadajuće sememe, može kontrastirati s više drugih leksema; tako, pridev *short* u paru *long* : *short*, DUG, KRATAK, predstavlja semantički obebeženi član po dimenziji dužine, dok se u paru *tall* : *short*, VISOK, NIZAK, radi o dimenziji visine ljudi. Odgovarajuća semema, treba li to naglašavati, utvrđuje se upotrebom u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu.

Preostale tri vrste antonimije temelje se na suprotnosti smera kretanja, pri čemu to kretanje može biti shvaćeno ili doslovno, kao linearno prostorno pomeranje u odnosu na neku referentnu tačku, ili preneseno, kao pojmovna transformacija ili metaforičko proširenje doslovnoga (Cruse 1986: 223). O prirodi ovakvih suprotnosti smera i njihovim prototipskim ispoljavanjima – kratko.

U svetlu opisanog glavnog principa, **dijametralna antonimija**⁷⁴ odražava, kroz odgovarajuća DgO, dve krajnje tačke na datoj osi u jednom ili drugom smeru. Očituje se najčešće kod leksema poput *up : down*, GORE, DOLE, *top : bottom*, GORNJI (DEO), DONJI (DEO), *north : south*, SEVER, JUG, *east : west*, ISTOK, ZAPAD, *upwards : downwards*, NAGORE, NADOLE, *forwards : backwards*, NAPRED, NATRAG, *front : back*, PREDNJI (DEO), ZADNJI (DEO), *in : out*, NAPOLJE, UNUTRA, *black : white*, CRN, BEO (Cruse 1986: 224–225).

Recipročna antonimija⁷⁵ odražava, kroz odgovarajuća DgO, odnos između dva entiteta, koji se posmatra ili iz jednog ili iz drugog smera na datoj osi. Očituje se najčešće kod predloga, glagola i imenica poput *above : below*, IZNAD, ISPOD, *in front of : behind*, ISPRED, IZA, *before : after*, PRE, POSLE, *buy : sell*, KUPITI, PRODATI, *own : belong to*, POSEDOVATI, PRIPADATI, *husband : wife*, MUŽ / SUPRUG, ŽENA / SUPRUGA, *parent : child*, RODITELJ, DETE (Palmer 1981: 98; Cruse 1986: 231–232). U najvećem broju slučajeva, opisani odnosi su simetrični, o čemu svedoči i mogućnost permutacije članova u paru (Lyons 1968: 467, 1977: 280): *If X owns Y, then Y belongs to X*, AKO X POSEDUJE Y, ONDA Y PRIPADA X. Za tvorbu morfološki i semantički obeleženih recipročnih imenica, engleski jezik poseduje pacijentivni sufiks *-ee*, koji se najčešće javlja u kontrastu prema agentivnom sufiksu *-er*; npr. *employer : employee*, POSLODAVAC, NAMEŠTENIK.

I na kraju, **reverzivna antonimija**⁷⁶ odražava, kroz odgovarajuća DgO, kretanje i/ili promenu stanja u suprotnom smeru. Očituje se kod glagola kao što su *enter : leave*, UĆI, IZAĆI, *learn : forget*, NAUČITI, ZABORAVITI, *widen : narrow*, PROŠIRITI, SUZITI, *pack : unpack*, UPAKOVATI / SPAKOVATI / ZAPAKOVATI, ISPAKOVATI / RASPAKOVATI / OTPAKOVATI, *appear : disappear*, POJAVITI SE, NESTATI, *magnetize : demagnetize*, NA-

⁷⁴ Prema ‘diametrical opposites’ (Lipka 1992); odgovara terminu ‘antipodal (opposite)’ (Cruse 1986).

⁷⁵ Odgovara terminima ‘converseness’ (Lyons 1968, 1977) i ‘relational opposition’ (Palmer 1981).

⁷⁶ Po uzoru na termin ‘reversive (opposite)’ (Cruse 1986).

MAGNETISATI, RAZMAGNETISATI. Međutim, mora se istaći kako redosled odvijanja semantički obeležene radnje ili procesa ne mora biti – i najčešće nije – tačno obrnut u odnosu na neobeleženu, kao na unatrag projektovanom filmu, već je bitno da nastupi jasna promena stanja (Cruse 1986: 226–227).

Semantički obeleženi članovi reverzivnih antonima vrlo često su izvedene lekseme, pa su stoga i morfološki obeleženi. Za njihovu tvorbu engleski jezik poseduje tri reverzativna prefiksa: *un-*, *de-*, *dis-*, koji su upravo bili ilustrovani. Treba reći još i to da je neobeleženi član ponekad samo teorijski postuliran, kao kod lekseme *demoralize*, DEMORALISATI, kojoj onaj drugi, neobeleženi, član nedostaje.

Sa stanovišta konkretne upotrebe u tekstu, antonimija pruža mogućnost izbora da se na isti segment vanjezičke stvarnosti upućuje semantički neobeleženom ili obeleženom leksomom, saglasno namerama komunikatora u određenoj komunikacionoj situaciji.

U rečnicima, antonimija se obrađuje tek mestimično i polovično. O sistematskom ukazivanju može se govoriti jedino kod rečnika *Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary* (2006) i *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007), iako bez razlikovanja podvrsta. Pored njih, *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1973), nakon razmatranja posmatranih sinonima, nabraja i pripadajuće antonime, koji u tekstu nisu razvrstani, uprkos preciznoj klasifikaciji ponuđenoj u vrlo sadržajnoj uvodnoj raspravi. Slično postupa i *Oxford Thesaurus of English* (2006). Pa ipak, u većini rečnika ponekad se javljaju implicitne indikacije antonimije, u definicijama pojedinih vrsta semantički i/ili morfološki obeleženih leksema pomoću onih neobeleženih. Rečnici proistekli iz projekta *Word-Net* dosledno registruju antonimiju, mada bez eksplicitnog razdvajanja podvrsta.

Posle prikaza tri osnovna smisaona odnosa, ovo poglavlje, posvećeno paradigmatskoj ravni leksikona, biće završeno osvrtom na njegovu organizaciju.

7.4. Leksička polja i leksički skupovi

Tokom ranijeg izlaganja, u Poglavlju 5, leksikon je bio definisan kao apstraktan skup leksičkih jedinica, koji čini sastavni deo nečijeg znanja o jeziku. Iako se ovim određenjem leksikon, bar implicitno, poima kao formalna i sadržinska celina, način organizacije te celine ostaje bez jasnog objašnjenja. U cilju potpunijeg osvetljavanja ovog aspekta leksikona, u nastavku će biti više reči upravo o njegovoj strukturi.

Odražavajući, u osnovi, ustrojstvo vanjezičke stvarnosti uopšte i – što je još važnije – kategorizaciju te stvarnosti u pojedinim kulturama i jezicima, moguće je, sledeći argumentaciju L. Lipke (1992: 151–152, 157), razlikovati dve vrste sadržinskog organizovanja leksikona: s jedne strane, to su leksička polja, zasnovana na jezičkim i lingvističkim kriterijumima, dok se s druge nalaze leksički skupovi, zasnovani na vanjezičkim kriterijumima.

Jedno **leksičko polje**⁷⁷ utemeljeno je na grupisanju leksema prema srodnosti smisla – specifično, objektivno utvrdivim smisaonim odnosima. Prototipsko ispoljavanje leksičkog polja određuju dva svojstva: (a) najmanje dve lekseme koje se nalaze u istoj morfosintaktičkoj klasi, i (b) posmatrane lekseme, preko svojih relevantnih semema, treba da imaju bar jedno zajedničko centralno DgO, kojim se pokriva celina neke značenjske dimenzije (Lipka 1992: 152), kao što su boja, brzina, temperatura, životinja, itd.

Takve značenjske dimenzije, ponekad pod nazivom **semantička polja**, u domenu su vanjezičke (posebno, pojmovne) stvarnosti; one čine segmente unutar celovitog i sveobuhvatnog semantičkog prostora, koji, u pojedinačnom opisivanju stvarnosti, jezici razdeljuju na različite načine – u tom smislu, moglo bi se reći da leksička polja predstavljaju konkretne realizacije apstraktnih semantičkih polja (McCarthy 1990: 21). Pri tome, nisu retke pojave da se jedna leksema, kao forma,

⁷⁷ Prema terminu 'lexical field' (Lipka 1992); kod drugih autora, u približno istom smislu javljaju se još i termini 'semantičko polje', 'semantički domen' i 'leksička konfiguracija'.

zavisno od odgovarajuće sememe, kao pripadajuće sadržine, javlja u više različitih leksičkih polja, što svedoči o isprepletanosti i ispresecanosti elemenata leksikona.

Veličina leksičkog polja je relativna i kreće se od veoma mnogo uključenih članova, kod onih opštih, do samo dva, kod onih izuzetno specifičnih. Najvećima se mogu smatrati polja koja obuhvataju brojive i nebrojive entitete (tipično izražene imenicama), pa radnje, procese i stanja (glagoli), a zatim njihova kvalitativna i kvantitativna svojstva (pridevi i prilozi) (Nida 1975a: 174–175). No, u stvarnosti, proučavanje leksičkih polja najčešće se zadržava na ograničenom broju više ili manje specifičnih leksema. Kombinovanje ovakvih leksičkih polja, promenljive opštosti i brojnosti, trebalo bi, bar teorijski, da ponudi obrise organizacije celokupnog leksikona. Uz to, bio bi omogućen i jasniji uvid u prirodu i zastupljenost pojava nepostojanja leksema na očekivanom mestu u strukturi leksičkog polja, tj. leksičkih praznina (spomenutih u Odeljku 7.1).⁷⁸ Sve ovo, štaviše, odnosi se ne samo na analizu jednog jezika, nego i više njih – kontrastivno.

Globalno gledano, postoje dva osnovna strukturna tipa leksičkih polja – hijerarhijska i linearna (Lipka 1992: 152). **Hijerarhijska leksička polja** temelje se na smisaonom odnosu hiponimije, i njenim podvrstama (opisanim u Odeljku 7.1). Podrazumevaju nekoliko međusobno nadređenih odn. podređenih nivoa, obično ne više od pet (Cruse 1986: 145), koji se mogu prikazati tabelarnim ili račvastim dijagramom (Lehrer 1974: 20–21; Nida 1975a: 85–87). Primenljivost ovih polja dolazi do posebnog izražaja pri uspostavljanju taksonomija, koje se tiču klasifikovanja, recimo, životinja, biljaka, rodbinskih odnosa, muzičkih instrumenata, i sl. Ovo važi kako za popularne taksonomije tako i za one ekspertske; kod potonjih, treba reći i to, broj nivoa može premašiti pet, saglasno name-ravanoj preciznosti. Struktura jednog hijerarhijskog leksičkog polja biće objašnjena na primeru pojednostavljene klasifikacije pasa.

⁷⁸ Leksičke praznine i njihove vrste detaljnije razmatraju Lehrer 1974: pogl. 5 i Lyons 1977: 301–305.

Najviši nivo, u svojstvu najopštije lekseme, zauzima glavni hiperonim (*animal*, ŽIVOTINJA), koji slede, jedna ispod druge, lekseme vezane za klasu (*mammal*, SISAR), rod (*dog*, PAS), vrste (*terrier*, *greyhound*, *poodle*..., TERIJER, HRT, PUDLICA...) i njihove varijetete (kod terijera, to su *Irish terrier*, *Scottish terrier*, *Welsh terrier*..., IRSKI TERIJER, ŠKOTSKI TERIJER, VELŠKI TERIJER...) (Lipka 1992: 155; Cruse 1986: 145; Nida 1975a: 84–87). Između navedenih leksema očituje se vertikalni odnos dominacije hiperonima nad hiponimima, kao i horizontalni odnos međuisključivosti kohiponima (Cruse 1986: 113). Naravno, unošenjem novih klasa, rodova, vrsta i varijeteta, po horizontali, moguće je obuhvatiti i (sve) ostale životinje.

Za potrebe obične, svakodnevne upotrebe jezika, kako još primećuje Cruse (1986: 146), najznačajnijim se smatra nivo roda, tj. generički nivo, s obzirom da sadrži glavninu svakodnevnih imena bića i predmeta (npr. *cat*, *oak*, *apple*, *hammer*, MAČKA, HRAST, JABUKA, ČEKIĆ). Morfološki posmatrano, ta imena su ponajviše proste lekseme, dok su one na nivoima vrste i varijeteta ponajviše izvedene, složene ili frazne, što pokazuju i gornji primeri.

Među hijerarhijska polja, takođe taksonomske prirode, mogu se ubrojati i ona zasnovana na odnosu dela i celine, pri čemu posmatrani deo, bilo da je odvojiv ili neodvojiv od celine, tipično, treba da ima svoju (a) samostalnost, (b) jasnu omeđenost od susednog dela, i (c) utvrđenu funkciju (Cruse 1986: 158–159; Lyons 1977: 312). U ovakvom odnosu nalaze se, recimo, leksema *car*, AUTOMOBIL, prema leksemama koje predstavljaju njegove delove *chassis*, *wheel*, *engine*, *door*, *windscreen*..., ŠKOLJKA, TOČAK, MOTOR, VRATA, VETROBRAN..., ili *body*, TELO, prema *head*, *neck*, *trunk*, *arm*, *leg*..., GLAVA, VRAT, TRUP, RUKA, NOGA.... Kod svih ovakvih, i sličnih, polja moguće je unošenje daljih nivoa s još preciznijim podelama.⁷⁹

Kao drugi strukturni tip, **linearna leksička polja** mogu biti shvaćena kao specijalna vrsta hijerarhijskih, pošto ih čini je-

⁷⁹ O različitim aspektima odnosa dela i celine detaljno raspravljaju Lyons 1977: 311–317, Cruse 1986: pogl. 7 i Murphy 2003: pogl. 6.

dan nivo, a postojanje hiperonima, na drugom nivou, nije obavezno. Ova polja temelje se, prvenstveno, na kontrastima ostvarenim između više leksema, ali i između samo dve, koji se podvode pod smisaoni odnos antonimije (opisane u Odeljku 7.3). U zavisnosti od principa koji određuje redosled uključenih članova, linearna polja moguće je razvrstati na serije i cikluse (po uzoru na raspravu Lyonsa 1977: 289–290 i Lipke 1992: 149–150, 152–154). Svi članovi ovakvih polja, mora se odmah naglasiti, nalaze se u odnosu međuisključivosti.

Kod **serija**, postoji početni i završni član, između kojih su, na osnovu utvrđenog kriterijuma, razmešteni svi ostali – i to na tri raspoloživa načina. Ukoliko su posmatrane lekseme poredive, one čine **skalu**, s postepenim prelazima, naviše ili naniže, između članova; npr. *scorching, hot, warm, tepid/luke-warm, cool, cold, freezing*, VREO, VRUĆ, TOPAO, MLAK, SVEŽ, HLADAN, LEDEN, po dimenziji temperature, ili *black, grey, white*, CRN, SIV, BEO, po dimenziji osnovne boje. Ako su, nadalje, posmatrane lekseme neporedive, one čine **rang**,⁸⁰ sa skokovitim prelazima, naviše ili naniže, između članova, kao u *excellent, good, average, fair, poor*, ODLIČAN, VRLODOBAR, DOBAR, DOVOLJAN, NEDOVOLJAN, po dimenziji školskih ocena; ovamo spadaju još dimenzije vojnih i drugih činova, jezičkih jedinica, muzičkih nota, te brojeva, čiji je završni član, pri tom, otvoren.

Međutim, u slučajevima kada se poredivost, uređenost i konačnost pojedinačnih članova ne smatraju bitnim, lekseme obrazuju **grozd**, poput *bee, wasp, fly, butterfly, mosquito, ant...*, PČELA, OSA, MUVA, LEPTIR, KOMARAC, MRAV..., po dimenziji insekta; ovamo su pribrojive i sve vrste bića, predmeta, radnji, svojstava, i ostalog. Pored toga, neki grozdovi neretko su zasnovani na smisaonom odnosu sinonimije, u prvom redu one približne (spomenute u Odeljku 7.2), što se može ilustrovati nekim glagolima koji opisuju načine skakanja ljudi ili životinja: *jump, leap, spring, skip, hop, bounce, vault, clear...*, (PRE)-SKOČITI, (PRE)SKOČITI SNAŽNO, (I)SKOČITI NAGLO, SKAKUTATI

⁸⁰ Prema terminima 'scale' i 'rank' (Lehrer 1974, Lyons 1977).

NA OBE NOGE NAIZMENIČNO, SKAK(UT)ATI NA JEDNOJ NOZI, SKAKATI VIŠE PUTA GORE-DOLE, PRESKOČITI UZ POMOĆ NEČE-GA, PRESKOČITI BEZ DODIRIVANJA...⁸¹

Nasuprot serijama, kod **ciklusa** ne postoje krajnji članovi, već su svi članovi, u neku ruku, kružno razmešteni i imaju podjednak status; npr. *red, yellow, green, blue, purple*, CRVEN, ŽUT, ZELEN, PLAV, LJUBIČAST, po dimenziji osnovne boje (iz ovoga se, uzgred, može zaključiti kako je jedno isto leksičko polje, po dimenziji osnovne boje, u engleskom ali i mnogim drugim jezicima, pokriveno kako skalom (crno/belo) tako i ciklusom (Lyons 1977: 290; Lipka 1992: 153)), ili *north, east, south, west*, SEVER, ISTOK, JUG, ZAPAD, sa svojim podvrstama, po dimenziji strane sveta. Pa ipak, ciklusi se uočavaju najviše kod leksema koje izražavaju različite vremenske raspone, kao što su *spring, summer, autumn/fall, winter*, PROLEĆE, LETO, JESEN, ZIMA, po dimenziji godišnjeg doba; ovamo dolaze i dimenzije dana u nedelji te meseca u godini. Karakteristično za sve ovakve cikluse jeste postojanje početnog i završnog člana, koji su, pri tom, konvencionalne naravi, a ne proizvod prirodnih zakonitosti.

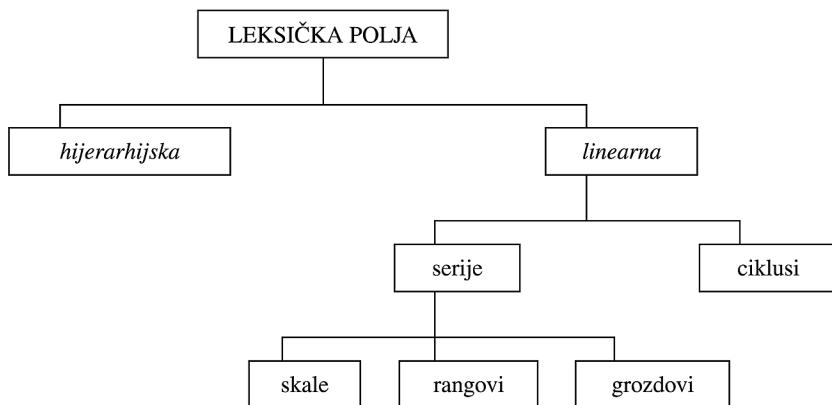
U zaključku, tabelarna rekapitulacija tipova opisanih leksičkih polja daje se na Dijagramu 7.

Za razliku od jezički ustrojenih leksičkih polja, koja se mogu definisati lingvistički, s leksičkim skupovima to nije slučaj. Naime, jedan **leksički skup**,⁸² kako ga poima L. Lipka (1992: 157–158), temelji se na grupisanju leksema, različitih morfosintaktičkih klasa, prema srodnosti smisla proistekloj iz određenih vanjezičkih okolnosti. Takve okolnosti, u velikoj meri uslovljene specifičnom kulturom i otuda mahom u dome-nu znanja o svetu jedne jezičke zajednice, mogu se podeliti u najmanje dva, neretko međusobno prožeta, kompleksa.

Prvi čini bliskost denotata posmatranih leksema – prostor-na, vremenska ili neka druga; npr. članove skupa vezanog za

⁸¹ O uspostavljanju razlika unutar ovakvih grozdova, primenom dijag-nostičkih obeležja, detaljnije raspravljaju Lehrer 1974: pogl. 3 i Nida 1975a: pogl. 2–3.

⁸² Prema terminu ‘lexical set’ (Lipka 1992).

Dijagram 7: tipologija leksičkih polja

kuću i njene delove objedinjuje prostorna bliskost denotata: *house, roof, wall, tile, chimney, window, pane, door, lock, gate...*, KUĆA, KROV, ZID, CREP, DIMNJAK, PROZOR, OKNO, VRATA, BRAVA, KAPIJA..., dok se kod leksičkog skupa vezanog za faze razvitka leptira, *egg, caterpillar, chrysalis, butterfly*, JAJE, GUSENICA, LUTKA, LEPTIR, pored prostorne, očituje i njihova vremenska i telesna bliskost.

Drugi kompleks predstavlja povezanost samih leksema – tematska, psihološka ili neka druga; npr. kod članova skupa u čijem se središtu nalazi leptir, *butterfly, insect, wings, fly, colourful, yellow, flowers, spring, garden, birds...*, LEPTIR, INSEKT, KRILA, LETETI, ŽIVOPISAN, ŽUT, CVEĆE, PROLEĆE, BAŠTA, PTICE..., radi se prvenstveno o njihovoj psihološkoj povezanosti, a kod leksema grupisanih oko kupatila, *bathroom, wash-basin, water, soap, toothpaste, toothbrush, towel, wash one's hands, brush one's teeth, dry, dirty, clean...*, KUPATILO, UMIVAONIK, VODA, SAPUN, PASTA ZA ZUBE, ČETKICA ZA ZUBE, PEŠKIR, PRATI RUKE, PRATI ZUBE, OBRISATI, PRLJAV, ČIST..., posredi je tematska, a delom i prostorna, bliskost.

Iz ovih nekoliko ilustracija može se videti da su veličina i obuhvat nekog leksičkog skupa, u celini uzev, promenljivi – ili tačnije, proširivi prema ukazanoj potrebi. Uz to, između pojedinih članova, kako opaža Lipka (1992: 158), ne postoji nu-

žno odnos implikacije, kao kod leksičkih polja, već je njihova međusobna veza svedena tek na izvesno očekivanje.

Pomenuta tematska bliskost leksema do naročitog izražaja dolazi pri utvrđivanju leksičkog sastava nekog predmetnog registra. U Odeljku 4.4, predmetni registar bio je definisan kao materija koja čini predmet komunikacije u okviru jedne ili više različitih sfera aktivnosti ili interesovanja ljudi; takav registar može, ali ne mora, da sadrži i ustaljenu stručnu terminologiju. Iz leksikološke perspektive, predmetni registar činile bi sve one lekseme, u sklopu kako leksičkih skupova tako i leksičkih polja, koje su potrebne za uspešno i celovito komuniciranje o željenoj materiji. Leksički sastav jednog predmetnog registra biće pobliže prikazan na primeru pripremanja hrane, po uzoru na viđenje R. Cartera (1987: 50–52).

U sastav predmetnog registra ulaze sledeće vrste leksema: (a) imenice, koje opisuju predmete, bića, pojmove, pojave, itd.; npr. *cooker, pot, pan, bowl, spoon, fork, knife...*, ŠTEDNJAK, LONAC, ŠERPA, ČINIJA, KAŠIKA, VILJUŠKA, NOŽ..., (b) glagoli, koji opisuju radnje, postupke, metode, itd.; npr. *boil, fry, grill, peel, cut, shred, mix, stir, beat...*, BARITI, PRŽITI, PEĆI NA ROŠTILJU, LJUŠTITI, SEĆI, RENDATI, POMEŠATI, PROMEŠATI, ULUPATI..., (c) pridevi i prilozi, koji opisuju svojstva predmeta, postupaka, itd.; npr. *frozen, fresh, stale, off...*, ZAMRZNUT, SVEŽ, BAJAT, POKVAREN..., (d) frazne lekseme i kolokacije, koje se mogu javiti u svim gore navedenim funkcijama; npr. *boil over, strain off, bake bread, chop onions, dice carrots, tender / tough (meat), flaky (pastry)...*, ISKIPETI, OCEDITI, PEĆI HLEB, SECKATI CRNI LUK, SEĆI NA KOCKICE ŠARGAREPU, MEKO / ŽILAVO (MESO), PRHKO (TESTO)....

Pored toga, u posrednoj vezi s ovim doslovnim upotrebama, nalaze se metaforička i metonimijska značenja, u sklopu idiomatizovanih fraznih leksema i ostalih idioma (o kojima će biti više reči u sledećem poglavlju), poput *boil with rage*, KIPETI OD BESA, pa *roast in the sun*, PRŽITI SE NA SUNCU, *have a finger in every pie*, BITI U SVAKOJ ČORBI MIROĐIJA (doslovno: 'imati prst u svakoj piti'), ili *The pot calling the kettle*

black, RUGAO SE LONAC TENDŽERI (DA JE CRNA) (doslovno: 'Lonac kaže čajniku da je crn').

Leksičkim poljima i leksičkim skupovima, mada bez njihovog sistematskog razdvajanja, posvećeno je nekoliko rečnika. Posebnu pažnju zaslužuju pojmovno organizovani *Longman Lexicon of Contemporary English* (1981), *Oxford Thesaurus of English* (2006) i *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms* (2008), te pojmovno-alfabetiski *Longman Language Activator* (2004), koji lekseme grupišu prema sadržinskoj sličnosti, kroz raznovrsne opšte i posebne značenjske kategorije, uglavnom na nivou ovde opisanih leksičkih skupova i, u okviru leksičkih polja, grozdova. Ustrojen takođe pojmovno je i *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* (2002), s još preciznijim i brojnijim kategorijama, ali bez ukazivanja na razlike između nanizanih leksema. Odličan uvid u leksičke skupove zasnovane na bliskosti denotata daju slikovni *The Oxford-Duden Pictorial English Dictionary* (1995), *Merriam-Webster's Visual Dictionary* (2006), *Dorling Kindersley Visual Dictionary* (2007) i *Britannica Visual Dictionary* (2008), kod kojih je izostanak tekstualnih objašnjenja (s izuzetkom drugonavedenog) višestruko nadoknađen visokokvalitetnim vizuelnim ilustracijama.

Leksičkim sastavom pojedinih predmetnih registara, s naglaskom na pripadajućoj stručnoj terminologiji, bave se dve serije terminoloških rečnika: *The Penguin Dictionary of ...* i *Collins Dictionary of ...*, koji uključuju, uz ostalo, biologiju, geografiju, fiziku, hemiju, matematiku, računarstvo, elektroniku, ekonomiju, politiku, arhitekturu, arheologiju, sociologiju, psihologiju, religiju, muziku. Kada je o lingvističkoj terminologiji reč, iscrpnu, pouzdanu i savremenu obradu sadrže *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Crystal 2008), *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics* (Matthews 2007), te *Concise Oxford Companion to the English Language* (McArthur 2005), koji je usredsređen na engleski jezik.

Privevši ovim kraju pregled paradigmatičkih leksičkih odnosa, preostaje još da se, u poslednjem poglavlju ove knjige, razmotre leksički odnosi na sintagmatskoj ravni.

8. Sintagmatski leksički odnosi

Kao drugi od dva fundamentalna principa ustrojstva jezika, sintagmatski odnosi temelje se na blizini najmanje dve jezičke jedinice, koje se obično zajedno javljaju, ili mogu javiti, u istom kontekstu. Budući da određuju mogućnost ulančavanja – dakle, udruživost odabranih jedinica u datom segmentu nekog konteksta, ovi odnosi predstavljaju ravan kombinacije, horizontalnu osu zamišljene strukture jezika (Bugarski 1989a: 95–97; Lyons 1968: 73–76).

Pod ‘sintagmatskim leksičkim odnosima’ podrazumevaju se formalni i/ili sadržinski odnosi između najmanje dve udružive leksičke jedinice, koje su odabrane između onih paradigmski mogućih. Kako je ranije istaknuto, ravan kombinacije, u sprezi s ravni selekcije paradigmskih odnosa, utvrđuje leksičkim jedinicama pojedinačno mesto u leksikonu i njihovu diferencijalnu (kontrastnu) prirodu. Poznavanje i prepoznavanje sintagmatskih leksičkih odnosa takode predstavlja deo znanja o jeziku nekog komunikatora. Ovde neće biti na odmet ukazati na okolnost da se i ovakvi odnosi uspostavljaju između leksema s njihovim pojedinačnim sememama, u skladu s idealizacijom *jedna leksema kao jedna semema u jednom trenutku*, što pretpostavlja tekstualno značenje, te upotrebu u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu.

Globalno gledano, može se uočiti postojanje jednog veoma značajnog sintagmatskog leksičkog odnosa, koji oličavaju leksički spojevi, nastali kombinovanjem pojedinih leksema u veće, manje ili više čvrste, celine. Nakon opšteg prikaza leksičkih spojeva i njihovih svojstava, dva osnovna tipa ovakvih spojeva, kolokacije i idiomi, biće obrađena u posebnim odelj-

cima. Izlaganje se oslanja mahom na gledišta koja zastupaju (alfabetski): Allerton (1984), Carter (1987), Cowie (1978), Cruse (1986), Gotštajn (1986), Lipka (1992), Lyons (1977), Mackin (1978), McCarthy (1990), Mitchell (1971), Nejgebauer (1982, 1986), Palmer (1981) i Pervaz (1988).

8.1. Leksički spojevi

Leksičkim spojem naziva se uobičajeno, redovno, a ponekad i sistematsko, javljanje jedne lekseme u sprezi s najmanje još jednom, po pravilu unutar neke sintagme ili rečenice (pri čemu ova potonja može, ali ne mora, da uključuje i klauze, koje će se nadalje podrazumevati i bez posebnog isticanja). Leksički spojevi predstavljaju oblast u kojoj je međudnos leksikona i gramatike, pominjan u Odeljku 1.1, verovatno najjasnije i najsnažnije izražen. Sadržinski, funkcijski i formalno, svi ovakvi spojevi čine manje ili više kompaktnu celinu. Iz niza stavova koje iznose *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2* (1983: xi–xvi), Nejgebauer 1982: 342–346, Gotštajn 1986: 25–27 i Carter 1987: 58–65, može se izvesti uopšten zaključak da stepen kompaktnosti nekog leksičkog spoja združeno uslovljavaju tri činioca: zamenljivost, postojanost i prozirnost.

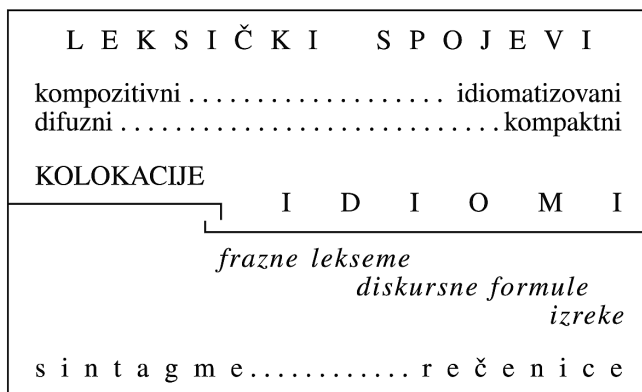
Zamenljivost, kao jedno od dva formalna svojstva, odnosi se na mogućnost zamene pojedinih leksema unutar celine drugim leksemama srodnog značenja; tako se razlikuju spojevi s prelazima od zamenljivosti koja je nemoguća (samo jedna raspoloživa leksema) preko minimalne (dve lekseme) do moguće (više od dve lekseme, ali veoma ograničenog broja). **Postojanost**, kao drugo formalno svojstvo, morfosintaktičko, odnosi se na mogućnost podvrgavanja celine transformacijama (broj, glagolsko vreme/vid/stanje, promena morfosintaktičke klase, tematska organizacija rečenice, itd.) i/ili modifikacijama (inicialnim, medijalnim i finalnim, u vidu pridevskih, priloških i ostalih dopuna); razlikuju se spojevi s prelazima od relativno visoke do relativno slabe postojanosti. **Prozirnost**, kao sadr-

žinsko svojstvo, odnosi se na stepen predvidljivosti smisla celine; razlikuju se spojevi s prelazima od prozirnih do neprozirnih (ovo svojstvo, u vezi sa značenjem polimorfemskih leksema, obrađeno je u Poglavlju 5).

Polazeći od ovih kriterijuma, može se postaviti sledeća globalna dihotomija: ukoliko određeni leksički spoj manifestuje moguću ili minimalnu zamenljivost, relativno slabu postojanost, te prozirnost, u pitanju je kompozitivan i time difuzan spoj, koji će se ovde nazivati 'kolokacijom'. Ukoliko se, s druge strane, kod leksičkog spoja uočava nemoguća ili minimalna zamenljivost, relativno visoka postojanost, te neprozirnost, u pitanju je idiomatizovan i time kompaktan spoj, koji će se ovde nazivati 'idiomom' (pojmovi kompozitivnosti i idiomatizovanosti uvedeni su u Poglavlju 5). Uopšte uzev, kompaktni leksički spojevi mogu se smatrati sadržinski i funkcijski bliskim leksemama, dok su oni difuzni bliži rečenicama – sadržinski, funkcijski i formalno. Treba dodati još i to da postojanje leksičkih spojeva, kako onih kompaktnih tako i onih difuznih, povećava stereotipnost i konvencionalizovanost upotrebe jezika, uz istovremeno ograničavanje, ako ne i smanjivanje, dinamične, produktivne i kreativne prirode jezičkog sistema, koja se ogleda najviše na sintaktičkom nivou.

Bitno je ovde naglasiti kako jasnu i oštru liniju razgraničenja između kolokacija i idioma nije moguće povući, s obzirom na okolnost da delovanje sva tri svojstva nije uvek podjednako i ravnomerno izraženo. Tako se može naići na kolokacije koje naginju ka idiomatizovanosti, bar po jednom od navedenih svojstava, ali i na idiome koji naginju ka kompozitivnosti, bar po jednom od navedenih svojstava (o tome će biti više govora nešto kasnije). U tom smislu, najboljim se čini posmatrati leksičke spojeve kao kontinuum, između difuznosti i kompaktnosti, tj. kompozitivnosti i idiomatizovanosti, otprilike onako kako je to prikazano na Dijagramu 8.

U nastavku, biće razmotrene kolokacije i idiomi, njihove vrste, načini realizacije i preklapanja, naznačeni na Dijagramu, uz osvrt na opisane kriterijume za utvrđivanje kompaktnosti leksičkih spojeva.

Dijagram 8: kontinuum leksičkih spojeva:
strukturno-funkcijska tipologija

8.2. Kolokacije

Kolokacija⁸³ predstavlja uobičajen, a ponekad i redovan, dvočlani spoj jedne lekseme s nekom drugom, po pravilu unutar određene sintaktičke jedinice – sintagme ili, nešto ređe, rečenice; npr. *drink coffee*, PITI KAFU, *strong coffee*, JAKA KAFA, ili, kao složena kolokacija, *drink strong coffee*, PITI JAKU KAFU. Po svojoj suštini, svaka kolokacija čini sadržinsku, funkcijsku, a delom i formalnu, celinu, koja pruža opis specifične mikrosituacije u vanjezičkoj ili jezičkoj stvarnosti. Takva celina smatra se prirodnim načinom za izražavanje željenog, mahom tipičnog i unapred utvrđenog, sadržaja u nekom jeziku; struktura celine karakteristična je za svaki jezik pojedinačno, mada ni izvesna preklapanja, pa i poklapanja, između jezika nisu retka. Prepoznavanje i sposobnost uspešnog korišćenja kolokacija do naročitog izražaja dolaze u usvajanju nekog drugog jezika, prevođenju i kontrastivnoj analizi.

Svako ulančavanje leksema izvodivo je samo ukoliko posmatrane lekseme dele bar jedno međusobno udruživo, tj. **kom-**

⁸³ Prema terminu 'collocation' (J. R. Firth <Fert>, navedeno prema Lyons 1977: 612, Palmer 1981: 76).

patibilno, dijagnostičko obeležje (DgO). Tako, glagol *drink*, PITI, **kolocira**, tj. javlja se zajedno, s imenicama koje sadrže kompatibilno DgO [LIQUID], TEČAN, poput *water, tea, coffee, beer, wine, whiskey*, VODA, ČAJ, KAFA, PIVO, VINO, VISKI, ali ne i s imenicama *meat, bread, potato*, MESO, HLEB, KROMPIR, ili *air, oxygen*, VAZDUH, KISEONIK, s inkompatibilnim DgO [SOLID], ČVRST, odn. [GASEOUS], GASOVIT. Uz to, pored DgO [LIQUID], TEČAN, zahteva se i DgO [FIT FOR DRINKING], VALJAN ZA PIĆE, budući da se imenice kao *vinegar, petrol, turpentine*, SIRĆE, BENZIN, TERPENTIN, svakako ne odnose na tečnosti koje se mogu bezbedno piti, a samim tim i javiti s glagolom *drink*. No, imenica *soup*, SUPA, iako sadrži DgO [LIQUID], TEČAN, kolocira prvenstveno s glagolom *eat*, JESTI, sasvim izvesno zbog vanjezičkih – specifično, kulturnih – razloga.

Preko kompatibilnosti relevantnih DgO utvrđuje se mogućnost ulančavanja leksema, ili njihova **kolokabilnost**, koja je, kao što se i iz gornjeg primera moglo videti, uslovljena ne samo unutarjezičkim činiocima (u prvom redu, semantičkim) već, možda i češće, onim vanjezičkim (pragmatičkim).⁸⁴ U suštini, kolokabilnost projektuje ostvarive (potencijalne) kolokacije, od kojih samo neke postaju ostvarene (stvarne), a kasnije eventualno i ustaljene. Drugim rečima, nastanak kolokacija, a isto tako i idioma, omogućavaju leksikon i gramatika, kao jezički sistem, ali njihovom ustaljivanju doprinosi pragmatika, kao upotreba tog sistema. Štaviše, preteranom upotrebom, izražajnost kolokacija, a naročito idioma, može izbledeti, kada oni prerastaju u kliše, gubeći na taj način svoju izvornu svežinu i efektnost.⁸⁵

Neophodno je, međutim, naglasiti još i to da se kolokabilnost vezuje za uobičajenu upotrebu jezika, dok u cilju postiza-

⁸⁴ O ovoj još uvek nedovoljno istraženoj i opisanoj pojavi, koja se naziva i terminima 'kolokaciona ograničenja' i 'selekciona ograničenja', raspravljaju Lehrer 1974: pogl. 9, Leech 1981: 137–142, Allerton 1984, Cruse 1986: 100–109, 278–282 i Lipka 1992: 160–165.

⁸⁵ Identifikovanju, definisanju i tumačenju različitih klišea posvećen je *A Dictionary of Clichés* (1978).

nja komunikativnih efekata – poetskih, humorističkih, ironičnih ili nekih drugih, može doći i do ulančavanja leksema s inkompatibilnim obeležjima. Recimo, ranije pominjana sintagma *a yellow dream*, ŽUT SAN, smatra se, bar u uobičajenoj upotrebi jezika, neprihvatljivom, za razliku od sintagme *a yellow dress*, ŽUTA HALJINA, pošto se pridev *yellow*, ŽUT, može odnositi samo na nešto vidljivo, s DgO [VISIBLE], VIDLJIV.

Prelazeći sada na strukturne aspekte, dve lekseme koje u sklopu date kolokacije jedna s drugom kolociraju, u oba smeru, nazivaju se **kolokatima**. Oni se obično nalaze u hijerarhijskom odnosu, pri čemu jedan od njih, **primarni**, nastupa kao težište kolokacije i glavni nosilac značenja, dok ga onaj drugi, **sekundarni**,⁸⁶ pobliže određuje ili opisuje. U primerima s početka, primarni kolokat je leksema *coffee*, KAFA, dok su sekundarni lekseme *drink*, PITI, i *strong*, JAK. Oba kolokata, pored toga, odlikuje i odnos uzajamnog privlačenja, u kome snažniju privlačnu silu ima primarni kolokat. Navedeno svojstvo čini kolokacije – bar delimično – predvidljivima, utoliko što se, pri opisivanju određenog stanja stvari u datoj situaciji, javljanjem jednog kolokata očekuje, s većom ili manjom verovatnoćom, javljanje i onog drugog (Mackin 1978: 152–153; Pervaz 1988: 64–65). Štaviše, prema izvornom fertovskom poimanju kolokacija, kolociranje jedne lekseme s drugom čini deo njenog značenja, budući da se leksema ‘prepoznaje po društvu u kom se obično nalazi’, tj. po kontekstu – i jezičkom i vanjezičkom (Palmer 1981: 75–76; Pervaz 1988: 64–65).

Gramatički, kolokacije predstavljaju dvočlani spoj semantičkih jedinica (imenica, glagola, prideva, priloga), koje se kombinuju na nekoliko mogućih načina. Sledeći suštinu klasifikacija koje su ponudili *Kombinatorni rečnik engleskog jezika* (1990: viii–xii), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (1995: A4–A5), te Gotštajn 1986: 32–39, ovde se predlaže šest osnovnih, i najvažnijih, strukturnih tipova kolo-

⁸⁶ Kod drugih autora, u istom smislu javljaju se još i termini ‘glavni’ i ‘zavisni’, te ‘glavni’ i ‘sporedni’ kolokat.

kacija, zasnovanih na međudodnosu morfosintaktičkih klasa kolokata:

- imenica + glagol: primarni kolokat je imenica, kao subjekat, dok sekundarni kazuje šta taj subjekat tipično radi (ovo je ujedno i jedini tip kod koga se kolokacije realizuju unutar rečenice, a ne sintagme); npr. *a cat miaows / mews*, MAČKA MIJAUČE / MAUČE, *a mosquito bites*, KOMARAC UJEDA, *a fog lifts*, MAGLA SE DIŽE, *the heart beats*, SRCE KUCA, *stars twinkle*, ZVEZDE SVETLUCAJU, *a newspaper comes out*, NOVINE IZLAZE;
- glagol + imenica: primarni kolokat je imenica, kao objekat, dok sekundarni kazuje šta se s tim objektom tipično radi; npr. *ride a bicycle*, VOZITI BIKIKL, *launch a ship*, PORINUTI BROD, *plant a bomb*, PODMETNUTI BOMBU, *gain experience*, STEĆI ISKUSTVO, *hand in / tender one's resignation*, DATI / PODNETI OSTAVKU, *break a record*, OBORITI REKORD;
- pridev + imenica: primarni kolokat je imenica, dok sekundarni (uključujući ovde i participske prideve) kazuje kakvo se svojstvo tipično manifestuje; npr. *a clear conscience*, ČISTA SAVEST, *abysmal ignorance*, ZAPANJUJUĆE NEZNANJE, *unbearable heat*, NESNOSNA VRUĆINA, *intense pain*, JAK BOL, *a heated debate*, ŽUČNA RASPRAVA, *a convincing victory*, UBEDLJIVA POBEDA;
- glagol + prilog: primarni kolokat je glagol, dok sekundarni kazuje kako se nešto tipično radi; npr. *sleep soundly*, ČVRSTO SPAVATI, *refuse flatly*, GLATKO ODBITI, *support wholeheartedly*, ZDUŠNO PODRŽATI, *translate literally*, DOSLOVNO / BUKVALNO PREVESTI, *speak bluntly*, NEUVIJENO GOVORITI, *work hard*, NAPORNO RADITI;
- prilog + pridev: primarni kolokat je pridev (uključujući i participske), dok sekundarni kazuje kako se dato svojstvo tipično manifestuje; npr. *deeply hurt*, DUBOKO POVREĐEN, *highly inflammable*, LAKO ZAPALJIV, *acutely aware*, SAVRŠENO SVESTAN, *immaculately dressed*, BES-

PREKORNO ODEVEN, *mutually exclusive*, MEĐUSOBNO ISKLJUČIV, *hugely successful*, IZVANREDNO USPEŠAN;

- imenica + *of*, GENITIV + imenica: primarni kolokat je druga imenica, dok sekundarni kazuje tipičan deo onoga što je njome izraženo; npr. *a blade of grass*, VLAT TRAVE, *a rasher of bacon*, REŽANJ SLANINE, *a bar of chocolate*, TABLA ČOKOLADE, *a ray / glimmer of hope*, TRAČAK NADE, ili tipičnu grupu onoga što je njome izraženo; npr. *a swarm of bees*, ROJ PČELA, *a flock of sheep*, STADO OVACA.

Ovde se još mogu spomenuti i kolokacije koje sadrže funkcijske jedinice – specifično, predloge kao sekundarni kolokat. Na mestu primarnog kolokata javljaju se imenice, glagoli ili pridevi, kao u sledećim primerima: (a) imenica + predlog: *affection for*, NAKLONOST PREMA, *opinion of / about*, MIŠLJENJE O, (b) glagol + predlog: *quarrel about / over*, SVAĐATI SE OKO, *name after*, NAZVATI PO, i (c) pridev + predlog: *dependent on / upon*, ZAVISAN OD, *proud of*, PONOSAN NA. Budući da su ovakvi spojevi obavezni, oni spadaju u domen gramatike, pa im otuda treba pristupati više kao gramatičkoj nego kao leksikološkoj pojavi, pod nazivom **gramatičke kolokacije**, ili fertovskim terminom **koligacije**; o njima zato dalje neće biti govora.

Sa stanovišta kompaktnosti, kolokacije su, kako je rečeno u uvodu, difuzni i kompozitivni leksički spojevi. U prvom redu, pokazuju visok stepen prozirnosti, bez obzira da li je u pitanju doslovno značenje kolokata (npr. *break a window*, RAZBITI PROZOR) ili preneseno (*break a record*, OBORITI REKORD, *break somebody's heart*, SLOMITI NEKOM SRCE).

Nadalje, one ispoljavaju relativno slabu postojanost, pošto sadržinska celovitost, kao daleko najbitnije svojstvo kolokacija, te ona funkcijska, ne mora nužno i uvek biti praćena i formalnom, tj. dodirivanjem kolokata. Nailazi se, tako, na različite vrste transformacija, od kojih neke ujedno pokazuju kako jedna kolokacija može biti realizovana kroz više strukturnih tipova (npr. *unconditional surrender*, BEZUSLOVNA PREDAJA,

prema *surrender unconditionally*, BEZUSLOVNO SE PREDATI, te *a lion roars*, LAV RIČE, prema *the roar of lions*, RIKA LAVOVA, *a roaring lion*, LAV KOJI RIČE, *Roar – that’s what a lion does*, RIČE – ETO ŠTA LAV RADI), ali se nailazi i na modifikacije (*a swarm of bees*, ROJ PČELA, prema *a swarm of dangerous bees*, ROJ OPASNIH PČELA, *a convincing victory*, UBEDLJIVA POBEDA, prema *a very convincing victory*, VEOMA UBEDLJIVA POBEDA).

I konačno, kod kolokacija je uočljiva zamenljivost, moguća ili minimalna, pojedinih leksema leksemama iz istog leksičkog polja, i to najviše među sekundarnim kolokatima; npr. *ask / put / pose a question*, POSTAVITI PITANJE, ili *bring up / raise / rear children*, ODGAJATI / PODIZATI DECU. Pri tome, mora se imati na umu vrlo važna činjenica da, od svih teorijski raspoloživih leksema, u konkretnoj kolokaciji sve one nisu i ustaljene; npr. *strike a match*, KRESNUTI ŠIBICU, ili *light a match*, UPALITI ŠIBICU, čine se prihvaćenima, ali su zato glagoli poput *ignite*, ZAPALITI, i *kindle*, POTPALITI, odavde isključeni (Nejgebauer 1982: 344). Ovim se pokazuje kako kolokacija nastoji da ograniči stalnu težnju sinonimije da isti sadržaj bude izražen na što više načina (o čemu je bilo govora u Odeljku 7.2).

Čak i kada u upotrebi postoji nekoliko konkurentnih kolokata, prilično je verovatno da se jedan od njih – zbog frekventnosti, kratkoće, izražajnosti ili nečeg drugog – nametne kao preferirani oblik, koji, uz to, može biti uslovljen lektalno, registarski, pa i individualno; npr. *give a party*, PRIREDITI ZABAVU, kao neutralna, te *throw a party*, PRIREDITI ŽURKU, s obeležjem [informal], NEFORMALNO. No, ovu pretpostavku tek treba ispitati, detaljnom analizom obimnog elektronskog korpusa napisanih i izgovorenih tekstova.⁸⁷

⁸⁷ Najveći elektronski korpus engleskog jezika, trenutno s preko 2 milijarde reči-oblika, jeste *The Oxford English Corpus*, OKSFORDSKI KORPUS ENGLSKOG JEZIKA, opisan na adresi: <http://www.askoxford.com/oec/>; iako znatno manji, sa 100 miliona reči-oblika, *The British National Corpus*, BRITANSKI NACIONALNI KORPUS, moguće je besplatno pretraživati na adresama: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/> i <http://corpus.byu.edu/bnc/>.

U jednom opštijem sagledavanju kolokacija, treba još jednom ponoviti kako odnos uzajamnog privlačenja kolokata, koji odslikava i determinanta gore ponuđene definicije da lekseme ‘jedna s drugom kolociraju u oba smera’, postoji ne samo od primarnog prema sekundarnom, nego i obrnuto – od sekundarnog prema primarnom. Zahvaljujući toj okolnosti, moguće je utvrditi spektar leksema koje s odabranom leksemom mogu tipično da kolociraju u različitim kontekstima, opisujući različite mikrosituacije; npr. s imenicom *word*, REČ (u smislu *promise*, OBEĆANJE), kao primarnim kolokatom, kolociraju glagoli *give*, *keep*, *break*, DATI, ODRŽATI, POGAZITI, dok s imenicom *impression*, UTISAK, kao primarnim, kolociraju pridevi *good*, *bad*, *favourable*, *unfavourable*, *first*, *strong*, DOBAR, LOŠ, POVOLJAN, NEPOVOLJAN, PRVI, SNAŽAN, itd. Iz drugog smera, glagoli *catch*, STIĆI NA, i *miss*, ZAKASNITI NA, kao sekundarni, kolociraju s imenicama poput *train*, *bus*, *plane*, VOZ, AUTOBUS, AVION. U svim ovim, i sličnim, slučajevima, polazni smer utvrđivanja pripadajućih kolokata može se obrnuti, pri čemu će u oba smera dobijeni rezultati, s velikom izvesnošću, biti podjednaki. To i jeste suština, bar delimične, predvidljivosti kolokacija.

Ovo svojstvo leksema, odn. kolokata, koje se sastoji u njihovoj sposobnosti da se uzajamno privlače i kolociraju s određenim spektrom drugih leksema, naziva se **kolokacionim opsegom** date lekseme. Smatra se presudno uslovljenim smislom datih kolokata, s obzirom na to da proističe u prvom redu iz kolokabilnosti leksema, dok je spektar raspoloživih kolokata čvrsto povezan s leksičkim poljem u kome se oni nalaze, deleći bar jedno zajedničko DgO; tako se, recimo, (u datom kontekstu) može ‘stići na’ ili ‘zakasniti na’ neko ‘vozilo javnog prevoza’. Pri tome je, globalno gledano, kolokacioni opseg neke lekseme tim širi što je njen smisao opštiji – i obrnuto, specifičniji smisao lekseme uzrokuje njen uži kolokacioni opseg. U pogledu ovog svojstva uključenih kolokata sve kolokacije obrazuju kontinuum (Cowie 1978: 133–134; Carter 1987: 63; Pervaz 1988: 64), na čijem se jednom kraju nalaze

otvorene, na onom drugom vezane, dok prostor između njih zauzimaju ograničene kolokacije.

Među **otvorene**⁸⁸ kolokacije spadale bi one u kojima se javljaju, mahom kao sekundarni kolokati, lekseme s veoma opštim smislom, poput glagola *have, make, do, give, take, get, keep, run*, u osnovnom smislu (vezanom za sistemsko značenje): IMATI, NAPRAVITI, UČINITI, DATI, UZETI, DOBITI, DRŽATI, UPRAVLJATI; npr. *make a decision / an effort / a change / an impression / a promise*, itd., DONETI ODLUKU / UČINITI NAPOR / IZVRŠITI PROMENU / STVORITI UTISAK / DATI OBEĆANJE. Kolokacioni opseg ovakvih leksema vrlo je širok i one, znatnim delom, čine jezgro leksikona nekog jezika. Na taj način, otvorene kolokacije približavaju se slobodnim spojevima, koji se odlikuju (a) maksimalnom zamenljivošću obeju leksema u spoju, uz jedini uslov da sve one budu iz odgovarajuće morfosintaktičke klase, i (b) nepostojanjem uzajamnog privlačenja i predvidljivosti leksema u spoju (Nejgebauer 1982: 344; Gotštajn 1986: 26–27).

Nasuprot otvorenima, **vezane**⁸⁹ kolokacije sadrže, i ovde mahom kao sekundarne kolokate, lekseme specifičnog smisla, s uskim kolokacionim opsegom. One se, štaviše, izvan tog spoja, u datom smislu, gotovo i ne javljaju, pri čemu je njihov smisao nerazdvojivo povezan sa smislom drugog kolokata; npr. *wreak havoc*, PRIČINITI OGROMNU ŠTETU, *foot the bill*, IZMIRITI RAČUN, *purse (up) one's lips*, NAPUĆITI USNE, *shrug one's shoulders*, SLEGNUTI RAMENIMA; *a splitting headache*, STRAVIČNA GLAVOBOLJA, *an addled egg*, POKVARENO JAJE, *blond(e) hair*, PLAVA KOSA, *a retroussé nose*, PRČAST NOS; *fare well / badly*, DOBRO / LOŠE PROĆI; *dead drunk*, MRTAV PIJAN, *stark naked*, GO GOLCAT; *a segment of orange*, KRIŠKA POMORANDŽE, *a pride of lions*, ČOPOR LAVOVA. Sudeći po izuzetno retko mogućoj zamenljivosti leksema, te relativno visokoj postojanosti ovakvih spojeva, vezane kolokacije se, po ovim formalnim aspektima, približavaju idiomima. Važno je

⁸⁸ Prema terminu 'open collocation' (*Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2* (1983)).

⁸⁹ Prema terminu 'bound collocation' (Cruse 1986).

ovde uočiti da kolokacije pokazuju idiomatizovanost samo na planu forme, ali ne i sadržine.

Središnji prostor između navedene dve krajnje tačke pripada **ograničenim**⁹⁰ kolokacijama, koje obuhvataju lekseme umerenog kolokacionog opsega – ni širokog ni uskog, mada neke mogu naginjati ka jednom ili drugom polu. U celini, i pomalo impresionistički, uzev, čini se da lekseme najvećeg dela leksikona svakog jezika imaju upravo ovakav kolokacioni opseg. S ovim u vezi, mogao bi se izvesti prilično pouzdan zaključak kako su, od tri navedene vrste, ograničene kolokacije najzastupljenije u jeziku. Ranije ponuđena strukturna tipologija kolokacija u celosti je potkrepljena primerima baš ove vrste, pa stoga oni neće biti ponavljani. Treba dodati i to da će celovitijem uvidu u neke još uvek nerazrešene praktične, pa i teorijske, probleme vezane za kolokacije (naročito: ostvarene kolokacije, kolokacioni opseg, zamenljivost i postojanost), ali i za leksičke spojeve uopšte, umnogome doprineti, kako je već spomenuto, iscrpna kompjuterska analiza raznovrsnih tekstova.⁹¹

Na kraju, postaje moguće da se definišu svojstva prototipskog ispoljavanja kolokacija. Na temelju svega što je do sada rečeno, proisticalo bi da prototip kolokacije čine: (a) ograničene kolokacije, koje sadrže (b) semantičke jedinice u hijerarhijskom međuođnosu, (c) moguće ili minimalne zamenljivosti sekundarnih kolokata, (d) relativno slabe postojanosti, i (e) visoke prozirnosti celine. Od ovako opisanog prototipa odstupaće, progresivno, sve one kolokacije koje se po nekim svojim svojstvima (mahom u pogledu kolokacionog opsega i zamenljivosti leksema, te postojanosti celine) približavaju bilo slobodnim spojevima, bilo idiomima – u prvom redu, to su otvorene i vezane kolokacije; nakon njih, dolaze gramatičke kolokacije, u kojima na mestu sekundarnog kolokata nastupaju funkcijske jedinice.

⁹⁰ Prema terminu 'restricted collocation' (*Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2* (1983)).

⁹¹ Teorijski i praktični aspekti kompjuterske analize kolokacija i idiomata predstavljeni su u Moon 1998, Cowie 2001, Krishnamurthy 2004 i Fellbaum 2007.

U rečnicima, kolokacije su adekvatno zastupljene. Veoma dobar uvid u frekventne kolokacije može se steći u definicijama, ilustracijama i specijalnim odeljcima u rečnicima *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2008), *Longman Dictionary of Contemporary English* (2006), *Longman Language Activator* (2004), *Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary* (2006), te *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2007), pri čemu potonji nudi najosmišljeniji i najefektniji prikaz. Pregledne podatke o kolokacionom opsegu daju *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs* (1993) i *Oxford Dictionary of English Idioms* (1994). Posebno posvećeni leksičkim i gramatičkim kolokacijama su *Kombinatorni rečnik engleskog jezika* (1990), *The BBI Dictionary of English Word Combinations* (1997) i *Dictionary of Selected Collocations* (1997), dok naročitu pažnju zaslužuje *Oxford Collocations Dictionary for Students of English* (2002), jer nudi iscrpnu obradu široko shvaćenih kolokacija, koje su potkrepljene mnogobrojnim valjano odabranim primerima autentične upotrebe napisanog i izgovorenog jezika.

Posle ovog razmatranja kolokacija, kao kompozitivnih i difuznih leksičkih spojeva, u nastavku izlaganja biće reči o onim drugim – idiomatizovanim i kompaktnim.

8.3. Idiomi

Idiomom se naziva redovan, a ponekad i sistematski, spoj najmanje dve lekseme, a često više njih, kako semantičkih tako i funkcijskih, po pravilu unutar određene sintagme ili rečenice; npr. *(as) cunning as a fox*, LUKAV KAO LISICA, *make a mountain out of a molehill*, PRAVITI OD KOMARCA MAGARCA, *Still waters run deep*, TIHA VODA BREG RONI. Sa strukturom koja je karakteristična za svaki jezik pojedinačno (mada se među jezicima može naići na izvesna preklapanja, pa i poklapanja), idiom predstavlja više ili manje kompaktnu celinu – sa stanovišta forme, funkcije, sadržine i upotrebe, obrazujući na taj način posebnu jedinicu leksikona i posebnu odrednicu u

rečniku. Prepoznavanje i sposobnost uspešnog korišćenja idioma od izuzetne su važnosti u prevodenju i kontrastivnoj analizi, te u usvajanju jezika – ne samo stranog, nego i maternjeg.

Idiomatizovanost, glavno svojstvo idioma, ostvaruje se kroz sadržinsku i/ili formalnu idiomatizaciju. Sadržinska idiomatizacija, u velikom broju slučajeva, ispoljava se putem dekrementacije, koju, kao i kod polimorfemskih leksema (opisanih u Poglavlju 5), odlikuje gubljenje DgO uključenih leksema ali istovremeno dodavanje novih DgO celini; neretko, posredi je metaforički ili metonimijski zasnovan prenos značenja, pri čemu nije uvek lako razlučiti jedan od drugoga. Recimo, idiom *make a mountain out of a molehill*, PRAVITI OD KOMARCA MARGARCA, metaforički izražava radnju ‘pridavanja preterane važnosti nečemu što je u osnovi nebitno’, a *show somebody the door*, POKAZATI NEKOM VRATA, metonimijski, ako ne i metaforički, izražava radnju ‘staviti nekom jasno do znanja da mu je prisustvo nepoželjno’. Kod nekih idioma, štaviše, prenos značenja sinhrono je gotovo neprepoznatljiv, pa se može razaznati jedino pribegavanjem etimologiji – dobar primer za to je (u literaturi verovatno najnavođeniji i otuda prilično izbledeo) idiom *kick the bucket*, OTEGNUTI PAPKE.

Na drugom polu, postoje sadržinski kompozitivni idiomi, poput *fish and chips*, RIBA I POMFRIT, ili *leave / let somebody / something alone*, OSTAVITI / PUSTITI NEKOGA / NEŠTO NA MIRU, uz mogućnost izvesne inkrementacije, koja se ispoljava dodavanjem DgO na predvidljivi smisao. Tako su, u pogledu sadržine, svi idiomi razmešteni duž kontinuuma prozirnosti, pokazujući viši ili niži stepen neprozirnosti, ponekad blizak punoj neprozirnosti ali i punoj prozirnosti, nalik ranije opisanoj prozirnosti polimorfemskih leksema (prikazanoj na Dijagramu 5).

Unekoliko drukčije nego kod polimorfemskih leksema, kod kojih se formalna idiomatizacija manifestuje najviše na fonološkom nivou, formalna idiomatizacija idioma uslovljena je, kako je ranije rečeno, zamenljivošću i postojanošću. Kao prvo, zamenljivost pojedinih leksema unutar celine ili je nemoguća ili tek minimalna; npr. u idiomu (*as*) *cunning as a*

fox, LUKAV KAO LISICA, pridev *cunning*, LUKAV, nije moguće zameniti s nekim drugim, ma koliko značenjski sličnim, poput *sly*, PREPREDEN, bez narušavanja identiteta idioma, dok je u idiomu (*not*) *lift / raise a finger*, (NI) PRSTOM (NE) MRDNUĆI / MAKNUĆI, dopušten izbor između dva srodna glagola. Uz to, ponegde se nailazi i na fakultativne strukturne elemente (ovde prikazane u zagradi); npr. *make (both) ends meet*, SPOJITI KRAJ S KRAJEM.

Međutim, kada se radi o postojanosti, tj. mogućnosti podvrgavanja celine transformacijama i/ili modifikacijama, kod nekih idioma one su u potpunosti isključene, kao u *One swallow does not make a summer*, JEDNA LASTA NE ČINI PROLEĆE, a neki, poput *burn one's boats / bridges (behind one)*, SPALITI / PORUŠITI (SVE) MOSTOVE ZA SOBOM, ili *chew up*, SAŽVAKATI, podležu nizu transformacija, mahom vezanim za glagolsko vreme/vid/stanje. Stoga su u pogledu forme – specifično, postojanosti – idiomi takođe raspoređeni po kontinuumu, posedujući relativno viši ili niži stepen postojanosti; zamenljivost, usled binarnog a ne skalarnog ispoljavanja, ne može se predstaviti kao kontinuum.

Uopšte uzev, idiomi mogu biti idiomatizovani ili sadržinski (po čemu se, uostalom, i najčešće prepoznaju), ili formalno, ili i sadržinski i formalno, što je, čini se, dominantno. Iz ovoga bi se mogao izvesti opšti zaključak da izraženija idiomatizovanost datog leksičkog spoja uzrokuje njegovu veću kompaktnost. No, usled formalne i sadržinske heterogenosti idioma, druge generalizacije nije moguće, a ni svrsishodno, ponuditi, budući da se svaki idiom smatra slučajem za sebe. Detaljan opis njihovih osobenosti, kako formalnih (grafoloških, fonoloških, morfosintaktičkih), tako i sadržinskih (značenje i upotreba), može se pronaći u odgovarajućim rečnicima – na isti način kao i za sve ostale leksičke jedinice.⁹²

⁹² Različite formalne i sadržinske aspekte idioma, sa stanovišta nekoliko lingvističkih teorija, ilustrovane brojnim primerima, daju Makkai 1972 i Fernando 1996, dok se mahom praktičnim problemima detaljno bavi uvod u rečnik *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 1–2* (1975, 1983).

Ovde treba spomenuti još i mogućnost kompozitivne (re)-interpretacije bar nekih idioma, prilikom čega se njihova idiomatizacija, kako sadržinska tako i formalna, namerno ili nenamerno, narušava; međutim, tada se više ne radi o idiomu nego o običnoj sintagmi ili rečenici, kao u primeru *He showed me the door.*, POKAZAO MI JE VRATA., gde, pored idiomatizovane interpretacije, postoji i ona kompozitivna, po kojoj su nekome uistinu pokazana neka određena vrata.

Nadalje, idiome je moguće podvrgnuti i onome što će, po uzoru na R. Cartera (1987: 59), biti nazvano ‘kreativnim modifikacijama i transformacijama’, te zamenama pojedinih leksema, čiji se osnovni cilj sastoji u postizanju izvesnih, mahom jednokratnih, komunikativnih efekata – humorističkih, ironičnih ili nekih drugih. To je pokušano u sledećim primerima: *She twists her husband round her little finger – in fact, round all her fingers!*, ONA VRTI SVOG MUŽA OKO MALOG PRSTA – U STVARI, OKO SVIH PRSTIJU!, *Why do you always make a mountain out of a molehill? – And why do you always make a molehill out of a mountain?*, ZAŠTO UVEK PRAVIŠ OD KOMARCA MAGARCA? – A ŠTO TI UVEK PRAVIŠ OD MAGARCA KOMARCA?, *We arrived at the last but one minute.*, STIGLI SMO U PRETPOSLEDNJEM TRENUTKU., *The three of them are a hopeless trio – it’s a vicious triangle.*, NJIH TROJE SU BEZNADEŽAN TRIO – TO JE ZAČARANI TROUGAO. Interpretacija svih ovakvih, i sličnih, dezidiomatizacija, delimičnih ili potpunih, formalnih i/ili sadržinskih, zavisi od uspešnosti izjednačavanja namera vanog i protumačenog značenja (opisanog u Poglavlju 6).

Prelazeći sada na klasifikaciju idioma, ovde će biti predložena i razrađena tipologija zasnovana na strukturno-funkcijskim kriterijumima. U tom smislu, kako je najavljeno na Dijagramu 8, idiome je moguće podeliti u tri osnovna, i najvažnija, tipa: (a) frazne lekseme, i dva njihova podtipa – bezglagolske frazne lekseme, koje uključuju i fiksne binome, poredbe i frazne imenice, te glagolske frazne lekseme, koje uključuju i frazne glagole, (b) diskursne formule, i (c) izreke, čiji su podtipovi tradicionalne i popularne izreke. U nastavku, svaki tip,

zajedno sa svojim podtipovima, biće opisan i ilustrovan primerima.

Frazne lekseme⁹³ predstavljaju hibridne leksičke jedinice – formalno (tj. grafološki, fonološki i morfosintaktički) realizovane kao sintagme, koje se, pri tome, u pogledu funkcije, sadržine i upotrebe ponašaju kao lekseme; nasuprot njima, proste, izvedene i složene lekseme formalno su realizovane kao reči (Lyons 1981: 145). Frazne lekseme, slično ostalim leksemama, nastupaju kao ime nekog segmenta vanjezičke stvarnosti – za razliku od ostalih leksema, takvo ime može da sadrži manje ili više izražene elemente opisa. S obzirom na strukturu relevantnih sintagmi, kao i na njihovu funkciju u rečenici, uočavaju se dva glavna podtipa fraznih leksema: bezglagolske i glagolske.

Bezglagolske frazne lekseme realizovane su imeničkim, pridevskim, priloškim ili predloškim sintagmama, koje u rečenici vrše uobičajene funkcije leksema. Uopšte uzev, u pogledu forme, one pokazuju nemoguću ili minimalnu zamenljivost, te relativno visoku postojanost, s mogućnošću izvesnih modifikacija i vrlo ograničenih transformacija; u pogledu sadržine, nalaze se u rasponu od potpuno neprozirnih do potpuno prozirnih. Takvi su, recimo, idiomi *behind closed doors*, IZA ZATVORENIH VRATA (npr. *The meeting was held behind closed doors*, SASTANAK JE BIO ODRŽAN IZA ZATVORENIH VRATA), *at all costs*, PO SVAKU CENU, *head over heels in love*, ZALJUBLJEN DO UŠIJU, *once and for all*, JEDNOM ZA SVAGDA, *full of oneself*, PUN SEBE. Ovamo još spadaju **fiksni binomi**, kod kojih su dve semantičke jedinice vezane jednom funkcijskom (obično, veznikom ili predlogom), kao u *law and order*, RED I POREDAK, *alive and well*, ŽIV I ZDRAV, *to and fro*, TAMO-AMO, *slowly but surely*, POLAKO ALI SIGURNO, *tit for tat*, MILO ZA DRAGO, *little by little*, MALO POMALO, a onda i **poredbe**, po-

⁹³ Prema terminu ‘phrasal lexeme’ (Lyons 1977, 1981, Lipka 1992). Terminološka distinkcija između ‘sintagma’ i ‘frazu’ odražava suštinsku razliku: sintagma se odnosi na gramatičku jedinicu (i otuda je paralelna s ‘reči’), dok se fraza tiče leksikološke jedinice (i otuda je paralelna s ‘leksemom’).

put (*as*) *deaf as a post*, GLUV KAO TOP, i *like a fish out of water*, KAO RIBA NA SUVOM.

Posebnu vrstu bezglagolskih fraznih leksema oličavaju **frazne imenice**, realizovane imeničkim sintagmama, najčešće kao kolokacije oblika pridev + imenica: *personal computer*, LIČNI KOMPIJUTER / RAČUNAR, *sexual harassment*, SEKSUALNO NASTOVANJE, *Trojan horse*, TROJANSKI KONJ, *unwritten law*, NEPISANI ZAKON, *flying saucer*, LETEĆI TANJIR, te imenica + *of*, GENITIV + imenica: *war of nerves*, RAT ŽIVACA / NERAVA, *point of view*, TAČKA GLEDIŠTA, *stream of consciousness*, TOK SVESTI, ali i spojevima poput *secretary-general*, GENERALNI SEKRETAR, i *commander-in-chief*, VRHOVNI KOMANDANT. Sve ovakve, i slične, frazne imenice (u suštini, idiomatizovane kolokacije) funkcijski i sadržinski bliske su endocentričnim složenim leksemama, po tome što imenuju jednu podvrstu onoga što je izraženo imenicom. Na taj način, one uspostavljaju smisaoni odnos hiponimije, u kome se frazna imenica (npr. *unwritten law*, NEPISANI ZAKON) javlja kao hiponim odgovarajućeg hiperonima – samostalne imenice (*law*, ZAKON).

Drugi podtip fraznih leksema predstavljaju **glagolske frazne lekseme**, koje su realizovane glagolskim sintagmama i koje, pored samog leksičkog glagola, mogu biti proširene dopunom, u vidu najmanje jednog objekta i/ili adverbijala. S obzirom na ovu okolnost, te na činjenicu da obuhvataju predikat (ili njegov veći deo), glagolske frazne lekseme obrazuju kostur buduće rečenice, čijoj celovitosti – ukoliko je rečenica finitna – nedostaje subjekat, a ponegde i konkretizacija referencata u dopunama. Uopšte uzev, u pogledu forme, one pokazuju nemoguću ili minimalnu zamenljivost, te promenljivu postojanost, s mogućnošću za izvesne transformacije i poneku modifikaciju; u pogledu sadržine, uglavnom naginju ka neprozirnosti. Uprkos razumnoj stereotipnosti forme, brojne glagolske frazne lekseme poseduju slikovitost sadržine, umnogome određenu visokom zastupljenošću ranije pominjanih elemenata opisa, zbog čega njihova upotreba, najčešće u okviru neformalnog registra, doprinosi većoj dinamičnosti izražaja.

Među idiomima kod kojih je potrebno uneti samo subjekat nalaze se *buy a pig in a poke*, KUPITI MAČKU U DŽAKU (npr. *You've just bought a pig in a poke*, UPRAVO SI KUPIO MAČKU U DŽAKU), *wouldn't hurt / harm a fly*, NI MRAVA NE BI ZGAZIO, *make (both) ends meet*, SPOJITI KRAJ S KRAJEM, *sell / go like hot cakes*, PRODAVATI SE / IĆI KAO ALVA. Idiomi koji pored subjekta zahtevaju i konkretizaciju referenata u dopunama bili bi, recimo, *twist somebody round one's little finger*, VRTETI / OKRETATI NEKOG OKO MALOG PRSTA (npr. *She twists her husband round her little finger*, ONA VRTI SVOG MUŽA OKO MALOG PRSTA), *get / come to grips with something*, UHVATITI SE U KOŠTAC S NEČIM, *put a spoke in somebody's wheel*, BACATI / PODMETATI NEKOM KLIPOVE POD TOČKOVE / NOGE, *not believe one's eyes / ears*, NE VEROVATI SVOJIM OČIMA / UŠIMA. Potreba za ovim dopunama – u vidu imenice, zamenice ili imena – obično se označava oblikom *one's*, SVOJ, kada se radi o subjektu, a oblicima *somebody*, NEKO, *somebody's*, NEČIJI, odn. *something*, NEŠTO, kod ostalih referenata – animatnih odn. inanimatnih.

Posebnu vrstu glagolskih fraznih leksema oličavaju **frazni glagoli**, realizovani glagolskim sintagmama, koje čini spoj jednog leksičkog glagola i najmanje jedne partikule (priloga ili predloga), u funkciji njegovog modifikatora. Sadržinski aspekt ovakvih spojeva naročito je interesantan, s obzirom na veoma izraženu polisemiju, ponekad od pune prozirnosti do pune neprozirnosti. Taj raspon delimično pokazuju i sledeći primeri: *hang up*, SPUSTITI SLUŠALICU (npr. *Don't hang up on me!*, NE SPUŠTAJ MI SLUŠALICU!), *break out*, IZBITI, *chew up*, SAŽVAKATI, *fall off*, OTPASTI, *talk into*, NAGOVORITI, *let down*, IZNEVERITI, *put up with*, TRPETI, *show off*, PRAVITI SE VAŽAN, *make up*, STAVITI ŠMINKU / IZMISLITI / UPOTPUNITI / POMIRITI SE / NADOKNADITI, *go down*, SIĆI / SMANJITI SE (CENA) / ZDUVATI SE (BALON) / SPLASNUTI (OTEKLINA) / ZALAZITI (SUNCE) / POTO-
TONUTI (BROD) / SRUŠITI SE (AVION).⁹⁴

⁹⁴ Brojna strukturna pitanja vezana za frazne glagole obrađuju Greenbaum i Quirk 1990: 336–343, kao i uvodni delovi relevantnih rečnika (koji će biti navedeni na kraju ovog odeljka).

Drugi tip idioma, **diskursne formule** čine rečenice, a ponekad i sintagme, čija je upotreba konvencijom utvrđena prilikom počinjanja, održavanja i završavanja komunikacije, u sklopu određenog komunikacionog događaja. Pomoću njih vrše se raznovrsni komunikativni (govorni i/ili pisani) činovi, uključujući tu pozdravljanje, obraćanje, upoznavanje, zahvaljivanje, odobravanje, neodobravanje, uvođenje nove teme, i dr. Uopšte uzev, u pogledu forme, one pokazuju nemoguću zamenljivost, te relativno visoku postojanost, s retkim mogućnostima za modifikacije i transformacije; u pogledu sadržine, većinom su neprozirne, mada se može naići i na neke više ili manje prozirne. Ovamo spadaju spojevi kao što su *How do you do?*, **DRAGO MI JE!**, *Of course!*, **NARAVNO!**, *You're welcome!*, **NEMA NA ČEMU!**, *That's right!*, **TAKO JE!**, *I don't give a damn!*, **ŠTA ME BRIGA!**, *Look who's talking!*, **KO MI KAŽE!**, *Talk of the devil!*, **MI O VUKU (A VUK NA VRATA)!**, *So help me God!*, **TAKO MI BOG POMOGAO!**, koji su u obliku rečenice, te *Be that as it may*, **BILO KAKO BILO**, *Once upon a time*, **BIO JEDNOM**, u obliku sintagme.

I konačno, treći tip idioma, **izreke** jesu rečenice, čija je osnovna funkcija, ako ne i sama svrha, da se njima komentariše ili reaguje na situacije tokom izvesnog komunikacionog događaja. Uopšte uzev, u pogledu forme, one pokazuju nemoguću zamenljivost, te relativno visoku postojanost, sa slabom podložnošću modifikacijama i transformacijama. Moguće je, globalno, razlikovati dva podtipa izreka: tradicionalne i popularne.

Obuhvatajući poslovice (mahom nepoznatog porekla), te odomaćene aforizme i epigrame (utvrđenog, mada ne uvek i opštepoznatog, porekla), **tradicionalne izreke** na kratak, jezgrovit, a povremeno i duhovit, način izražavaju neku mudru misao, istinu ili verovanje, zasnovano na iskustvu ili posmatranju. U pogledu sadržine sve one uglavnom su više ili manje neprozirne, što pokazuju i primeri *The early bird catches the worm*, **KO RANO RANI DVE SREĆE GRABI**, *Every cloud has a silver lining*, **SVAKO ZLO IMA SVOJE DOBRO**, *The pot calls the kettle black*, **RUGAO SE LONAC TENDŽERI (DA JE CRNA)**, *Out*

of sight, out of mind, DALEKO OD OČIJU, DALEKO OD SRCA, *There's no smoke without fire*, NEMA DIMA BEZ VATRE. Uz to, budući da su formom, sadržinom i redovnom upotrebom duboko ukorenjene u kulturi i tradiciji date jezičke zajednice, tradicionalne izreke često se mogu eliptirati, tj. skratiti, samo na njihov prvi deo (npr. *A bird in the hand*, BOLJE VRABAC U RUCI), pri čemu se drugi deo smatra predvidljivim i otuda kontekstualno povrativim (*...is worth two in the bush*, ...NEGO GOLUB NA GRANI).

Nasuprot ovima, **popularne izreke** predstavljaju kratak ali efektan izraz, lansiran od strane neke javne ličnosti ili grupe, iz sveta šoubiznisa, umetnosti, politike, itd., neretko s ciljem da privuče pažnju šire publike, te da se potom populariše i postane svojevrstan zaštitni znak autora. U pogledu sadržine, one su većinom, iako ne i uvek, prozirne. Ovamo spadaju izreke kao što su *A rose is a rose is a rose*, RUŽA JE RUŽA JE RUŽA, *Some men are more equal than others*, NEKI LJUDI SU RAVNOPRAVNJIJI NEGO NEKI DRUGI, *Diamonds are a girl's best friend*, DIJAMANTI SU DEVOJCI NAJBOLJI PRIJATELJ, *Who's afraid of the big bad wolf?*, KO SE BOJI VUKA JOŠ?, *And now for something completely different*, A SADA NEŠTO SASVIM DRUGO.⁹⁵ Treba još napomenuti i to da, uprkos tome što započinju kao citati poznatog autorstva, popularne izreke to svojstvo vremenom mogu izgubiti, uz eventualne neznatne modifikacije forme. Tako, recimo, prva dva primera izvorno imaju sledeći oblik: *"Rose is a rose is a rose is a rose."*, „RUŽA JE RUŽA JE RUŽA JE RUŽA.” i *"All animals are equal but some animals are more equal than others."*, „SVE ŽIVOTINJE SU RAVNOPRAVNE ALI SU NEKE ŽIVOTINJE RAVNOPRAVNJIJE NEGO NEKE DRUGE.” (*Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* 1983: 483, 509).

Na kraju, postaje moguće da se definišu svojstva prototipskog ispoljavanja idioma. Na temelju svega što je do sada re-

⁹⁵ Po redosledu navođenja, ove izreke lansirali su: G. Stein <Stajna>, G. Orwell <Orvel>, film *Gentlemen Prefer Blondes*, GOSPODA VIŠE VOLE PLAVUŠE, crtani film *Three Little Pigs*, TRI PRASETA, TV-serija *Monty Python's Flying Circus*, LETEĆI CIRKUS MONTIJA PAJTONA.

čeno, proisticalo bi da prototip idioma čine spojevi koji su i sadržinski i formalno idiomatizovani, pri čemu ih, specifično, karakteriše (a) visoka neprozirnost celine, nastala dekrementacijom, (b) nemoguća zamenljivost pojedinih leksema, i (c) relativno visoka postojanost, tj. vrlo mala mogućnost podvrgavanja celine transformacijama i/ili modifikacijama. Navedene kriterijume u najvećoj meri zadovoljavaju, prvo, tradicionalne izreke i diskursne formule, a potom i glavnina bezglagolskih fraznih leksema, koje uključuju fiksne binome, poredbe i frazne imenice.

Od ovako opisanog prototipa odstupaće, progresivno, svi oni idiomi koji se po nekim svojim svojstvima, sadržinskim i/ili formalnim, udaljavaju od idiomatizovanosti a približavaju kompozitivnosti – sledstveno poziciji na ranije pominjanom kontinuumu prozirnosti i postojanosti. Naravno, najbliži prototipu su idiomi koji su idiomatizovani i sadržinski i formalno, pa onda samo sadržinski, dok su najudaljeniji oni idiomatizovani samo formalno. Po sadržini, to su idiomi, svih tipova i podtipova, čija je neprozirnost uzrokovana inkrementacijom, te oni kompozitivni, koji utoliko čine most prema kolokacijama; po formi, to su mahom popularne izreke, te glagolske frazne lekseme, koje uključuju i frazne glagole, takođe čineći most prema kolokacijama.

U rečnicima, idiomi su detaljno i celovito obrađeni, kako u navedenim opštim rečnicima tako i u onim specijalizovanim. Sadržinske i formalne podatke o fraznim glagolima pružaju *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs* (1993), *Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English* (2006), *Collins COBUILD Phrasal Verbs Dictionary* (2002), *Longman Phrasal Verbs Dictionary* (2000), te *Cambridge Phrasal Verbs Dictionary* (2006). Svim ostalim idiomima podrobno se bave *Oxford Dictionary of English Idioms* (1994), *Oxford Idioms Dictionary for Learners of English* (2006), *Collins COBUILD Idioms Dictionary* (2002), *Longman Idioms Dictionary* (1998) i *Cambridge Idioms Dictionary* (2006). Najobimniji rečnik tradicionalnih izreka jeste *The Oxford Dictionary of English Proverbs*

(1970), mada bez potrebnih objašnjenja, dok je za popularne izreke to *A Dictionary of Catch Phrases* (1985).

Ovim je završena rasprava o leksičkim spojevima, koja je obuhvatila kolokacije i idiome. Time je istovremeno završeno i zaokruženo jedno viđenje semantike i pragmatike reči.

* * *

U proteklom izlaganju bilo je govora o mestu semantike i pragmatike u opisu jezika; o pet vrsta značenja i njihovim osnovnim karakteristikama; o leksičkom značenju koje obuhvata smisao, denotaciju, referenciju i asocijaciju; o morfološkoj strukturi leksema i specifičnostima značenja polimorfemskih leksema; o procesu enkodiranja i dekodiranja, te izjednačavanju nameravanog i protumačenog značenja; o paradigmatskim leksičkim odnosima, koji uključuju hiponimiju, sinonimiju i antonimiju, te organizaciju leksikona u leksička polja i leksičke skupove; i, na kraju, o sintagmatskim leksičkim odnosima, koji uključuju kolokacije i idiome, obuhvaćene leksičkim spojevima. U predviđenom tematskom okviru i planiranom obimu, zainteresovanim čitaocima nastojao se ponuditi koncizan, ali ipak celovit, sadržajan i savremen, uvid u oblast značenja i upotrebe reči. Koliko god da je taj pokušaj bio uspešan, u većoj ili manjoj meri, on je nesumnjivo ograničenog domašaja, pa ga je stoga neophodno proširiti i pogledima drugih autora.

U tom smislu, ukoliko bismo zamislili da čitaoci dođu u situaciju da otputuju na pusto ostrvo, s petnaest brižljivo odabranih knjiga iz kojih bi nastavili da istražuju semantiku i pragmatiku reči, tada bi se, kao izvanredna nadopuna i nadgradnja ovog teksta, zbog sličnosti tematike, pristupa ili obrade, mogli preporučiti naslovi sledećih autorki i autora (alfabetski):

- (1) Aitchison 2003: *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*,
- (2) Bugarski 2003: *Uvod u opštu lingvistiku*,
- (3) Bugarski 2006: *Žargon. Lingvistička studija*,

- (4) Cruse 2004: *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*,
- (5) Crystal 1997: *The Cambridge Encyclopedia of Language*,
- (6) Crystal 2003: *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*,
- (7) Dragičević 2007: *Leksikologija srpskog jezika*,
- (8) Jackson 2002: *Lexicography. An Introduction*,
- (9) Klikovac 2004: *Metafore u mišljenju u jeziku*,
- (10) Kövecses 2002: *Metaphor. A Practical Introduction*,
- (11) Lakoff i Johnson 1980: *Metaphors We Live By*,
- (12) Lipka 2002: *English Lexicology*,
- (13) Murphy 2003: *Semantic Relations and the Lexicon*,
- (14) Taylor 2003: *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*,
- (15) Ungerer i Schmid 2006: *An Introduction to Cognitive Linguistics*.

Literatura

Preporučena transkripcija prezimena stranih autora daje se iza izvornog oblika, u uglastim zagrada.

- Aitchison, J. <Ejčison>. (1987). *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Basil Blackwell, Oxford. (3rd edition: 2003, Blackwell, Oxford).
- Aitchison, J. <Ejčison>. (1992). *The Articulate Mammal. An Introduction to Psycholinguistics*. 3rd edition. Routledge, London, New York. (5th edition: 2007, Routledge, London).
- Allerton, D. J. <Alerton>. (1984). "Three (or four) levels of word cooccurrence restriction". *Lingua* 63: 17–40.
- Apresjan, Ju. D. <Apresjan>. (1974). "Regular polysemy". *Linguistics* 142: 5–32.
- Bauer, L. <Bauer>. (1978). "On lexicalization (neither a lexicalist nor a transformationalist be)". *Archivum Linguisticum* 9: 1–14.
- Bauer, L. <Bauer>. (1979). "On the need for pragmatics in the study of nominal compounding". *Journal of Pragmatics* 3: 45–50.
- Bauer, L. <Bauer>. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bauer, L. <Bauer>. (1988). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh University Press, Edinburgh. (2nd edition: 2003, Edinburgh University Press, Edinburgh).
- Béjoint, H. <Bežoen>. (2000). *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Brekle, H. E. <Brekle>. (1974). *Sémantique*. Traduit et adapté par P. Cadiot et Y. Girard. Armand Colin, Paris. (original: H. E. Brekle, 1972, *Semantik*, 2., verbesserte Auflage, Wilhelm Fink, München).
- Bugarski, R. (1983). *Lingvistika o čoveku*. 2., dopunjeno izdanje. Prosveta, Beograd. (3. izdanje: 1996, Čigoja štampa, Beograd; XX vek, Beograd).

- Bugarski, R. (1989a). *Uvod u opštu lingvistiku*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd; Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad. (4. izdanje: 2003, Čigoja štampa, Beograd; XX vek, Beograd).
- Bugarski, R. (1989b). "Generative structuralism". In: M. Radovanović (ed.). *Yugoslav General Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia: 33–46.
- Bugarski, R. (1993). „Jezički nivo, diskurs, tekst: pojmovno-terminološki osvrt". *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd, 21/2: 14–19.
- Bugarski, R. (2006). *Žargon. Lingvistička studija*. 2., prerađeno i prošireno izdanje. XX vek, Beograd.
- Carter, R. <Karter>. (1987). *Vocabulary. Applied Linguistic Perspectives*. Allen and Unwin, London.
- Chafe, W. L. <Čejf>. (1970). *Meaning and the Structure of Language*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Chomsky, N. <Čomski>. (1970). "Remarks on nominalization". In: R. A. Jacobs and P. S. Rosenbaum (eds.). <Džejkobs, Rozenbaum>. *Readings in English Transformational Grammar*. Ginn and Co., Waltham: 184–221.
- Clark, E. V. and Clark, H. H. <Klark, Klark>. (1979). "When nouns surface as verbs". *Language* 55: 767–811.
- Cowie, A. P. <Kauī>. (1978). "The place of illustrative material and collocations in the design of a learner's dictionary". In: P. Strevens (ed.). <Strevens>. *In Honour of A. S. Hornby*. Oxford University Press, Oxford: 127–139.
- Cowie, A. P. (ed.). <Kauī>. (2001). *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford University Press, Oxford.
- Cruse, A. <Kruz>. (2004). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 2nd edition. Oxford University Press, Oxford.
- Cruse, D. A. <Kruz>. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Crystal, D. <Kristal>. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, Cambridge. (u prevodu: D. Kristal, 1996, *Kembrička enciklopedija jezika*, prev. G. Terić i dr., Nolit, Beograd). (2nd edition: 1997, Cambridge University Press, Cambridge).
- Crystal, D. <Kristal>. (1991). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 3rd edition. Basil Blackwell, Oxford. (2. izdanje u prevodu: D. Kristal, 1988, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvi-*

- stike, prev. I. Klajn i B. Hlebec, Nolit, Beograd; 2. izdanje: 1999, Nolit, Beograd). (6th edition: 2008, Blackwell, Oxford).
- Crystal, D. <Kristal>. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, Cambridge. (2nd edition: 2003, Cambridge University Press, Cambridge).
- Crystal, D. i Davy, D. <Kristal, Dejvi>. (1969). *Investigating English Style*. Longmans, Green and Co., London, Harlow.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Zavod za udžbenike, Beograd.
- Encyclopædia Britannica*. Vol. 5. (1965). Encyclopædia Britannica, William Benton, Chicago.
- Fellbaum, Ch. (ed.). <Felbaum>. (2007). *Idioms and Collocations. Corpus-Based Linguistic and Lexicographic Studies*. Continuum, London.
- Fernando, Ch. <Fernando>. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press, Oxford.
- Fillmore, Ch. J. <Filmor>. (1971). "Verbs of judging: an exercise in semantic description". In: Ch. J. Fillmore and D. T. Langendoen (eds.). <Filmor, Langendoen>. *Studies in Linguistic Semantics*. Holt, Rinehart and Winston, New York: 272–289.
- Geeraerts, D. <Herarts>. (1989). "Introduction: prospects and problems of prototype theory". *Linguistics* 27: 587–612.
- Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. 2. izdanje. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Gotštajn, Lj. (1986). *Sinonimija u kolokacijama (sa primerima engleskog jezika naučne argumentacije)*. Institut za strane jezike i književnosti, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Gove, Ph. B. <Gouv>. (1966). "Self-explanatory words". *American Speech* 41: 182–198.
- Greenbaum, S. and Quirk, R. <Grinbaum, Kverk>. (1990). *A Student's Grammar of the English Language*. Longman, Harlow.
- Haberland, H. and Mey, J. L. <Haberland, Mej>. (1977). "Editorial: linguistics and pragmatics". *Journal of Pragmatics* 1: 1–12.
- Haiman, J. <Hejman>. (1980). "Dictionaries and encyclopedias". *Lingua* 50: 329–357.
- Halliday, M. A. K. <Halidej>. (1970). "Language structure and language function". In: J. Lyons (ed.). <Lajons>. *New Horizons in Linguistics I*. Penguin Books, Harmondsworth: 140–165.
- Halliday, M. A. K., et al. <Halidej>. (1964). *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. Longmans, Green and Co., London.

- Hansen, B., et al. <Hanzen>. (1982). *Englische Lexikologie*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig. (3. Auflage: 1998, Verlag Enzyklopädie, Leipzig).
- Hartmann, R. R. K. <Hartman>. (2001). *Teaching and Researching Lexicography*. Pearson Education, Harlow.
- Hatim, B. and Mason, I. <Hatim, Mejson>. (1990). *Discourse and the Translator*. Longman, London, New York.
- Hurford, J. R. and Heasley, B. <Herford, Hizli>. (1983). *Semantics. A Coursebook*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jackson, H. <Džekson>. (2002). *Lexicography. An Introduction*. Routledge. London,
- Kastovsky, D. <Kastovski>. (1982). "Word-formation: a functional view". *Folia Linguistica* 16: 181–198.
- Kastovsky, D. <Kastovski>. (1988). "Structural semantics or proto-type semantics? The evidence of word-formation". In: W. Hüllen and R. Schulze (eds.). <Hilen, Šulce>. *Understanding the Lexicon. Meaning, Sense and World Knowledge in Lexical Semantics*. Max Niemeyer, Tübingen: 190–203.
- Kempson, R. M. <Kempson>. (1977). *Semantic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku. XX vek*, Beograd.
- Kövecses, Z. <Kevečes>. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Krishnamurthy, R. (ed.). <Krišnamurti>. (2004). *English Collocation Studies*. Continuum, London.
- Lakoff, G. <Lejkof>. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Lakoff, G. and Johnson, M. <Lejkof, Džonson>. (1980). *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Leech, G. <Lič>. (1969). *Towards a Semantic Description of English*. Longmans, Green and Co., London.
- Leech, G. <Lič>. (1981). *Semantics*. 2nd edition. Penguin Books, Harmondsworth.
- Leech, G. <Lič>. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman, London, New York.
- Lehrer, A. <Lerer>. (1974). *Semantic Fields and Lexical Structure*. North-Holland, Amsterdam, London; American Elsevier, New York.

- Lipka, L. <Lipka>. (1977). "Lexikalisierung, Idiomatisierung und Hypostasierung als Probleme einer synchronischen Wortbildungslehre". In: H. E. Brekle and D. Kastovsky (eds.). <Brekle, Kastovsky>. *Perspektiven der Wortbildungsforschung*. Bouvier, Bonn: 155–164.
- Lipka, L. <Lipka>. (1992). *An Outline of English Lexicology*. 2nd edition. Max Niemeyer, Tübingen. (3rd edition: 2002, *English Lexicology*, Gunter Narr, Tübingen).
- Lyons, J. <Lajons>. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyons, J. <Lajons>. (1977). *Semantics. Vol. 1–2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyons, J. <Lajons>. (1981). *Language and Linguistics. An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mackin, R. <Makin>. (1978). "On collocations: 'words shall be known by the company they keep'". In: P. Strevens (ed.). <Strevens>. *In Honour of A. S. Hornby*. Oxford University Press, Oxford: 149–165.
- Makkai, A. <Makai>. (1972). *Idiom Structure in English*. Mouton, The Hague, Paris.
- Matthews, P. H. <Metjuz>. (1991). *Morphology*. 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Matthews, P. H. <Metjuz>. (2007). *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. 2nd edition. Oxford University Press, Oxford.
- McArthur, T. (ed.). <Makartur>. (2005). *Concise Oxford Companion to the English Language*. 2nd edition. Oxford University Press, Oxford.
- McCarthy, M. <Makarti>. (1990). *Vocabulary*. Oxford University Press, Oxford.
- Mitchell, T. F. <Mičel>. (1971). "Linguistic 'goings-on': collocations and other lexical matters arising on the syntagmatic record". *Archivum Linguisticum* 2: 35–69.
- Moon, R. <Mun>. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Murphy, M. L. <Merfi>. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nejgebauer, A. (1982). „Odlike kolokacija u engleskom jeziku”. *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*. Filozofski fakultet, Novi Sad, 4: 339–349.
- Nejgebauer, A. (1986). „Leksikografski sistemi i građa u funkciji izrade englesko-srpskohrvatskog rečnika kolokacija”. *Zbornik ra-*

- dova Instituta za strane jezike i književnosti. Filozofski fakultet, Novi Sad, 7: 93–121.
- Nida, E. A. <Najda>. (1975a). *Componential Analysis of Meaning*. Mouton, The Hague, Paris.
- Nida, E. A. <Najda>. (1975b). *Exploring Semantic Structures*. Wilhelm Fink, München.
- Ogden, C. K. and Richards, I. A. <Ogden, Ričards>. (1923). *The Meaning of Meaning*. Routledge and Kegan Paul, London. (u prevodu: Č. K. Ogden i A. A. Ričards, 2001, *Značenje značenja*, prev. M. Radovanović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad).
- Palmer, F. R. <Palmer>. (1981). *Semantics*. 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pervaz, D. (1988). „Kolokacija: od reči do termina”. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd, 18/1: 59–67.
- Prčić, T. (1995). *Agentivni sufiksi u savremenom engleskom jeziku. Morfosintaktički i semantički aspekti*. (doktorska disertacija; neobjavljena). Filološki fakultet, Beograd.
- Prčić, T. (1996). „Jednojezični rečnici engleskog jezika opšte name: selektivna bibliografija s komentarima”. *Glossa* 2: 51–57.
- Prčić, T. (1999a). „Sinonimi u teoriji i praksi: isto ali ipak različito”. *Jezik danas* 9: 14–20.
- Prčić, T. (1999b). “Productivity of competing affixes: the case of agentive suffixes in English”. *Linguistica e filologia* 9: 125–134.
- Prčić, T. (2001a). „Agentivnost, agentivne imenice i kategorizacija putem prototipa”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 29: 109–123.
- Prčić, T. (2001b). “Interpreting morphologically complex lexemes, and the semantics/pragmatics interface”. In: E. Németh T. (ed.). *Pragmatics in 2000. Selected Papers from the 7th International Pragmatics Conference, Vol. 2*. International Pragmatics Association, Antwerp: 470–480.
- Prčić, T. (2001c). “Interpreting morphologically complex lexemes revisited”. In: E. Németh T. and K. Bibok (eds.). *Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*. Elsevier, Oxford: 225–244.
- Prčić, T. (2005a). *Engleski u srpskom*. Zmaj, Novi Sad.
- Prčić, T. (2005b). “Prefixes vs initial combining forms in English: a lexicographic perspective”. *International Journal of Lexicography* 18: 313–334.

- Prčić, T. (2005c). "Words in context: pragmatic enrichment of semantically underspecified meanings". *Romanian Journal of English Studies* 2: 77–83.
- Prčić, T. (2007). "Building blocks of today's English word formation: a new typology". U: V. Lopičić i B. Mišić-Ilić (ur.). *Interkatedarska konferencija anglističkih katedri Niš 2006. Zbornik radova*. Filozofski fakultet, Niš: 47–55.
- Prčić, T. (2008a). "Suffixes vs final combining forms in English: a lexicographic perspective". *International Journal of Lexicography* 21: 1–22.
- Prčić, T. (2008b). „Leksičko značenje između semantičke nepotpunosti i pragmatičkog upotpunjenja”. U: M. Radovanović i P. Piper (ur.). *Semantička proučavanja srpskog jezika*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd: 291–300.
- Prodanović-Stankić, D. (2008). *Životinje u poslovice na engleskom i srpskom jeziku*. Zadužbina Andrejević, Beograd.
- Radovanović, M. (1986). *Sociolingvistika*. 2. izdanje. Književna zajednica Novog Sada; Dnevnik, Novi Sad. (3. izdanje: 2003, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad).
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Filološki fakultet, Beograd.
- Rosch, E. <Roš>. (1977). "Classification of real-world objects: origins and representations in cognition". In: P. N. Johnson-Laird and P. C. Wason (eds.). <Džonson-Lerd, Vejson>. *Thinking. Readings in Cognitive Science*. Cambridge University Press, Cambridge: 212–222.
- Saussure, F. de <de Sosir>. (1916). *Cours de linguistique générale*. Payot, Paris. (u prevodu: F. de Sosir, 1996, *Kurs opšte lingvistike*, prev. D. Točanac i dr., Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad).
- Smith, N. and Wilson, D. <Smit, Vilson>. (1979). *Modern Linguistics. The Results of Chomsky's Revolution*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Taylor, J. R. <Tejlor>. (1989a). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press, Oxford. (3rd edition: 2003, Oxford University Press, Oxford).
- Taylor, J. R. <Tejlor>. (1989b). "Possessive genitives in English". *Linguistics* 27: 663–686.

- Turner, G. W. <Turner>. (1973). *Stylistics*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Turner, K. (ed.). <Turner>. (1999). *The Semantics/Pragmatics Interface from Different Points of View*. Elsevier Science, Oxford.
- Ungerer, F. and Schmid, H.-J. <Ungerer, Šmid>. (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman, London, New York. (2nd edition, 2006, Pearson Education, Harlow).
- Wierzbicka, A. <Vježbicka>. (1989). "Prototypes in semantics and pragmatics: explicating attitudinal meanings in terms of prototypes". *Linguistics* 27: 731–769.
- Zgusta, L. <Zgusta>. (1971). *Manual of Lexicography*. Academia, Prague; Mouton, The Hague, Paris. (u prevodu: L. Zgusta, 1991, *Priručnik leksikografije*, prev. D. Šipka, Svjetlost, Sarajevo).

Rečnici

- The American Heritage Dictionary of the English Language*. 4th edition. (2006). Houghton Mifflin, Boston. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://dictionary.reference.com/> i <http://www.bartleby.com/61/>).
- The BBI Dictionary of English Word Combinations*. 2nd edition. (1997). John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- Britannica Visual Dictionary*. (2008). Encyclopædia Britannica (UK). (i na CD-ROMu).
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. 3rd edition. (2008). Cambridge University Press, Cambridge. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://dictionary.cambridge.org/>).
- Cambridge Idioms Dictionary*. 2nd edition. (2006). Cambridge University Press, Cambridge. (na internetu: <http://dictionary.cambridge.org/>).
- Cambridge Phrasal Verbs Dictionary*. 2nd edition. (2006). Cambridge University Press, Cambridge. (na internetu: <http://dictionary.cambridge.org/>).
- Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary*. 5th edition. (2006). HarperCollins, London. (i na CD-ROMu).
- Collins COBUILD English Guides 2: Word Formation*. (1991). HarperCollins, London.
- Collins COBUILD English Language Dictionary*. (1987). Collins, London, Glasgow. (i na CD-ROMu). (= *COBUILD1*).
- Collins COBUILD Idioms Dictionary*. 2nd edition. (2002). HarperCollins, London.
- Collins COBUILD Phrasal Verbs Dictionary*. 2nd edition. (2002). HarperCollins, London.
- The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English*. (2007). Routledge, London.
- A Dictionary of Catch Phrases*. 2nd edition. (1985). Routledge, London.
- A Dictionary of Clichés*. 5th edition. (1978). Routledge, London, New York.

- Dictionary of Selected Collocations.* (1997). Language Teaching Publications, Hove.
- A Dictionary of Slang and Unconventional English.* 8th edition. (2002). Routledge, London.
- Dorling Kindersley Visual Dictionary.* 2nd edition. (2007). Dorling Kindersley, London.
- The Heritage Illustrated Dictionary of the English Language.* (1975). American Heritage, Houghton Mifflin, Boston. (= *Heritage1*).
- Kombinatorni rečnik engleskog jezika.* (1990). Nolit, Beograd. (original: *The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations*, 1986, John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia).
- Longman Dictionary of Contemporary English.* 2nd edition. (1987). Longman, Harlow. (= *Longman2*).
- Longman Dictionary of Contemporary English.* 4th edition. (2006). Pearson Education, Harlow. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://www.ldoceonline.com/>).
- Longman Idioms Dictionary.* 2nd edition. (1998). Pearson Education, Harlow.
- Longman Language Activator.* 2nd edition. (2004). Pearson Education, Harlow. (i na CD-ROMu).
- Longman Lexicon of Contemporary English.* (1981). Longman, Harlow.
- Longman Phrasal Verbs Dictionary.* 2nd edition. (2000). Pearson Education, Harlow.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners.* 2nd edition. (2007). Macmillan Education, Oxford. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://www.macmillandictionaries.com/MEDO-home.htm>).
- Merriam-Webster's Collegiate Dictionary.* 11th edition. (2003). Merriam-Webster, Springfield. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://www.m-w.com/>).
- Merriam-Webster's Visual Dictionary.* (2006). Merriam-Webster, Springfield. (na internetu: <http://visual.merriam-webster.com/>).
- Ologies and Isms. A Dictionary of Word Beginnings and Endings.* (2002). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary.* 7th edition. (2007). Oxford University Press, Oxford. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://www.oup.com/elt/oald?cc=yu>).
- Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.* 5th edition. (1995). Oxford University Press, Oxford. (i na CD-ROMu).
- Oxford Collocations Dictionary for Students of English.* (2002). Oxford University Press, Oxford.

- Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 1: Verbs with Prepositions and Particles.* (1975). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2: Phrase, Clause and Sentence Idioms.* (1983). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Dictionary of English.* 2nd edition. (2005). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Dictionary of English Idioms.* 2nd edition. (1994). Oxford University Press, Oxford.
- The Oxford Dictionary of English Proverbs.* 3rd edition. (1970). Clarendon Press, Oxford.
- The Oxford Dictionary of Modern Slang.* 2nd edition. (2005). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Dictionary of Phrasal Verbs.* 2nd edition. (1993). Oxford University Press, Oxford.
- The Oxford-Duden Pictorial English Dictionary.* 2nd edition. (1995). Oxford University Press, Oxford. (1. izdanje s prevodom: *Hrvatsko ili srpsko-engleski slikovni rječnik*, 1988, Clarendon Press, Oxford; Cankarjeva založba, Ljubljana).
- The Oxford English Dictionary.* 2nd edition. (1989). Clarendon Press, Oxford. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://www.oed.com/>).
- Oxford Idioms Dictionary for Learners of English.* 2nd edition. (2006). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms.* (2008). Oxford University Press, Oxford. (i na CD-ROMu).
- Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English.* 2nd edition. (2006). Oxford University Press, Oxford.
- Oxford Thesaurus of English.* 2nd edition. (2006). Oxford University Press, Oxford.
- Roget's Thesaurus of English Words and Phrases.* 150th anniversary edition. (2002). Penguin Books, London. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://thesaurus.reference.com/roget/>).
- Webster's New Dictionary of Synonyms.* (1973). G. and C. Merriam, Springfield.
- Webster's New World College Dictionary.* 4th edition. (2004). John Wiley and Sons, Hoboken. (i na CD-ROMu). (na internetu: <http://www.yourdictionary.com/>).
- Webster's New World Dictionary of American English.* 3rd college edition. (1991). Prentice Hall, New York. (i na CD-ROMu). (= WebsterNW3).

Summary

The book, Semantics and Pragmatics of the Word (2nd, revised edition), endeavours to give a concise, but nevertheless integrated, informative and modern, insight into the area of meaning and use of words. Theoretically and methodologically, the approach is eclectic: it is named as (con)text-embedded structuralism enhanced with principles of generativism and cognitivism, since it combines some of the tenets of these orientations, though not affiliating itself explicitly with any. Specifically, to structuralism this model owes the conception of the linguistic sign, the binary structure of the polymorphemic lexeme and the notion of contrast in conjunction with paradigmatic and syntagmatic relations on the planes of form and content; from generativism the principles of generativity and the rule-governed nature of systemic phenomena in language have been borrowed; and from cognitivism – the essentials of the prototype theory. Moreover, the interpretation of all lexemes is seen as crucially dependent on cooperation between communicators, linguistic and extralinguistic contexts, and the texts in which lexemes are used – hence the ‘(con)-text-embeddedness’.

To set the overall scene, Chapter 1, Introduction, begins by proposing a novel view of the structure of language, schematized on Diagram 1. It includes four levels: phonology (as peripheral), morphology, syntax and semantics (as central), all united in two interdependent supralevels, grammar and lexicon, with pragmatics providing the obligatory contextual support to both and the space where their interface becomes the most evident. According to the morpho-centric approach taken, the complex chaining of morphemes – through lexemes, phrases, clauses and sentences – produces text, the ultimate linguistic creation of variable length. Lexicology is defined as a

multidisciplinary study of the lexicon – concentrating on the creation of new lexemes (word formation), the meaning and use of lexemes, and the stratification of the lexicon; it interacts also with stylistics, sociolinguistics, psycholinguistics and – where/when necessary – etymology.

Chapter 2, Types and Basic Characteristics of Meaning, discusses, and subsequently compares and contrasts, the distinctions concerning five types of meaning: lexical and sentential, descriptive and associative, literal and transferred, systemic and textual, intended and interpreted. In parallel, phenomena arising from, and relative to, these types of meaning are covered individually.

Chapter 3, Lexical Meaning: Traditional Approaches, reviews the merits and demerits of two formerly widespread theories of meaning – first, the nomination theory, including the dispute between the naturalists and the conventionalists; and, secondly, the signification theory – generally known as conceptualism and represented by the semiotic triangle (Diagram 2).

In Chapter 4, Lexical Meaning: a Modern Approach, one modern account of lexical meaning is put forward, the groundwork of which lies in the distinction between the decontextualized semantic system and the contextualized use of that system. Meaning is regarded as a matter of contrast and choice; it is, furthermore, an intersubjectivized phenomenon, processable mentally and verifiable empirically. This approach, illustrated by the lexicological square on Diagram 3, includes the following: lexeme, sense, denotation and reference, as its basic elements, and association, as a supplementary element – the latter four extensively discussed and exemplified. Also specified is the difference between typical, semantically relevant, diagnostic features, and incidental, non-diagnostic features: the former project the prototype of a certain class of extralinguistic entities – a schematized representation of its typical sample, the nucleus of the entire category. Focusing on the category ‘bird’, the prototype categorization is surveyed (Diagram 4) and then contrasted with the classical categorization.

Chapter 5, Specific Properties of the Meaning of Polymorphemic Lexemes, deals with the content aspects of complex, compound and phrasal lexemes, as determined by the operation of composi-

naliti and idiomatization (formal and semantic), which, respectively, contribute to the transparency and opacity of such lexemes. Semantic idiomatization is manifested either through incrementation, the addition of new diagnostic features to the predictable sense, or through decrementation, the subtraction of diagnostic features from the predictable sense, usually followed by the addition of new features. The diagnostic features of polymorphemic lexemes are classified as internal (predictable), comprising those inherited from the sense of the bases, combining forms and affixes used, and as external (unpredictable), comprising countless additional heterogeneous features, typically functioning as object and/or adverbial complements. Also proposed is a scale of transparency of polymorphemic lexemes, devised in terms of similarity to the predefined prototype (Diagram 5).

In Chapter 6, *From Intended to Interpreted Meaning*, one procedure, aimed at resolving lexical ambiguities, is set forth in the form of a lexicological model of microcommunication. As shown on Diagram 6, the route from the referent to the lexeme (and vice versa, in the case of decoding) leads from the communicative intention, linguistic knowledge, world knowledge, to the application of knowledge in a communication situation – the interaction between extralinguistic and linguistic contexts that qualitatively influence the unfolding of a concrete communication event at a certain place and time. Through the contextualized use of the linguistic system, embodied in the act of reference, pragmatic plausibility, the interpretation with the highest degree of probability, is achieved. In the light of the dichotomy created by the decontextualized semantic system and the contextualized use of that system, a most important distinction between lexical semantics and lexical pragmatics is drawn.

Chapter 7, *Paradigmatic Lexical Relations*, explores three main sense relations. Analysed in some depth, from the viewpoint of their prototypical manifestations and deviations from the prototype, are hyponymy, synonymy and antonymy, all with further finer subdivisions. In addition, two ways of structuring the lexicon are considered: firstly, based on linguistic criteria – specifically, the sense relations – are lexical fields, also viewed through their prototypical manifestations, and their various subtypes (summarized on Diagram 7);

secondly, based on the grouping of lexemes according to extralinguistic criteria are lexical sets.

Chapter 8, Syntagmatic Lexical Relations, discusses, and provides detailed classifications of, two types of lexical links – collocations and idioms, seen as forming two extremes on a continuum, the former being compositional and diffuse, the latter idiomatized and compact (Diagram 8). Starting from the properties which determine the degree of compactness of a lexical link (substitutability, stability, transparency), both collocations and idioms are defined in terms of their prototypical manifestations and deviations from the prototype.

Finally, following this summary, a Serbian-English Index of Terms is appended, containing, by way of reminder, the technical terms introduced during the exposition.

Srpsko-engleski registar termina / Serbian-English Index of Terms

Brojke označavaju broj strane na kojoj je termin definisan.

- afiks *affix*, 23
- afiksacija *affixation*, 88
- afiksoid *combining form*, 89
 - klasični ~ *classical* ~, 89
 - moderni ~ *modern* ~, 89
- alomorf *allomorph*, 22
- antonimija *antonymy*, 130
 - dijametralna ~ *diametrical* ~, 136
 - komplementarna ~ *complementary* ~, 133
 - recipročna ~ *converse* ~, 136
 - reverzivna ~ *reversive* ~, 136
 - skalarna ~ *scalar* ~, 131
- asocijacija *association*, 79
- bliskost *contiguity*, 32
- ciklus *cycle*, 142
- ciljni domen *target domain*, 32
- ciljni entitet *target entity*, 32
- deiksa *deixis*, 75
- dekoder *decoder*, 36
- dekrementacija *decrementation*, 96
- denotacija *denotation*, 68
 - primarna ~ *primary* ~, 70
 - sekundarna ~ *secondary* ~, 70
- denotat *denotatum*, 68
- dijalekt *dialect*, 81
- diskursna formula *discourse formula*, 165
- dvosmislenost *intended ambiguity*, 112

- dvoznačnost *ambiguity*
- gramatička ~ *grammatical* ~, 30
 - leksička ~ *lexical* ~, 30
- egzemplar *exemplar*, 69
- elipsa *ellipsis*, 96
- prednja ~ *front* ~, 97
 - zadnja ~ *back* ~, 97
- enciklopedija *encyclopedia*, 64
- enkoder *encoder*, 36
- fiksni binom *fixed binomial*, 162
- fonema *phoneme*, 15
- frazna imenica *phrasal noun*, 163
- frazna leksema *phrasal lexeme*, 162
- bezglagolska ~ *verbless* ~, 162
 - glagolska ~ *verbal* ~, 163
- frazni glagol *phrasal verb*, 164
- gramatika *grammar*, 19
- grozd *cluster*, 141
- hiperonim *superordinate*, 121
- hiponim *hyponym*, 121
- hiponimija *hyponymy*, 121
- prividna ~ *quasi-hyponymy*, 123
- hipostatizacija *hypostatization*, 69
- homofonija *homophony*, 31
- homografija *homography*, 31
- homonimija *homonymy*, 30
- hronolekt *chronolect*, 82
- idiolekt *idiolect*, 28
- idiom *idiom*, 158
- idiomatizacija *idiomatization*, 90
- formalna ~ *formal* ~, 94
 - semantička ~ *semantic* ~, 93
- informacija *information*
- očigledna ~ *overt* ~, 103
 - skrivena ~ *covert* ~, 103
- inkorporacija smisla *sense incorporation*, 91
- eksplicitna ~ *explicit* ~, 91
 - implicitna ~ *implicit* ~, 92
- inkrementacija *incrementation*, 96
- izreka *saying*, 165
- popularna ~ *catch phrase*, 166
 - tradicionalna ~ *traditional* ~, 165

- izvorni domen *source domain*, 32
izvorni entitet, *source entity*, 32
jedinica *unit*
 - funkcijska ~ *function* ~, 18
 - leksička ~ *lexical* ~, 18
 - semantička ~ *semantic* ~, 18
 - sintaktička ~ *syntactic* ~, 18jednokratna tvorevina *nonce formation*, 90
jezička zajednica *linguistic community*, 27
jezički nivo *linguistic level*, 16
jezički znak *linguistic sign*, 14
jezik *language*, 13
kategorija *category*, 69
 - ekspertska ~ *expert* ~, 61
 - popularna ~ *folk* ~, 61klasa *class*, 69
kohiponim *cohyponym*, 122
koligacija *colligation*, 153
kolocirati *collocate*, 150
kolokabilnost *collocability*, 150
kolokacija *collocation*, 149
 - gramatička ~ *grammatical* ~, 153
 - ograničena ~ *restricted* ~, 157
 - otvorena ~ *open* ~, 156
 - vezana ~ *bound* ~, 156kolokacioni opseg *collocational range*, 155
kolokat *collocate*, 151
 - primarni ~ *primary* ~, 151
 - sekundarni ~ *secondary* ~, 151kompetencija *competence*
 - kodna ~ *code* ~, 39
 - komunikativna ~ *communicative* ~, 40komponentna analiza *componential analysis*, 57
kompozicija *composition*, 88
 - neoklasična ~ *neoclassical* ~, 88kompozitivnost *compositionality*
 - formalna ~ *formal* ~, 92
 - semantička ~ *semantic* ~, 91komunikaciona situacija *communication situation*, 27
komunikativna namera *communicative intention*, 110
komunikator *communicator*, 27

- konceptualizam *conceptualism*, 43
konsolidacija *consolidation*, 90
kontekst *context*
 - jezički ~ *linguistic* ~, 33
 - optimalni ~ *optimal* ~, 35
 - vanjezički ~ *extralinguistic* ~, 33leksema *lexeme*, 15, 21, 50
 - frazna ~ *phrasal* ~, 15
 - izvedena ~ *complex* ~, 15
 - monomorfemska ~ *monomorphemic* ~, 15
 - neprozirna ~ *opaque* ~, 93
 - polimorfemska ~ *polymorphemic* ~, 15
 - prozirna ~ *transparent* ~, 91
 - samoobjašnjiva ~ *self-explanatory* ~, 91
 - složena ~ *compound* ~, 15
 - ustaljena ~ *established* ~, 91leksemizacija *lexemization*, 89
leksička pragmatika *lexical pragmatics*, 117
leksička semantika *lexical semantics*, 117
leksički skup *lexical set*, 142
leksički spoj *lexical link*, 147
leksičko polje *lexical field*, 138
 - hijerarhijsko ~ *hierarchical* ~, 139
 - linearno ~ *linear* ~, 140leksikalistički *lexicalist*, 105
leksikografija *lexicography*, 20
leksikologija *lexicology*, 19
leksikon *lexicon*, 103
međuisključivost *incompatibility*, 120
metafora *metaphor*, 31
 - pojmovna ~ *conceptual* ~, 31metonimija *metonymy*, 32
 - pojmovna ~ *conceptual* ~, 32morf *morph*, 22
 - slobodni ~ *free* ~, 23
 - vezani ~ *bound* ~, 23morfema *morpheme*, 14
motivisanost *motivation*, 15
nejasnost *vagueness*, 100
obeležje *feature*
 - asocijativno ~ *associative* ~, 79

- deskriptivno ~ *descriptive* ~, 50
 - dijagnostičko ~ *diagnostic* ~, 52
 - dijalekatsko ~ *dialectal* ~, 81
 - ekspresivno ~ *expressive* ~, 85
 - eksterno ~ *external* ~, 95
 - hronolekatsko ~ *chronolectal* ~, 82
 - interno ~ *internal* ~, 95
 - interpersonalno ~ *interpersonal* ~, 83
 - kompatibilno ~ *compatible* ~, 149
 - konotativno ~ *connotative* ~, 85
 - medijumsko ~ *medium* ~, 84
 - nedijagnostičko ~ *non-diagnostic* ~, 52
 - predmetno ~ *thematic* ~, 83
 - sistemski predvidljivo ~ *system-predictable* ~, 96
 - sociolekatsko ~ *sociolectal* ~, 82
 - stilsko ~ *stylistic* ~, 81
- oblik *form*, 21
- oblik navođenja *citation form*, 21
- određenost *definiteness*, 75
- ograda *hedge*, 62
- opseg primene *range of application*, 38
- osnova *base*, 23
- potencijalna ~ *potential* ~, 23
- označenik *signifié* (fr.), 14
- označitelj *signifiant* (fr.), 14
- performansa *performance*, 40
- pokazna definicija *ostensive definition*, 46
- polisemija *polysemy*, 31
- poredba *simile*, 162
- poredivost *gradability*, 132
- postojanost *stability*, 147
- pragmatička plauzibilnost *pragmatic plausibility*, 113
- pravilo *rule*
- gramatičko ~ *grammatical* ~, 18
 - tvorbeno ~ *word-formational* ~, 18
- prefiks *prefix*, 23
- prefiksacija *prefixation*, 88
- prefiksoid *initial combining form*, 89
- primena znanja *application of knowledge*, 111
- princip kooperativnosti *cooperation principle*, 112
- prototip *prototype*, 52

- prozirnost *transparency*, 147
razdvoznačavanje *disambiguation*, 34
rang *rank*, 141
reč *word*, 21
 - reč-leksema *word-lexeme*, 21
 - reč-oblik *word-form*, 21rečnička definicija *dictionary definition*, 106
rečnik *dictionary*, 64, 103
referencija *reference*, 73
 - distributivna ~ *distributive* ~, 77
 - generalna ~ *general* ~, 77
 - generička ~ *generic* ~, 77
 - kolektivna ~ *collective* ~, 77
 - neodređena ~ *indefinite* ~, 76
 - određena ~ *definite* ~, 76
 - promenljiva ~ *variable* ~, 77
 - specifična ~ *specific* ~, 76
 - stalna ~ *constant* ~, 77referencijski segment *referring expression*, 74
referent *referent*, 73
registar *register*, 29
 - interpersonalni ~ *interpersonal* ~, 83
 - medijumski ~ *medium* ~, 84
 - predmetni ~ *thematic* ~, 83regulisan pravilom *rule-governed*, 91
semantičko polje *semantic field*, 138
semema *sememe*, 31
serija *series*, 141
sinonimija *synonymy*, 124
 - apsolutna ~ *absolute* ~, 124
 - deskriptivna ~ *descriptive* ~, 124
 - nepotpuna ~ *incomplete* ~, 124
 - potpuna ~ *complete* ~, 124
 - približna ~ *loose* ~, 126skala *scale*, 141
sličnost *similarity*, 31
smisao *sense*, 50
smisaoni odnos *sense relation*, 121
sociolekt *sociolect*, 82
specifikacija smisla *sense specification*, 55

stil *style*, 29

- individualni ~ *individual* ~, 41

stilistika *stylistics*, 36

stratifikacija leksikona *stratification of the lexicon*, 38

sufiks *suffix*, 23

sufiksacija *suffixation*, 88

sufiksoid *final combining form*, 89

supranivo *supralevel*, 17

tekst *text*, 35

teorija imenovanja *nomination theory*, 43

teorija označavanja *signification theory*, 43

transformacionalistički *transformationalist*, 105

tvorba reči *word formation*, 22

univerzum diskursa *universe of discourse*, 70

zamenljivost *substitutability*, 147

značenje *meaning*

- asocijativno ~ *associative* ~, 26
- deskriptivno ~ *descriptive* ~, 26
- doslovno ~ *literal* ~, 31
- ekspresivno ~ *expressive* ~, 29
- gramatičko ~ *grammatical* ~, 26
- konotativno ~ *connotative* ~, 29
- leksičko ~ *lexical* ~, 25
- nameravano ~ *intended* ~, 36
- preneseno ~ *transferred* ~, 31
- protumačeno ~ *interpreted* ~, 36
- rečeničko ~ *sentential* ~, 25
- sistemsko ~ *systemic* ~, 34
- stilsko ~ *stylistic* ~, 28
- tekstualno ~ *textual* ~, 34

znanje o jeziku *linguistic knowledge*, 110

znanje o svetu *world knowledge*, 110

Prof. dr Tvrtko Prčić

SEMANTIKA I PRAGMATIKA REČI

Treće, elektronsko, izdanje

Filozofski fakultet, Novi Sad

Za izdavača

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Recenzenti

Prof. dr Ranko Bugarski

Akad. Milorad Radovanović

Korektura

Tvrtko Prčić

Prednje korice

Ferenc Finčur (realizacija)

Tvrtko Prčić (ideja)

Kompjuterski slog

Mladen Mozetić

GRAFIČAR, Novi Sad

Adaptacija i konverzija

Ferenc Finčur

KriMel, Budisava

2016.

ISBN 978-86-6065-356-9

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.111'37

ПРЋИЋ, Твртко

Semantika i pragmatika reči [Elektronski izvor] / Tvrtko
Prčić. - 3. elektronsko izd. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2016

Dostupno na: [http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/97 8-86-6065-356-9](http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/97%208-86-6065-356-9). - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Opis zasnovan na stanju na dan: 22.3.2016. - Bibliografija. - Registar.

ISBN 978-86-6065-356-9

a) Енглески језик - Семантика
COBISS.SR-ID 304428551

„Sve u svemu, knjiga pruža integrisan, informativan i moderno pisan uvid u probleme značenja i upotrebe reči. Otuda bi ona mogla da bude od velike koristi studentima svih jezičkih grupa (dakle ne samo anglistima), kako na dodiplomskim tako i na postdiplomskim studijama, u okviru nastave iz više disciplina (leksikologija, semantika, pragmatika, opšta lingvistika), ali i svima drugima koji imaju interesovanja za probleme u njoj razmatrane oblasti ljudskog znanja i delovanja i potrebu da o njima budu kompetentno obavešteni.”

Iz recenzije prof. dr Ranka Bugarskog

„Knjiga je, uz to, teorijski, metodološki i pojmovno-terminološki veoma moderno fundirana (sa obaziranjem na tekovine naučne tradicije gde god je to bilo potrebno i moguće), bibliografski valjano utemeljena, organizacijski izrazito spretno i racionalno izvedena, obimom sažeta, primerima adekvatno potkrepljena, naučnom aparaturom obezbeđena (ali neopterećena). U dobrom smislu, ona je i pregled problema i originalno njihovo tumačenje.”

Iz recenzije akad. Milorada Radovanovića